

ВІЙНА БЕЗ ПРАВИЛ:

*гендерно-обумовлене насильство,
пов'язане зі збройним конфліктом
на сході України*

ВІЙНА БЕЗ ПРАВИЛ:

*гендерно-обумовлене
насильство, пов'язане зі
збройним конфліктом
на сході України*

Київ

2017

УДК 343.541:316.346.2(477.62)
В 42

Колектив авторів:

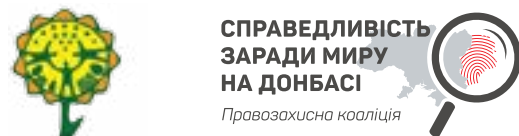
Андрій Альохін – розділи 3.2, 11.1;
Сергій Кириченко – розділ 4.1;
Антон Кориневич – розділ 3.1;
Марія Крона – розділ 11.2;
Олексій Лазаренко – розділи 9, 10;
Хельгі Немо – розділи 4.2, 4.4, 5, 7;
Тетяна Сіренко – розділ 10;
Мирослава Статкевич – розділ 4.3;
Володимир Щербаченко – розділи 4, 5, 6, 8;
Ганна Янова – розділи 1, 2, 4.2, 4.4, 7.

**Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов’язане зі збройним
В 42 конфліктом на сході України** / А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич та ін. ; за заг.
ред. В. Щербаченка, Г. Янової // ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». –
К., 2017. – 216 с.

ISBN 978-966-929-520-0

Дослідження спрямоване на висвітлення ситуації з гендерно-обумовленим насильством, яке пов’язане з конфліктом на сході України. У звіті проаналізовано національне законодавство та міжнародно-правові норми, вплив конфлікту на рівень гендерно-обумовленого насильства в територіальних громадах, віддалених від зони конфлікту, а також привернено увагу прогалинам у правовому регулюванні, недолікам у процесі збору та формування статистичних даних, різним проявам насильства в зоні збройного конфлікту. Фокус дослідження спрямований на аналіз сексуального та гендерно-обумовленого насильства в незаконних місцях позбавлення волі, створених незаконними збройними формуваннями в самопроголошених «Луганській народній республіці», «Донецькій народній республіці», а також українськими військовими та представниками добровольчих збройних формувань в умовах збройного конфлікту на сході України.

УДК 343.541:316.346.2(477.62)

Цей звіт підготовлено ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив» у співпраці з організаціями-членами Коаліції правозахисних організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі» за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

Зміст видання є виключною відповідальністю його авторів і необов'язково відображає погляди всіх організацій-учасників Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі» та Міжнародного фонду «Відродження».

ЗМІСТ

РЕЗЮМЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	9
ПОДЯКИ	10
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ	11
КОНТЕКСТ	13
ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ, МЕТА, ЗАВДАННЯ, ПРЕДМЕТ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	18
ВСТУП	22
1. ПОНЯТТЯ ГОН	23
2. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД СИТУАЦІЇ З ГОН В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ	29
2.1. Обсяг проблеми в регіоні за даними організацій, які надають допомогу жертвам ГОН	29
2.2. Особливо вразливі категорії населення до ГОН в умовах збройного конфлікту	30
3. НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ НОРМИ	33
3.1. Міжнародне право: стандарти щодо запобігання ГОН	33
3.2. Національне право: стандарти та практика застосування в Україні	39
4. ГОН НА ТЕРИТОРІЇ САМОПРОГЛОШЕНИХ РЕСПУБЛІК	43
4.1. Суспільно-політичні зміни на тимчасово окупованих територіях та їхній вплив на рівень ГОН	43
4.2. ГОН у незаконних місцях несвободи	47
4.3. ГОН проти ЛГБТІ	53
4.4. Сексуальне насильство в незаконних місцях несвободи, створених НЗФ на Донбасі	56
4.4.1. Сексуальне насильство щодо жінок	58
4.4.2. Сексуальне насильство щодо чоловіків	61
4.4.3. Ідентифіковані незаконні місця несвободи, де відбувалось сексуальне насильство	63
4.4.4. Особи, які ймовірно відповідальні за сексуальне насильство в незаконних місцях несвободи	70
5. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ З БОКУ УКРАЇНСЬКИХ ФОРМУВАНЬ	84
6. КІЛЬКІСТЬ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ. ХАРАКТЕР СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	89

7. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ ЗІ СТОРОНИ НЗФ	95
7.1. Діяння	95
7.2. Контекст	99
7.3. Режим відповідальності	100
8. ТЕМА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СКЛАДОВІЙ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ	103
9. АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ’ЯЗАНИХ ІЗ ГОН У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ ЗОНИ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ	108
10. СИТУАЦІЯ З ГОН У ГРОМАДАХ, ВІДДАЛЕНИХ ВІД ЗОНИ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ. НАСИЛЬСТВО В СІМ’ЯХ УЧАСНИКІВ АТО	113
11. РЕАКЦІЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ НА ГОН ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ	118
11.1. Органи державної влади та місцевого самоврядування, відповідальні за протидію проявам ГОН: функції та реальні дії	118
11.2. Діяльність українських та міжнародних неурядових організацій щодо подолання ГОН та надання допомоги особам, які пережили ГОН	126
12. ВИСНОВКИ	129
13. РЕКОМЕНДАЦІЇ	133
ДОДАТОК 1. НЗФ, ЯКІ ПІДОЗРЮЮТЬСЯ У ЗАСТОСУВАННІ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	135
ІНФОРМАЦІЯ ПРО СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ГРОМАДСЬКИХ ІНІЦІАТИВ (СЦГТ)	140
ІНФОРМАЦІЯ ПРО КОАЛІЦІЮ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ІНІЦІАТИВ «СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЗАРАДИ МИРУ НА ДОНБАСІ»	141

РЕЗЮМЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Результати дослідження, проведеного ГО «Східноукраїнський центром громадських ініціатив» (далі – СЦГТ) у межах діяльності Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі», показали, що внаслідок правового вакууму, який виник після початку збройного конфлікту на сході України 2014 року, ніхто не мав захисту від грубих порушень прав людини. Це стосується територій, які перебували під ефективним контролем російських військових, незаконних збройних формувань, і територій, контрольованих українськими військовими і добровольчими формуваннями.

У зоні збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях існувала та продовжує існувати практика гендерно-обумовленого насильства, що потребує фіксації випадків насильства та проведення їх ефективного розслідування. Інтенсивність насильства залежить від багатьох факторів. Вплинуло те, в який період конфлікту воно відбувалось, віддаленість територій від контактної лінії, а також те, чи це території, які перебувають під контролем незаконних збройних формувань в окремих районах Донецької та Луганської областей, чи контрольовані урядом України. Більшість зафіксованих під час дослідження випадків гендерно-обумовленого насильства відбулась під час інтенсивної фази бойових дій 2014 – на початку 2015 років. Проблема продовжує існувати і тепер, оскільки залишаються невирішеними структурні проблеми, які сприяють насильству.

Джерелами інформації для цього дослідження стали матеріали напівструктурованих інтерв’ю з жертвами та/або свідками гендерно-обумовленого насильства, експертами, публікації ЗМІ, офіційні статистичні дані органів влади, книги, наукові статті, аналітичні видання, звіти міжнародних місій та організацій. Проведене дослідження дозволило виявити низку проблем у сфері попередження та боротьби з гендерно-обумовленим насильством.

В українському законодавстві немає визначення гендерно-обумовленого насильства. Державні органи розглядають його переважно в контексті насильства в сім’ї, насильства над дітьми. Поняття «гендерно-обумовлене насильство», «домашнє насильство», «сексуальне насильство» часто змішуються та використовуються як синоніми.

В Україні немає узагальненої статистики щодо гендерно-обумовленого насильства, а система обліку випадків

насильства та формування статистичних даних не відповідає мінімальним стандартам попередження та реагування на гендерно-обумовлене насильство.

В Україні немає єдиного міжвідомчого документа, який би забезпечував співпрацю і взаємний обмін інформацією між відомствами, відповідальними за запобігання та реагування на випадки гендерно-обумовленого насильства. Через це на національному та місцевому рівнях немає ефективної системи перенаправлення постраждалих. Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року передбачає забезпечення діяльності Міжвідомчої робочої групи з питань виконання резолюції та координації між суб’єктами взаємодії, які працюють над упровадженням резолюції, але така координація не передбачена в ширшому контексті.

Постраждалі від гендерно-обумовленого насильства мають обмежений доступ до медичної, соціальної та правової допомоги. Державним органам, які мають попереджати гендерно-обумовлене насильство, бракує кваліфікованих фахівців та фінансових ресурсів, зокрема на спеціальні реабілітаційні програми.

За свідченнями опитаних, сексуальне та гендерно-обумовлене насильство в незаконних місцях несвободи було поширеним та використовувалось із метою залякати, принизити, покарати супротивників із числа комбатантів та політичних опонентів. Незважаючи на це, уповноважені органи влади не здійснюють належного документування гендерно-обумовленого насильства, не проводять аналізу доступної інформації та не формують доказової бази для органів національної та міжнародної юстиції.

Дослідження виявило, що лише незначну кількість осіб, які вчинили гендерно-обумовлене насильство, притягнуто до відповідальності. Це – індикатор неефективності розслідувань випадків гендерно-обумовленого насильства, бездіяльності та низької обізнаності уповноважених органів влади. Це також вказує на стигматизацію жертв та практику замовчування насильства.

Отримані у звіті висновки стали результатом аналізу лише частини широкого спектру проявів гендерно-обумовленого насильства, пов’язаного зі збройним конфліктом на Донбасі.

ПОДЯКИ

Збирати інформацію про сексуальне та гендерно-обумовлене насильство надзвичайно складно. Сором, страх, а часом і провина, стигматизація з боку суспільства – це ті почуття та явища, які часто супроводжують жертв та свідків насильства. Тому сексуальне насильство – це той злочин, про який постраждали воліють мовчати. Саме тому від імені всіх учасників дослідницької групи ми хочемо подякувати десяткам тих людей, хто зміг перебороти в собі біль і сором та поділитись інформацією про побачене та пережите. Без Ваших зусиль українці та міжнародна спільнота ніколи б не дізнались про цей страшний складник війни на Донбасі.

З огляду на складність збору інформації про сексуальне насильство, надзвичайно цінним є внесок у дослідження тих колег із правозахисного руху, які свідомо та систематично допомагали Східноукраїнському центру громадських ініціатив збирати інформацію про ці злочини. Щиро дякуємо за це Юлії Красильниковій, Ользі Опаленко, Марії Біляковій із благодійного фонду «Восток-СОС», Юлії Савченко з правозахисної групи «Січ», колегам із Громадського комітету захисту конституційних прав та свобод громадян.

До війни на Донбасі в Україні не існувало фахівців, які б мали досвід аналізу сексуального і гендерно-обумовленого насильства в контексті збройного конфлікту. Через це написання цього звіту на зовсім нову тему

для українського правозахисного середовища стало непростим завданням для нашої дослідницької групи. Саме тому ми вдячні всім тим, хто підтримав та допоміг у розробці концепції дослідження чи став співавтором тексту.

На жаль, з огляду на пріоритет безпеки, ми не можемо поіменно подякувати декільком особам, співробітникам Східноукраїнського центру громадських ініціатив та партнерам нашої організації, чий внесок у збір інформації про випадки сексуального насильства, обробку зібраних даних та підготовку тексту був надзвичайно важливим.

Ми також вдячні за старанну роботу та співпрацю при стилістичному та граматичному редагуванні тексту Аліні Боднар, а Максиму Мединському – за підготовку макета видання.

Підготовка цього дослідження та його вихід у світ були б неможливими без підтримки Гельсінського фонду з прав людини (Варшава), Програми розвитку ООН в Україні та Міжнародного фонду «Відродження».

*Із повагою,

команда проекту*

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ

АТО	антитерористична операція
БФ	благодійний фонд
БМД-1, БМД-2	бойова машина десанту
БРДМ	бойова розвідувально-дозорна машина
ВВВ	Велика Вітчизняна Війна
в. о.	виконувач обов’язків
в/ч	військова частина
ВЦА	військово-цивільна адміністрація
ВБО/БО	всеукраїнська благодійна організація / благодійна організація
ВПО	внутрішньо переміщені особи
ВРУ	Верховна Рада України
ГОН	гендерно-обумовлене насильство
ГПУ	Генеральна прокуратура України
ГУНП	Генеральне управління Національної поліції
ГО	громадська організація
ГШР	група швидкого реагування
Держприкордонслужба	Державна прикордонна служба України
ДСА	Державна судова адміністрація України
ДП	державне підприємство
ДРТ	диверсійно-розвідувальна група
«ДНР»	«Донецька народна республіка»
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЄДРСР	Єдиний державний реєстр судових рішень
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗОШ	загальноосвітня школа
ЗМІ	засоби масової інформації
ЗСУ	Збройні сили України
І.	інтерв’юер
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
КДБ	Комітет державної безпеки

КПУ	Комуністична партія України
ККУ	Кримінальний кодекс України
ЛГБТІ	лесбійки, геї, бісексуали, транссексуали та інтерсексуали
«ЛНР»	«Луганська народна республіка»
«ЛДНР»	«Луганська та Донецька народні республіки»
МКС	Міжнародний кримінальний суд
МВС	Міністерство внутрішніх справ України
МДБ	Міністерство державної безпеки України
Мінсім'ямолодьспорт	Міністерство сім'ї, молоді та спорту України
Мінсоцполітики	Міністерство соціальної політики України
Мінюст	Міністерство юстиції України
НГУ	Національна гвардія України
НДО	недержавна організація
НЗФ	незаконне збройне формування
НУО	неурядова організація
ОДА	обласна державна адміністрація
ОМБр	окрема механізована бригада
ОРДЛО	окремі райони Донецької та Луганської областей
ОВС	органи внутрішніх справ
ОБСЄ	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПТСР	посттравматичний стресовий синдром
ПРООН	Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй
ПСПУ	Прогресивна соціалістична партія України
Мінськ І	Протокол за результатами консультацій тристоронньої контактної групи щодо спільних кроків, спрямованих на імплементацію мирного плану президента України Петра Порошенка та ініціатив президента Росії Володимира Путіна
РНБО	Рада національної безпеки та оборони
Р.	респондент
РФ	Російська Федерація
СБУ	Служба безпеки України
СММ ОБСЄ	Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ
сmt	селище міського типу
СЦГІ	ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив»
УВК ООН	Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй
ФН ООН	Фонд народонаселення Організації Об'єднаних Націй

КОНТЕКСТ

Після анексії Криму на сході України почались мітин-ги із закликами до федералізації, повернення до влади экс-президента Віктора Януковича, проведення місцевих виборів та референдумів для визначення особливого ста-тусу Донбасу. Під час цих подій озброєні люди захопили урядові будівлі в Донецькій і Луганській областях та у квіт-ні 2014 року проголосили створення «ДНР» та «ЛНР».

Офіційним обличчям сепаратистських рухів стали раніше маловідомі місцеві політики та громадські діячі проросійського спрямування, активісти антимайда-ну, лідери та члени КПУ, ПСПУ, Партії регіонів. Знач-на частина нових лідерів (Павло Губарєв, Олександр Захарченко, Олександр Харитонов) і активістів мала довготривалі контакти з російськими лівими і правора-дикальними партіями та рухами, а також російським ка-зацтвом. Згадані особи отримували від них матеріальну підтримку, проходили навчання, у т. ч. у таборах із ве-дення диверсійної роботи.

Активну і безпосередню участь у поваленні державно-го ладу в східноукраїнських областях загалом та захоплен-ні державних будівель зокрема взяли численні представ-ники вищезазначених російських партій та організацій. Із подальшим розгортанням збройного протистояння кіль-кість комбатантів, у т. ч. із досвідом участі в бойових діях, суттєво зросла. Це були насамперед вихідці з Росії, а також з інших країн. Безпосередньо на місцях захопленням вла-ди керували особи, які проходили службу в Збройних си-лах РФ (серед відомих – полковник у відставці Збройних сил РФ Ігор Безлер, полковник у відставці Федеральної служби безпеки РФ Ігор Гіркін, інші). У РФ на базі лівих, праворадикальних партій і рухів, казачьких організацій було розгорнуто мережу збору фінансової та матеріальної допомоги сепаратистському рухові на сході України.

Із метою відновлення конституційного ладу 13 квітня 2014 року РНБО розпочала антитерористичну операцію, в якій узяли участь підрозділи ЗСУ, НГУ, Держприкор-донслужби, СБУ, МВС, Служби зовнішньої розвідки, інші підрозділи.

Активними учасниками збройного протистоян-ня з українського боку стали добровольчі батальйони

(«добробати»)¹, які зіграли важливу роль у захисті те-риторіальної цілісності України. Вони мали розрізне-ний склад учасників і не завжди високий рівень дисци-пліни. Станом на початок липня 2014 року об'єднаними зусиллями українських військових ЗСУ та доброволь-чих батальйонів було звільнено 17 населених пунктів (зокрема Краматорськ та Лисичансько-Сєверодонець-ку агломерацію). Під контроль урядових сил перейшла більшість районів Донецької та Луганської областей.

У липні 2014 року військові сили України намага-лись узяти в облогу Донецьк і Луганськ, спробували відновити контроль над державним кордоном із метою обмежити постачання озброєння, живої сили, фінан-сово-матеріального забезпечення сепаратистів із боку РФ. Цим намірам перешкодило пряме військове втру-чання збройних сил сусідньої держави. До лютого 2015 року лінія фронту продовжувала суттєво змінюватися. Частина населених пунктів Луганської і Донецької об-ластей, звільнених під час АТО, згодом знову перейшла під контроль сепаратистів та російських військових.

Як уже зазначалося, на непідконтрольних уря-дові України територіях свою владу проголосили Лу-ганська і Донецька «народні республіки». Здатність керівництва самопроголошених республік здійснюва-ти ефективно управління захопленими територіями була мінімальною. Реальна влада в непідконтрольних українському урядові населених пунктах Луганської і Донецької областей перейшла до різнорідних незакон-них збройних формувань², які часом конкурували між

¹ Серед найбільш відомих добровольчих формувань: 24-й батальйон територіаль-ної оборони «Айдар», полк патрульної служби міліції особливого призначення «Дніпро», добровольчий батальйон територіальної оборони «Донбас», підрозділ спеціального призначення «Азов», рота патрульної міліції особливого призначен-ня «Торнадо», «Добровольчий український корпус» «Правого сектора».

² Так, у Луганській області міста Антрацит та Хрустальний (раніше – Красний Луч) стали територією впливу «отамана казачької національної гвардії» – Ми-коли Козиціна, пізніше влада в цих населених пунктах перейшла до іншого «казачького отамана» – Сергія Косогора. «Отаман» підрозділу «Донських ко-заків», який відокремився від Миколи Козиціна – Павло Дрьомов, перебував у місті Кадіївка (раніше – Стаханов). «Комендантом» міста Первомайськ був союзник Павла Дрьомова Євген Іщенко. В Алчевську базувався Олексій Моз-говий та його бригада «Призрак». Містом Довжанськ (раніше – Свердловськ) керував «казачий отаман» Олександр Гайдей, який також свого часу відокре-мився від формування Миколи Козиціна. ►

Олександр Ходаковський, командир батальйону «Восток», «екс-голова ради безпеки ДНР». Джерело – скріншот: <https://www.youtube.com/watch?v=XFhV1zcBytE>.

собою. Загалом на цих територіях діяло кілька десятків НЗФ. Вони суттєво відрізнялись між собою чисельним складом, озброєнням, баченням майбутнього розвитку захоплених територій. Поруч із невеликими загонами в кілька десятків осіб діяли формування чисельністю в кілька сотень учасників. З огляду на збройне протистояння та внутрішні міжусобиці, НЗФ могли змінювати місця дислокації, контрольовані території та характер взаємодії між собою. Окремі групи учасників НЗФ могли переходити зі складу одного формування в інше чи взагалі залишати територію збройного конфлікту, повертаючись у країну свого походження або тимчасового перебування. Ідеться насамперед про Росію.

До складу НЗФ увійшли представники місцевого населення з антиурядовими та протестними настроями, особи без постійного роду занять, «ідейні» місцеві активісти проросійських політичних партій та громадських організацій, місцеві жителі, що потребували заробітку та не гребували участю в НЗФ. Значну частину НЗФ склали вихідці з Росії, зокрема з республік Північного Кавказу – осетини і чеченці. Серед інших також представники донського та кубанського казачства, праворадикальних, шовіністичних та монархістських об'єднань, колишні військові та учасники збройних конфліктів в Афганістані,

► Самопроголошена влада «ЛНР» в особі Ігоря Плотницького і підпорядкованому йому батальйону «Зоря» фактично контролювала лише Луганськ та його околиці, хоча навіть в обласному центрі діяли не підпорядковані Плотницькому ГШР «Бетмен» Олександра Беднова, пов'язана з нею ДРГ «Русич» Олексія Мільчакова («Фріц»), батальйон «Леший» Олексія Павлова та інші.

Схожою була ситуація і на території «ДНР»: 2014 року частина населених пунктів Донецької області перебувала під автономною владою командирів окремих НЗФ. До звільнення українською армією Слов'янська місто контролювало «народне ополчення» («Слов'янська бригада») на чолі з громадянином РФ, офіцером Головного розвідувального управління Генерального штабу РФ Стрелковим (Гіркіним). У Горлівці панувала «група Безлера», очолювана підполковником у відставці Збройних сил РФ Ігорем Безлером. Батальйон «Восток», яким керував голова «Ради безпеки ДНР» Олександр Ходаковський (колишній командир спецпідрозділу СБУ «Альфа» у Донецькій області), разом з іншими НЗФ контролював Донецьк. У липні 2014 року через конфлікт Гіркина і Ходаковського останній разом із батальйоном «Восток» перемістився до Макіївки, звідки разом із батальйоном «Оплот» продовжував контролювати Донецьк, Шахтарськ та Сніжине.

Чечні, на Балканах та в Придністров'ї. До цих категорій осіб приєдналися найманці з країн Європи (Сербії, Іспанії, Франції тощо), Південної Америки та азійських республік колишнього СРСР. Кадрові російські військові брали участь у збройному конфлікті й у складі окремих військових об'єднань, а також у ролі інструкторів та командирів.

Мотивація осіб, які брали участь у НЗФ, різнилась. Більшість ідейно мотивованих учасників НЗФ об'єднувала ідея створення незалежних від України республік із проросійською орієнтацією. Бачення організаційних форм існування майбутніх республік серед сепаратистів було різним. Одні бачили їх у складі РФ. Другі – у форматі об'єднаної держави «Новоросія», що мала територіально охопити всі області півдня і сходу України, а в окремих випадках і всю територію України, окрім західних областей. Треті – як дві незалежні, але дружні держави. Частина донських казаків вбачала у війні можливість включення новостворених республік чи їх частин у зону власного впливу або навіть відродження Донської казачої республіки. Ці ідеї поєднувались із бажанням захистити населення Донбасу від уявних утисків російської мови («ми – росіяни, ми повертаємося додому в Росію, ми належимо до великого російського народу з великою російською культурою, з великою російською мовою та тисячолітньою історією»³) до відверто експансіоністських шовіністичних ідей («ми зробимо українців знову росіянами»⁴, «Донбас має стати окремим регіоном у складі Росії»⁵), протидіяти «навалі фашизму та націоналізму», зберегти суспільне шанування цінностей радянського минулого, а також ствердити ідеали «російського світу» (рос. «русский мир»). У створенні нових республік їхні іде-

Павло Губарев, «начальник народного ополчення Донбасу», «в. о. голови адміністрації Ясинуватої». Джерело – скріншот: <https://www.youtube.com/watch?v=uOJS94V3mhk>.

³ Разведпрос: Павел Губарев о книге «Факел Новороссии». Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=uOJS94V3mhk>. – 08.09.2015. – 22 мин.

⁴ Там само.

⁵ Андрей Кошик. «Война очень сильно открыла мне глаза». Источник: <https://www.gazeta.ru/social/2016/05/10/8223899.shtml>. – 12.05.2016.

Олександр Можаяв («Бабай»), лідер російської казачої «Вовчої сотні», громадянин РФ. Джерело: <https://www.gazeta.ru/social/2016/05/10/8223899.shtml>.

ологи та адепти бачили спосіб реалізації ідей антиглобалізму («цивілізаційного націоналізму»), покликано-го протидіяти цінностям західної цивілізації, зокрема таким, як повага до прав сексуальних меншин, рівність у правах чоловіків і жінок. Відданість православ'ю – це ще одна з основоположних ідей для створення нової держави. Саме вказані ідеологічні переконання стали підґрунтям, яке уможливило застосування гендерно-обумовленого насильства. Воно стало прийнятним засобом для встановлення суспільного ладу, за який офіційно боролись сепаратисти.

Для більшості ідеологів та практиків створення «Новоросії» («польових командирів») важливими були ідеї встановлення соціальної справедливості, ліквідації наслідків «буржуазно-олігархічного устрою». Війну вони сприймали як шанс встановити новий соціальний лад. Для них це було можливістю помститись за матеріальні поневіряння останніх 20 років, зумовлені некерованим переходом до ринкової економіки. Один із лідерів донбаських сепаратистів назвав соціальний лад, який вони намагались побудувати, «православним соціалізмом»⁶.

Насправді для значної кількості учасників НЗФ участь у збройному конфлікті була елементарним способом заробляння грошей. Залежно від місця у соціально-військовій ієрархії, це був спосіб або збагачення, або отримання коштів для виживання.

«Добровольців було багато... Серед них були й ідейні хлопці, і ті, хто хотів прийти і заробити. А оскільки зарплату в нас не платили, то, відповідно, намагалися самі якось заробляти. Хтось при цьому виконував бойові завдання, а дехто і не виконував жодних бойових завдань»⁷.

⁶ Павел Губарев: потух ли «факел Новороссии»? Источник: https://www.youtube.com/watch?v=KSgNPuQ_1xE. – 25.11.2015. – 38 мин.

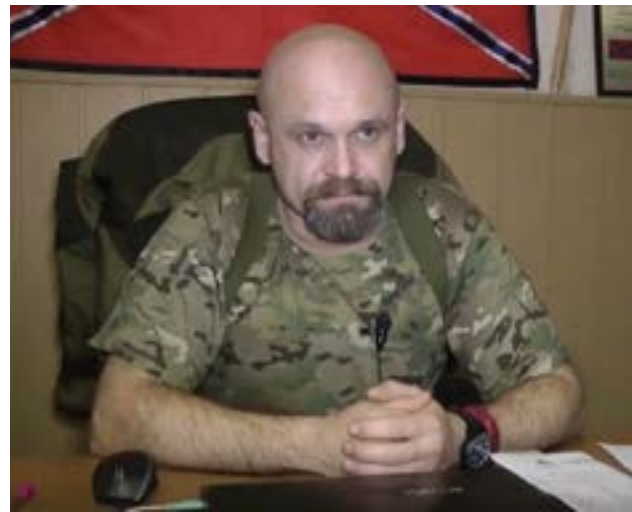
⁷ Разведпрос: Павел Губарев о книге «Факел Новороссии». Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=uOJS94V3mhk>. – 08.09.2015. – 38 мин.

Про матеріальний стан та мотиви участі в НЗФ багатьох із тих, хто воював, свідчить розповідь одного із символів «російської весни» (рос. «русская весна»), російського окупанта Олександра Можаява (прізвище – казак Бабай): «Коли прийшов із війни, накопився борг за комуналку, трохи газ і світло не обрізали. Звернувся до голови району, той допоміг оплатити. Зараз знову боргу 15 тисяч, погрожують обрізати»⁸.

Участь у НЗФ також стала можливістю для самореалізації людей, які мали схильність до насильницьких форм поведінки. Частина російських кадрових військових взяла участь у конфлікті під тиском свого керівництва.

Особовий склад НЗФ робив такі формування слабо керованими та орієнтованими на конкуренцію. Перший «народний губернатор ДНР», керівник партії «Новоросія» Павло Губарев охарактеризував суспільно-політичний лад, побудований у «ДНР», як «бандитсько-бананова республіка»⁹. Автономні «отамани» різних частин «ЛНР» протистояли спробам «влади» у Луганську об'єднати утворені НЗФ під її командуванням. «Лідери» НЗФ не визнавали законність домовленостей, досягнутих у Мінську. Вони вважали, що керівництво «ЛНР» не представляло інтереси «республіки»¹⁰.

Протиріччя між різними НЗФ у «республіках» та «центральною» владою в Донецьку та Луганську

Олексій Мозговий, командир бригади «Привид», убитий у 2015 році. Джерело – скріншот: <https://www.youtube.com/watch?v=gLZ2FG9DEWo>.

⁸ Андрей Кошик. «Война очень сильно открыла мне глаза». Источник: <https://www.gazeta.ru/social/2016/05/10/8223899.shtml>. – 12.05.2016.

⁹ Павел Губарев: потух ли «факел Новороссии»? Источник: https://www.youtube.com/watch?v=KSgNPuQ_1xE. – 25.11.2015.

¹⁰ Срочно Казаки обвинили Захарченко и Плотницкого в предательстве 9.12.14 +18. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=xxnjPQxbV1Q>. – 10.12.2014; Мозговой. Правда о Новороссии без купюр. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=gLZ2FG9DEWo>. – 07.11.2014; Александр Беднов «Бэтмен». Правда о событиях в Новороссии. 23.11.14. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=1KrGHOW59sM>. – 07.12.2014; Отставка Плотницкого!!! Секретная флешка Дремова П. Л. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=csUa557ioNc>. – 30.11.2014.

Олександр Захарченко, «голова ради міністрів ДНР», командир донецького філіалу збройного формування «Оплот».
Джерело – скріншот: <https://www.youtube.com/watch?v=Dm7-mJA6KRc>.

посилювалися після зменшення інтенсивності бойових дій та стосувалися таких питань:

- ведення війни проти України;
- політичного майбутнього псевдодержавних новоутворень;
- контролю за розподілом російської гуманітарної допомоги;
- торгівлі вугіллям, яке залишалось стратегічним ресурсом на Донбасі.

Згадана конкуренція не виключала взаємодії між НЗФ, зокрема в питаннях протидії українським військовим та добровольчим збройним формуванням. У захоплених населених пунктах «командири» НЗФ взяли на себе повноваження місцевих суддів, начальників поліції, збирали податки та розподіляли гуманітарну допомогу, а також здійснювали інші функції для заповнення вакууму влади.

На відміну від «ЛНР», де ватажків НЗФ було поступово ліквідовано¹¹, у сусідній «ДНР» процеси централізації та узурпації влади відбувались швидше. Після кількох змін перших керівників «республіки», у серпні 2014 року встановлено владу в «ДНР» очолив місцевий діяч – Олександр Захарченко, який став головою ради міністрів «ДНР». У грудні 2014 року Захарченка (подібно до Плотницького в «ЛНР») обрали головою «ДНР». Відтоді та до кінця 2015 року відбувався процес фізичної ліквідації «польових командирів» і підпорядкування територіально-адміністративних одиниць Донецька. Як наслідок, уже в 2015 році всі НЗФ увійшли до силових структур «ДНР», а більшість їхніх керівників утекли до Росії¹².

¹¹ Командир групи швидкого реагування «Бетмен», Олексій Беднов, загинув 1 січня 2015 року в результаті перестрілки з «народною міліцією республіки ЛНР»; «отаман» підрозділу «Донських казаків» – Павло Дрьомов загинув 12 грудня 2015 року внаслідок вибуху автомобіля; керівник бригади «Призрак» Олексій Мозговий 7 березня 2015 року загинув внаслідок вибуху автомобіля на трасі Первомайськ-Луганськ.

¹² Наприклад, колишній «прем'єр-міністр ДНР» (травень–серпень 2014 року) Олександр Бородай, зараз очолює в Росії «Союз добровольців Донбасу».

Отже, у 2014–2015 роках, у т. ч. і за сприяння російських кураторів, у т. зв. «республіках» відбулись процеси централізації влади. За військового, фінансового, ідеологічного та методологічного сприяння з боку РФ на тимчасово непідконтрольних українському уряду територіях сформувались нові «органи влади». Представницькі органи місцевого самоврядування обласного рівня замінили «народні збори», утворені під час імітації виборів наприкінці 2014 року. Тоді в кожній із «республік» у «виборах» брали участь по три громадські організації, які репрезентували різні течії місцевих сепаратистських рухів. Адміністративна структура органів виконавчої влади та місцевого самоврядування майже не змінилась. Вищі керівні посади у виконавчих та представницьких органах «республік» захопили військові та політичні ватажки сепаратистів, які користувались протекцією Москви. Судової влади в «республіках» довгий час не існувало як такої. На територіях, підконтрольних сепаратистам, існувала правова вакханалія і діяло право сили.

За своєю суттю самопроголошені республіки є військово-політичними диктатурами. Відсутність масштабних бойових дій, фінансова та військова підтримка з боку РФ, гуманітарна допомога з боку міжнародних організацій, часткове відновлення товарних відносин із контрольованими урядом України територіями дозволило досягти слабкої стабілізації соціально-економічної ситуації у «республіках» у 2016 році. На звільнених від сепаратистів територіях Луганської і Донецької областей було відновлено роботу органів державної влади та місцевого самоврядування.

Отже, протягом 2014–2015 років ситуація на значній частині Донецької та Луганської областей характеризувалась вакуумом влади. Це й стало передумовою для формування атмосфери безкарності та грубих порушень прав людини, у т. ч. підвищення рівня ГОН.

ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ

У вересні 2014 року було підписано Мінськ I, де йшлося про необхідність негайного двостороннього припинення застосування зброї. У документі також наголошено на потребі «вивести незаконні збройні формування, військову техніку, а також бойовиків і найманців із території України»¹³.

Незважаючи на Мінськ I, українсько-російський кордон не було відновлено, продовжувались обстріли, що призвело до загибелі цивільного населення. За даними УВК ООН з прав людини, щонайменше 6,4 тис. людей

¹³ Пункт 10 Протоколу за результатами консультацій тристоронньої контактної групи щодо спільних кроків, спрямованих на імплементацію мирного плану Президента України Петра Порошенка та ініціатив президента Росії Володимира Путіна. – Див.: <https://www.radiosvoboda.org/a/26570262.html>.

загинуло та 15,9 тис. було поранено в зоні конфлікту на сході України за період від середини квітня 2014 року до 30 травня 2015 року¹⁴.

Для сприяння імплементації Мінська I 12 лютого 2015 року було прийнято Пакет заходів щодо виконання Мінських угод, який серед іншого передбачав виведення всіх іноземних збройних формувань, військової техніки, а також найманців із території України під наглядом ОБСЄ та роззброєння всіх незаконних груп.

2016 року у своєму Звіті про дії щодо попереднього розслідування Офіс прокурора МКС зазначив, що станом на 30 квітня 2014 року інтенсивність військових дій між українськими військами і НЗФ досягла рівня, який передбачає застосування міжнародного гуманітарного права. Такі висновки зроблено на основі даних про використання сторонами конфлікту військової техніки, жертв із числа військовослужбовців, членів збройних формувань та цивільного населення. Внутрішня організація збройних формувань у «ЛДНР» досягла

достатнього рівня для того, щоб вважати їх учасниками неміжнародного збройного конфлікту¹⁵.

Офіс прокурора МКС отримав інформацію щодо обстрілів РФ та Україною військових позицій одна одної, затримання російських військовослужбовців українськими військовими та навпаки. Така ситуація вказує на ведення військових дій між російськими та українськими збройними силами. Це може кваліфікуватись як міжнародний збройний конфлікт у контексті збройного протистояння на сході України, починаючи з 14 липня 2014 року¹⁶.

Отже, на думку Офісу прокурора МКС, події на Донбасі можна тлумачити як міжнародний збройний конфлікт, який існує паралельно з неміжнародним збройним конфліктом. Це передбачає використання та дотримання міжнародного гуманітарного права. Станом на травень 2017 року міжнародні та національні правозахисні організації продовжують повідомляти про порушення режиму припинення вогню, а НЗФ – виконувати роль самопроголошеної влади в «народних республіках».

¹⁵ ICC. The Office of the Prosecutor. Report on Preliminary Examination Activities 2016. Source: https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE_ENG.pdf.

¹⁶ Там само.

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ, МЕТА, ЗАВДАННЯ, ПРЕДМЕТ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

ГОН є комплексною проблемою, що передбачає порушення низки прав людини та може мати різні прояви до, під час та після завершення конфлікту. Попереднє вивчення ситуації з ГОН на сході України спонукало дослідницьку групу визначити сфери, у яких втручання держави, української та міжнародної громадськості має стати першочерговим. Таке втручання має сприяти розробленню ефективного механізму попередження та протидії різним формам ГОН, які пов'язані з конфліктом, а також забезпечити притягнення винних осіб до відповідальності. Правозахисна місія СЦП та партнери з Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі» визначили мету і завдання цього дослідження, керуючись цими міркуваннями та беручи до уваги реальну можливість збору певного типу даних.

У цьому звіті до **ГОН, пов'язаного з конфліктом**, зараховано випадки сексуального, фізичного та психологічного насильства щодо жінок, дівчат, чоловіків та хлопців, які були вчинені на основі її/його соціальної (гендерної) ролі¹⁷ та мають часовий, географічний та/або причинно-наслідковий зв'язок зі збройним конфліктом на Донбасі.

У звіті до **сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом**, віднесено зґвалтування, примусова проституція, примусова вагітність, примусова

стерилізація або будь-яка інша форма сексуального насильства щодо жінок, чоловіків, дівчат або хлопців, яка має часовий, географічний та/або причинно-наслідковий зв'язок із збройним конфліктом на Донбасі.

Сексуальне насильство визначається як частина катування, заподіяння каліцтва, нелюдського поводження, убивств, переслідування, замаху на людську гідність. Сексуальне насильство також трактується як засіб політичного залякування та військової тактики, який використовувався сторонами конфлікту.

Метою дослідження є огляд ситуації щодо ГОН по обидві сторони контактної лінії в Донецькій та Луганській областях для привернення уваги до означеної проблеми уповноважених органів державної влади України та міжнародного експертного середовища. Висвітлюючи ситуацію та звертаючи увагу на актуальні проблеми в цій сфері, ми прагнемо стимулювати органи державної влади до зміни політики щодо протидії та боротьби з ГОН, сприяти ефективному розслідуванню ГОН, вчиненого протягом збройного конфлікту. Ми також прагнемо сприяти притягненню до відповідальності осіб, винних у вказаних злочинах у національних і міжнародних судових інстанціях.

Тема дослідження специфічна. Ми маємо справу з ризиками щодо фрагментарності отриманих даних та диспропорційністю у дослідженні ситуації з ГОН пообіч лінії розмежування. Тому мета цього дослідження – виявити основні тенденції та проблеми на основі зібраних даних.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі **завдання** дослідження:

- здійснити аналіз міжнародного та національного права щодо ГОН;
- проаналізувати зібрані під час дослідження випадки ГОН, пов'язані зі збройним конфліктом, а також ідентифікувати прояви ГОН, до яких вдаються військовослужбовці ЗСУ, у т. ч. демобілізовані, у територіальних громадах, віддалених від зони проведення АТО;
- проаналізувати політику «ЛДНР», яка може стимулювати ГОН на непідконтрольних уряду України територіях;
- проаналізувати сексуальне та гендерно-обумовлене насильство як складник різних порушень прав людини на Донбасі;
- проаналізувати діяльність органів державної влади України та громадських організацій, відповідальних за протидію ГОН, пов'язаного зі збройним конфліктом;
- сформувати рекомендації органам державної влади, українським неурядовим організаціям, міжнародним та міждержавним організаціям для попередження та протидії ГОН в умовах збройного конфлікту на сході України.

З огляду на правозахисні та адвокаційні цілі, це дослідження зосереджене на аналізі:

- ГОН у незаконних місцях позбавлення волі, створених сепаратистами та українськими добровольчими формуваннями;
- дискримінаційної політики «ЛДНР», що сприяє ГОН щодо жінок та ЛГБТІ;
- діяльності органів державної влади України, відповідальних за протидію ГОН.

З огляду на означені пріоритети, часові та ресурсні обмеження дослідження, у цьому звіті ми не аналізуємо ГОН щодо внутрішньо переміщених осіб, ризики ГОН, які виникають внаслідок порушення кордону, у т. ч. проблему торгівлі людьми.

Зміст дослідження проблемно-орієнтований і не має на меті відобразити рівною мірою проблеми по обидві сторони контактної лінії. Якщо якась проблема не була поширеною та/або не мала зв'язку з конфліктом, то вона не знайшла своє відображення в змісті видання.

Для збору, аналізу інформації та вирішення інших завдань дослідження було розроблено методологію, яка звертає увагу на різний досвід чоловіків та жінок під час збройного конфлікту на Донбасі.

Предметом цього дослідження є:

- національне законодавство та міжнародно-правові норми;
- прогалини в правовому регулюванні ГОН у національному законодавстві;
- недоліки в процесі збору та формування статистичних даних органами державної влади;

- форми ГОН на території, яка перебуває під контролем української армії, а також в окремих районах Донецької та Луганської областей;
- вплив конфлікту на рівень ГОН у територіальних громадах, віддалених від зони конфлікту;
- повноваження та дії органів державної влади та місцевого самоврядування, відповідальних за протидію проявам ГОН.

Особливий фокус дослідження спрямований на аналіз форм сексуального насильства в незаконних місцях позбавлення волі, створених НЗФ та добровольчими батальйонами.

Джерелами інформації, необхідної для проведення дослідження, стали:

- матеріали напівструктурованих інтерв'ю (аудіо-, відеозаписи, розшифровки інтерв'ю) з особами, які постраждали від ГОН, стали свідками ГОН або мають інформацію щодо проблематики дослідження (медичні працівники, психологи, соціальні працівники, юристи, які працюють з особами, які пережили ГОН, працівники правоохоронних органів України);
- персональні архіви постраждалих, свідків сексуального насильства, громадських активістів та авторів, аудіо- і відеозаписи;
- публікації, насамперед у ЗМІ України, «ЛДНР», РФ;
- міжнародні та національні нормативно-правові акти, які регулюють питання ГОН;
- рішення українських судів, доступні в ЄДРСР, які зачіпають проблематику ГОН у контексті збройного конфлікту;
- офіційні статистичні дані органів влади;
- книги, наукові статті, аналітичні видання, звіти міжнародних місій та організацій.

Під час написання звіту дослідники аналізували норми міжнародного права щодо захисту прав людини, міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права та національного законодавства.

Контент-аналіз охоплював повідомлення у соціальних мережах, інформацію на сайтах громадських організацій (місцевих, загальноукраїнських, міжнародних), фото-, відеоматеріали на інформаційних порталах усіх учасників конфлікту (Україна, «ЛДНР», РФ). Ми досліджували матеріали з відкритих джерел, щоб виявити факти ГОН у зоні конфлікту. Інформацію, дотичну до сфери дослідження (фото, відео, скріншоти), скопійовано в базу даних дослідження для подальшого використання. Важливі для дослідження факти проходили перевірку (за можливості) у трьох різних незалежних джерелах.

Під час підготовки звіту автори опрацювали досвід та матеріали міжнародних та національних організацій,

¹⁷ Гендер стосується чоловіків та жінок у контексті суспільства. Це розуміння визнає соціальну конструкцію гендеру та ролей, поведінки, дії та характеристики жінок і чоловіків, а також дівчат та хлопців (ICC. The Office of the Prosecutor. Policy Paper on Sexual and Gender-Based Crimes, June 2014. Source: <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/OTP-Policy-Paper-on-Sexual-and-Gender-Based-Crimes--June-2014.pdf>).

які працюють у зоні конфлікту та/або допомагають постраждалим від конфлікту. Зокрема це звіти Моніторингової місії ООН в Україні за різні періоди, звіт «Порушення прав людини в Криму та на Донбасі: проблема гомофобії на території, що непідконтрольна Україні», підготовлений Антидискримінаційним центром «Меморіал», дослідження та повідомлення ФН ООН. Ці матеріали було використано для попередньої оцінки ситуації та аналізу проблеми в поточному контексті.

Документування фактів серйозних порушень прав людини, пов'язаних із ГОН у незаконних місцях позбавлення волі в зоні збройного конфлікту на сході України, відбувалось шляхом проведення напівструктурованих інтерв'ю. Станом на початок дослідження вже були доступними 39 інтерв'ю з інформацією про ГОН у місцях незаконного позбавлення волі¹⁸. Під час дослідження, коли це було можливо і доцільно, було проведено уточнювальні інтерв'ю з частиною вже опитаних 39 респондентів, оскільки перші опитування не фокусувались на ГОН.

Пошук нових респондентів відбувався насамперед методом «снігової кулі» – опитані респонденти повідомляли про нових контактних осіб, які, на їхню думку, могли надати необхідну інформацію. Постраждалих та свідків ГОН знаходили в результаті аналізу тематичних повідомлень у пресі та соціальних мережах, контактів із представниками місцевих організацій громадянського суспільства, волонтерами, журналістами, юристами, посадовими особами органів місцевого самоврядування та держслужбовцями. Завдяки цьому було виявлено осіб, які безпосередньо володіють інформацією про порушення прав людини.

Інтерв'ю проводила група підготовлених інтерв'юерів насамперед з організацій-членів Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі» (СЦГ, Алчевський правозахисний аналітичний центр, БФ «Восток-СОС», Івано-Франківська обласна організація «Молода Просвіта», ГО «Мирний берег») та НУО-партнерів СЦГ (правозахисна група «Січ», Чугуївська правозахисна група тощо). Чотири випадки сексуального насильства було передано для аналізу в межах дослідження правозахисниками з Української Гельсінської спілки з прав людини.

Станом на серпень 2017 року в цілях дослідження було опитано 299 осіб (205 цивільних та 94 військові). Із проведених інтерв'ю для аналізу було відібрано 76 (61 інтерв'ю з постраждалими та/або свідками сексуального насильства в незаконних місцях несвободи

та 15 – за межами місць несвободи). Хоча про факти сексуального насильства респонденти згадували значно частіше, але наведені в цьому звіті підрахунки щодо ГОН базуються лише на трьох типах випадків:

- 1) коли особа стала жертвою насильства;
- 2) коли особа була свідком насильства;
- 3) коли є висока ймовірність підозрювати про вчинення насильства, оскільки свідок бачив безпосередні наслідки ГОН (покалічені статеві органи, роздертий одяг тощо).

Решту випадків (наприклад, коли опитувані перераховували факти, які чули від інших) дослідники брали до уваги, але при статистичних підрахунках не враховували.

Для проведення інтерв'ю були використані опитувальники «Права людини в зоні АТО: місця несвободи» та «Факти ГОН у зоні воєнного конфлікту на сході України», розроблені експертами Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі» та СЦГ відповідно.

Опитувальник «Факти ГОН в зоні воєнного конфлікту на сході України» розроблено спеціально з метою проведення цього дослідження. Під час його розробки було використано досвід документування фактів ГОН у країнах колишньої Югославії, методологію Моніторингової місії ООН в Україні, джерела національної криміналістичної науки щодо розслідування і проведення допитів щодо ГОН. Опитувальник пройшов пілотну апробацію під час дослідження. Його скориговано відповідно до зауважень і доповнень експертів.

За можливості інтерв'ю із постраждалими проводив інтерв'юер однієї з ними статі або постраждалі могли обирати особу, якій вони хотіли надати свідчення.

Під час проведення опитування інтерв'юери ознайомлювали респондентів із метою збору, умовами збереження та використання запитуваної інформації. Постраждалим та свідкам порушень пропонували заповнити заяву про згоду на обробку персональних даних із метою документування фактів порушень прав людини в зоні конфлікту. Крім того, респонденти могли надавати свою письмову згоду на інформування третіх сторін (міжнародних організацій, правоохоронних органів) про повідомлені ними факти порушень, а також про умови використання наданої інформації в публічних джерелах. Інтерв'юери пропонували всім респондентам правову допомогу й у разі потреби надавали її. Осіб, які потребували соціальної, психологічної та медичної допомоги, перенаправляли до організацій, які надають таку допомогу.

Висновки у звіті зроблені на основі аналізу міжнародного та національного законодавства, судової практики, інтерв'ю, проведених із постраждалими та свідками, зокрема з особами, які перебували в незаконних місцях несвободи, та інформації, зібраної під час моніторингових місій.

Серед **внутрішніх обмежень** дослідження можна виділити часові та ресурсні, а також зацікавленість авторів у ефективній боротьбі з ГОН, яке пов'язане з конфліктом, та притягненні винних осіб до відповідальності. Це дослідження не є суто науковою роботою, оскільки воно також є частиною адвокаційної кампанії, спрямованої на покращення ситуації з розслідуванням та розглядом справ, збором статистики щодо ГОН. Автори звіту визнають свою зацікавленість у розробці ефективного механізму протидії та боротьби з ГОН, пов'язаним із конфліктом. Ми також вбачаємо доцільність у притягненні винних осіб до відповідальності. Автори свідомі того, що це могло вплинути на зміст звіту та висновки, зроблені за результатами дослідження. Усвідомлюючи важливість об'єктивності та повноти представлених даних, дослідники намагались бути максимально неупередженими під час написання звіту.

До **зовнішніх обмежень** можна зарахувати складність отримання інформації, яка стосується теми дослідження. Це обумовлено традиційною неpubлічністю досліджуваної теми. Постраждалі не бажають повідомляти про факти сексуального та гендерно-обумовленого насильства. Навіть у тих випадках, коли постраждалі готові повідомити про фізичне насильство, вони можуть замовчувати факти ГОН. Люди не вірять у те, що правоохоронні органи здатні ефективно розслідувати, притягувати винних осіб до відповідальності. Вони також бояться помсти від кривдників.

Щоб зменшити вплив обмежень на результати дослідження, учасники намагались зібрати якнайбільше свідчень про факти ГОН у зоні конфлікту. Вони залучали всі доступні для співпраці з дослідницькою групою організації, які вивчають цю проблематику.

¹⁸ Ці дані зібрані організаціями-членами Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі» 2015 року в межах спільного з Гельсінським фондом з прав людини (Варшава) проекту з підготовки звіту «Ті, що пережили пекло» про практику функціонування незаконних місць несвободи на тимчасово окупованих територіях. Адміністрування проектом здійснював СЦГ. Організації, які брали участь у зборі даних: БФ «Восток СОС», ГО «Мирний берег», Громадський комітет захисту конституційних прав і свобод громадян, громадянський рух «Очищення», Івано-Франківська обласна організація «Молода Просвіта», Луганський обласний правозахисний центр «Альтернатива», СЦГ, Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група, Центр громадянських свобод.

ВСТУП

Під час збройних конфліктів були вчинені та продовжують вчинятись одні з найжахливіших злочинів в історії людства. Для того, щоб притягнути винуватців до відповідальності, було створено міжнародні трибунали. Після Другої світової війни з'явилися Нюрнберзький та Токійський трибунали, а після злочинів на території Руанди та колишньої Югославії – Міжнародний трибунал щодо Руанди та Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії. 1998 року в Римі було створено МКС.

Багато потерпілих під час розгляду справ у міжнародній кримінальній юстиції давали свідчення про те, як їх били, катували. Вони розповідали, як гвалтували чи вбивали членів їхніх сімей або як жертвами цих злочинів ставали інші. Під час розгляду справи Драголюб Кунарака¹⁹ в Міжнародному трибуналі щодо колишньої Югославії свідок 087 сказав: *«Я просто не можу думати про ці речі, тому що я пережив дуже багато тортур. Але я пишуся тим, що я тут. Нехай світ знає, що вони зробили»*²⁰⁻²¹.

Сексуальне насильство та інше насильство, обумовлене гендером (наприклад, убивство, катування, переслідування), є порушеннями прав людини. Під час збройного конфлікту випадки такого насильства можуть тлумачити як злочини проти людяності, воєнні злочини або геноцид.

2017 року в рішенні щодо Боско Нтаганди МКС зазначає, що в жодному випадку не існує підстав для вчинення сексуального насильства щодо будь-якої людини²².

У межах цього звіту аналізується ГОН, яке має зв'язок (часовий, територіальний та/або причиново-наслідковий) зі збройним конфліктом²³.

Окрім аналізу впливу збройного конфлікту на рівень ГОН, у фокусі дослідження – сексуальне насильство в незаконних місцях несвободи, створених НЗФ та добровольчими батальйонами.

ГОН має серйозні та довгострокові фізичні, психологічні, соціальні, економічні та правові наслідки для особи, яка пережила насильство, і для суспільства. Незважаючи на підвищення рівня ГОН під час збройного конфлікту, практика повідомлення про насильство до правоохоронних органів не є поширеною. Цьому видові насильства не приділяють достатньої уваги в українському суспільстві. Статистичні показники органів державної влади не відображають реальних обсягів проблеми. Гендерний аспект злочинів часто не враховується під час їх кваліфікації, а їх розслідування є неефективними та лише зрідка призводять до покарання винних.

Гендерний аналіз конфлікту в цьому дослідженні спрямований на більш повне розуміння різних проявів насильства щодо жінок та чоловіків в умовах конфлікту, а також локалізацію наявних проблем для їх ефективного вирішення.

► Second decision on the Defense's Challenge to the Jurisdiction of the Court in respect of the Counts 6 and 9. Para 49. Source: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2017_00011.PDF. – 04.01.2017..

²³ Окрім свідчень про ГОН у незаконних місцях несвободи, також було проаналізовано випадки, безпосередньо пов'язані з військовим конфліктом. Вони мають одну або кілька таких ознак:

- вчинені в умовах військового конфлікту під час різних його фаз;
- вчинені на території проведення бойових дій та/або територіях, контрольованих НЗФ, та/або лінії розмежування, та/або в «сірій зоні»;
- вчинені на контрольно-пропускних пунктах, створених унаслідок збройного конфлікту;
- вчинені в місцях дислокації представників НЗФ та/або представників добровольчих батальйонів, та/або ЗСУ;
- за свідченнями постраждалих та/або свідків, вчинені представниками НЗФ та/або представників добровольчих батальйонів, та/або ЗСУ.

1. ПОНЯТТЯ ГОН

ГОН – це будь-яке насильство, яке спрямоване на особу на основі її соціальної ролі та яке завдає або може завдати фізичної, сексуальної і психологічної або економічної шкоди чи страждання. Зокрема це погрози таких дій, примусу чи свавільне позбавлення волі, незалежно від того, відбувається це в публічному чи приватному житті.

ГОН є ширшим поняттям від поняття сексуального насильства. Воно включає в себе не лише акти сексуального насильства (зґвалтування, ушкодження статевих органів), а також акти несексуального характеру: насильство в сім'ї, «убивство честі» тощо.

ГОН відрізняється від будь-якої іншої форми насильства не самою дією (наприклад, убивство, зґвалтування, ушкодження), а тим, що такі дії обумовлені гендером. Насильство вчиняється «на основі соціально обумовлених (гендерних) відмінностей між чоловіками та жінками» або через гендер (соціальну роль) особи.

Постійний міжвідомчий комітет ООН визначає ГОН як будь-які протиправні дії, що вчиняються проти волі особи на основі соціально визначених (гендерних) відмінностей між чоловіками і жінками²⁴. ГОН може включати різні прояви та мати різну інтерпретацію залежно від теорії, яка лежить в основі його визначення.

Найбільш поширена інтерпретація ГОН – це насамперед насильство чоловіків щодо жінок та дівчат, засноване на структурній нерівності між чоловіками та жінками та нерівних владних відносинах²⁵. У преамбулі Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок, проголошеній резолюцією 48/104 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 року, зазначено, що насильство щодо жінок є проявом

нерівного співвідношення сил між жінками і чоловіками. Воно склалось історично і призвело до домінування над жінками та дискримінації щодо жінок із боку чоловіків. Також насильство перешкоджає всебічному поліпшенню становища жінок. Це – один з основоположних соціальних механізмів, за допомогою якого жінок змушують займати підпорядковане становище порівняно з чоловіками. Відповідно до цього розуміння ГОН, чоловіки, як і жінки, можуть зазнавати або бути вразливими до насильства на основі гендерних ролей або норм. Але насильство, якого вони зазнають або застосовують щодо інших чоловіків, відрізняється від насильства щодо жінок. Воно не сприяє та/або підтримує нерівні владні відносини, підпорядкування однієї групи людей іншій – жінок чоловікам.

Інша інтерпретація пов'язана з дослідженнями маскулінності і сексуальності та визначає ГОН як насильство чоловіків щодо жінок, інших чоловіків, а також сексуальне насильство щодо дітей²⁶. До нього вдаються для пригнічення жінок і дівчат, а також деяких груп чоловіків та використовують як механізм забезпечення гендерної ієрархії, в якій чоловіки є привілейованими, порівняно з жінками та деякими групами чоловіків, наприклад, геями.

Найбільш широке розуміння ГОН передбачає, що насильство спрямоване проти чоловіка або жінки на основі її/його конкретної ролі в суспільстві та застосовується до жінок, дівчат, чоловіків і хлопців, щоб ствердити та відтворити усталені гендерні ролі і норми²⁷. Жертвами ГОН можуть бути особи обох статей. Насильство щодо них використовується для посилення відповідності наявним гендерним ролям. ГОН у цій інтерпретації включає насильство щодо жінок та дівчат, сексуальне насильство щодо чоловіків і насильство щодо дівчат та хлопців на основі їх статі²⁸.

¹⁹ Драголюб Кунарак був одним з офіцерів армії боснійських сербів, які відіграли важливу роль в організації та підтримці функціонування системи таборів зґвалтування у Фоча, що в Боснії і Герцеговині.

²⁰ UN International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Crimes of Sexual Violence. Source: <http://www.icty.org/en/in-focus/crimes-sexual-violence/reli-v-ing-past>.

²¹ Станом на вересень 2016 року Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії засудив 32 особи за злочини сексуального насильства, як визначено у ст. 7 (1) Статуту трибуналу. Чотирьох із них додатково засудили за те, що вони не завадили злочинцям або не покарали їх.

²² ICC. Situation in the DRC in the case Prosecutor v. Bosco Ntaganda (Congo). ►

²⁴ Inter-Agency Standing Committee. Guidelines for Gender-based Violence Interventions in Humanitarian Settings: Focusing on Prevention of and Response to Sexual Violence in Emergencies. Source: <http://www.unhcr.org/453492294.pdf>.

²⁵ Humanitarian exchange. Special feature Gender-based violence in emergencies. – No 60, February 2014. – Source: http://odihpn.org/wp-content/uploads/2014/02/HE_60_web_1.pdf.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

ВИЗНАЧЕННЯ ГОН У МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТАХ

Протягом останнього десятиліття відбулись певні зрушення на міжнародній арені щодо попередження та протидії ГОН. Незважаючи на це, у міжнародних нормативно-правових актах обов'язкового характеру визначення ГОН відсутнє. Знаходимо його в документах рекомендаційного характеру.

Ст. 1 Декларації ООН щодо викорінення насильства щодо жінок (20 грудня 1993 року) визначає насильство проти жінок як: «будь-який акт насильства, здійснений за ознакою статі, який завдає або може завдати фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди або страждання жінкам, а також загрози здійснення таких актів, примус чи свавільне позбавлення волі як у громадському, так і в приватному у житті».

Ст. 2 Декларації визначає, що міжнародна спільнота визнає загальний характер форм насильства проти жінок. Визначення містить такі елементи (але не обмежується ними):

- фізичне, сексуальне і психологічне насильство, яке скоюється у сім'ї і в суспільстві, включно з побиттям, сексуальним насильством проти дівчат, насильство, пов'язане з посагом, зґвалтуванням у шлюбі;
- пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні практики, які завдають шкоди жінкам;
- позашлюбне насильство;
- насильство, пов'язане з експлуатацією, сексуальні домагання і залякування на роботі та в освітніх установах;
- примусова вагітність, аборти і стерилізація;
- торгівля жінками і примусова проституція;
- насильство з боку чи за потурання держави.

ГОН також може бути спрямованим проти чоловіків, особливо за умов збройного конфлікту. У резолюції Ради Безпеки ООН № 2106 відзначається, що сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту й у постконфліктних ситуаціях значно більше зачіпає жінок і дівчат, але також впливає на чоловіків та хлопців²⁹. Ще в 1990-ті роки ООН повідомляла про сексуальне насильство щодо чоловіків під час конфлікту в колишній Югославії. Дослідження показало, що серед 6 тис. осіб, утримуваних у концтаборах у Сараєвському кантоні, було 5 тис. чоловіків, і 80 % із них стали жертвами зґвалтувань³⁰. Здебільшого чоловіки не

повідомляють про такі випадки, бо стигма не визнає їх постраждалими. У суспільстві вважається неприйнятним, коли чоловіки дають свідчення про ГОН.

У програмах розвитку, зокрема ФН ООН, використовується таке визначення:

*«Гендерне насильство – це насильство, яке стосується чоловіків і жінок і жертвами якого переважно є жінки. Воно виникає як наслідок нерівних владних відносин між жінками і чоловіками. Це насильство, яке спрямоване проти жінок, тому що вона жінка чи непропорційно впливає на жінок. Воно стосується (але не вичерпується) фізичної, сексуальної і психологічної шкоди, включно із залякуванням, стражданнями, примусом чи позбавленням свободи в сім'ї чи в суспільстві взагалі. Це також стосується насильства, яке чинить чи не зупиняє держава»*³¹.

У стратегії США щодо попередження та реагування на ГОН воно визначається як загальний термін для будь-якого насильства чи погроз насильства, яке спрямоване на особу або групу на основі фактичної чи сприйнятої біологічної статі, гендерної ідентичності та/або гендерного самовираження, сексуальної орієнтації та/або недотримання різних соціальних норм щодо маскулінності та фемінності. Воно пов'язане зі структурною гендерною нерівністю, патріархатом та дисбалансом влади. Для ГОН характерні погрози або вчинення фізичного, психологічного, сексуального, економічного, правового, політичного, соціального та інших форм контролю та/або насильства³².

Поняття гендерного насильства невіддільне від поняття гендерної дискримінації. Гендерне насильство визначається як одна з маніфестацій, крайніх проявів гендерної дискримінації. У контексті цього варто навести витяг із Загальної рекомендації № 19 – насильство щодо жінок (1992), прийнятої Комітетом з ліквідації дискримінації щодо жінок: *«Насильство щодо жінок, яке ускладнює або зводить нанівець користування жінками правами людини й основними свободами, відповідно до загальних норм міжнародного права чи положень конвенцій про права людини, є дискримінацією за змістом статті 1 Конвенції»*.

Гендерна дискримінація зазвичай є причиною, проявом і наслідком насильства. У деяких ситуаціях ці поняття можна використовувати як тотожні. В Україні діють спеціальні закони «Про попередження насильства в сім'ї» (прийнятий 15 листопада 2001 року), «Про протидію торгівлі людьми» (прийнятий

20 вересня 2011 року). Вони передбачають систему організаційно-правового забезпечення протидії насильству в сім'ї та торгівлі людьми і чітко визначають інституційний складник. Ці закони, однак, не охоплюють усіх аспектів гендерного насильства та не містять визначення ГОН.

Термінологія ГОН неузгоджена, різноманітна на законодавчому рівні та в аналітичних матеріалах. Комплексне визначення гендерного насильства на національному рівні з включенням до нього всіх складників, передбачених міжнародними документами, дасть можливість більш ефективно організовувати протистояння цьому феноменові в цілому. Також це дозволить уникнути дублювань у законодавстві та механізмах його реалізації і допоможе своєчасно й адекватно реагувати на випадки ГОН.

Отже, підходи до розуміння ГОН – різні, а спектр його проявів під час збройного конфлікту – широкий. У цьому звіті автори вважають за необхідне сфокусуватись лише на окремих його проявах.

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

Насильство щодо жінок, особливо сексуальне насильство, застосовувалось під час збройних конфліктів протягом усієї історії людства. Довгий час його не забороняли закони війни, а в суспільстві сприймали як небажаний, але неминучий наслідок конфлікту³³. Насильство могли вчиняти військові, представники добровольчих збройних формувань, партизани, бойовики, представники миротворчих місій.

На міжнародному рівні заборона зґвалтувань лише опосередковано зазначена у ст. 46 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, яке є додатком до Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року: *«Сімейна гідність і права, життя ... потрібно поважати»*.

Під час Першої світової війни комісії, створені сторонами конфлікту для розслідування злочинів опонентів, наголошували на кількості скоєних зґвалтувань на окупованих територіях. Наприклад, французька комісія, створена у вересні 1914 року, вказувала на те, що насильство щодо жінок та дівчат мало безпрецедентний характер³⁴.

Протягом Другої світової війни застосовувались такі види сексуального насильства: зґвалтування, примусова стерилізація та експерименти з репродуктивними

органами на окупованих територіях і в концентраційних таборах³⁵. За даними науковців, під час різанини в Нанкіні³⁶ японські солдати зґвалтували близько 20 тис. жінок³⁷. Незважаючи на масштаби сексуального насильства, винні не понесли відповідальності під час Нюрнберзького та Токійського процесів.

Після двох світових воєн 1949 року було прийнято IV Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни, ст. 27 якої передбачає таке: *«Жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, зокрема захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність»*.

Незважаючи на це, практика сексуального насильства під час збройних конфліктів була поширеною протягом кількох наступних десятиліть. За оцінками дослідників, тільки під час збройного конфлікту в Бангладеш 1971 року пакистанські солдати зґвалтували понад 200 тис. жінок³⁸. Сексуальне насильство під час конфлікту залишалось невидимим аж до початку 90-х років.

Заборона сексуального насильства міжнародним гуманітарним та міжнародним кримінальним правом набула ще більшої актуальності на міжнародному рівні після подій у Руанді та Боснії і Герцеговині. Під час геноциду в Руанді 1994 року тисячі жінок зазнали зґвалтувань. Серед них були і групові, а також зґвалтування сторонніми предметами, випадки сексуального рабства та знущань сексуального характеру³⁹. У січні 1996 року Спеціальний доповідач ООН щодо Руанди вказував на те, що зґвалтування були систематичними та слугували зброєю. Відповідно до отриманих свідчень, практика зґвалтувань під час геноциду була настільки поширеною, що вважалась за правило⁴⁰. Статут Міжнародного трибуналу щодо Руанди визначив зґвалтування як злочин проти людяності, а також тлумачив зґвалтування, примусову проституцію та посягання на статеву недоторканість як порушення статті III Женевських конвенцій

³⁵ Nicola Henry. War and Rape. Law, memory and justice. – London, New York, 2011. – 168 pp.

³⁶ Під час Японсько-китайської війни японські військові в Нанкіні в 1937 році вчиняли масові вбивства, зґвалтування та інші злочини.

³⁷ Ward C. A. Significance of Wartime Rape. – UK, 2013. – Source: [http://dx.doi.org/10.1108/S1529-2126\(2013\)000018A012](http://dx.doi.org/10.1108/S1529-2126(2013)000018A012).

³⁸ Eriksson M. Defining Rape: Emerging Obligations for States under International Law? – Leiden, 2011. – 624 pp.

³⁹ Human Rights Watch. Shattered Lives. Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath. – USA, 1996. – Source: <https://www.hrw.org/reports/1996/Rwanda.htm>.

⁴⁰ UN. Report on the situation of human rights in Rwanda submitted by Mr. René Degni-Ségui, Special Rapporteur of the Commission on Human Rights. – 29 January 1996. – Para. 16. – Source: <http://hrlibrary.umn.edu/commission/country52/68-rwa.htm>.

²⁹ UN. Security Council. Resolution 2106 (2013) adopted by the Security Council at its 6984th meeting, on 24 June 2013. Source: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2106\(2013\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2106(2013)).

³⁰ Sivakumaran S. Lost in translation: UN responses to sexual violence against men and boys in situations of armed conflict // International Review of Red Cross. – Vol. 92, number 877, March 2010. – Source: <https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc-877-sivakumaran.pdf>.

³¹ UNFPA. Reproductive Health Effects of Gender-Based Violence: Policy and Programme Implications. – Number 6. – P. 5. – Source: <http://www.sexrightsafrika.net/wp-content/uploads/2016/11/UNFPA-RH-effects-of-GBV.pdf>.

³² USAID. United States Strategy to Prevent and Respond to Gender-Based Violence Globally, 2016 Update. Source: <https://www.state.gov/documents/organization/258703.pdf>.

³³ International Encyclopedia of the First World War. Rape. Source: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/rape>.

³⁴ Documents Relatifs À La Guerre 1914-1915. Rapports Et Procès-Verbaux D'enquête De La Commission Instituée En Vue De Constater Les Actes Commis Par L'ennemi En Violation Du Droit Des Gens (Décret Du 23 September 1914). – Paris, 1915. – T. I. – P. 8. – Source: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6529550c/texteBrut>.

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО – ЛИШЕ ЧАСТИНА ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА

ГОН відрізняється від будь-якої іншої форми насильства не самою дією, (наприклад, убивство, зґвалтування, ушкодження), а тим, що такі **дії обумовлені гендером**

ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО

**тілесні ушкодження
різної тяжкості,
наси́льство в сім’ї,
«убивство честі»,
психологічне
наси́льство
тощо**

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

**зґвалтування,
ушкодження статевих органів
тощо**

та Додаткового протоколу II⁴¹. Незважаючи на це, до 1997 року, коли в справу «Прокурор проти Акаєсу» було додано обвинувачення щодо сексуального насильства щодо жінок із числа ВПО, на розгляді в трибуналі не було жодного обвинувального вироку щодо сексуального насильства⁴².

Міжнародний трибунал щодо Руанди у справі Акаєсу наводить мотив, у якому зґвалтування прирівнюється до катування і визначається як одна з його форм: *«Як і катування, зґвалтування використовується задля того, щоб залякати, збездіштити, принизити, дискримінувати, покарати, встановити над особою контроль або знищити особу. Як і катування, гвалтування є порушенням особистої гідності, і зґвалтування насправді є катуванням, коли воно заподіяне з вини чи з ініціативи, або з відома чи з мовчазної згоди посадової особи або іншої особи, яка здійснює свої офіційні повноваження»*⁴³.

У Боснії і Герцеговині під час конфлікту сексуальне насильство було невід’ємним компонентом етнічних чисток. За оцінками дослідників, кількість жінок, які зазнали сексуального насильства в Хорватії та Боснії і Герцеговині за період із 1992 по 1995 рік коливається від 20 до 40 тис.⁴⁴ Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії був першим міжнародним трибуналом, де зґвалтування визначали як форму катування, а сексуальне рабство – як злочин проти людяності⁴⁵. 1996 року в справі «Прокурор проти Драгана Гаговіча» було представлено перший обвинувальний вирок, який ґрунтувався виключно на звинуваченнях у сексуальному насильстві щодо жінок у місті Фока (недалеко від Сараєво), скоєному 1992 року. Звинувачення базувались на ст. 2 (б) катування як серйозне порушення Четвертої Женевської конвенції, ст. 3(1) (а) катування як порушення законів або звичаїв війни, ст. 5 (е) катування як злочин проти людяності та ст. 5 (г) зґвалтування як злочин проти людяності, відповідно до Статуту Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії⁴⁶.

⁴¹ Statute Of The International Tribunal For Rwanda. – Article 4. – Source: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr_FF.pdf.

⁴² International Criminal Tribunal for Rwanda. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Trial Judgement). – Rwanda, 2 September 1998. – Source: <http://www.refworld.org/cases/ICTR,40278fbb4.html>.

⁴³ International Criminal Tribunal for Rwanda. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Trial Judgement). Para. 597. – Rwanda, 2 September 1998. – P. 149. – Source: <http://unictr.unmict.org/sites/unictr.org/files/case-documents/ictr-96-4/trial-judgements/en/980902.pdf>.

⁴⁴ UN Women. Protecting witnesses of wartime rape in Bosnia and Herzegovina. – November 19, 2012. – Source: <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2012/11/protecting-witnesses-of-wartime-rape-in-bosnia-and-herzegovina>.

⁴⁵ The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Crimes of Sexual Violence. Source: <http://www.icty.org/en/in-focus/crimes-sexual-violence>.

⁴⁶ The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Case No.: It-96-23. Source: <http://www.icty.org/x/cases/zelenovic/ind/en/foc-ii960626e.pdf>.

1998 року було прийнято Римський статут МКС, відповідно до якого сексуальне насильство є міжнародним злочином та за різних обставин може вважатись геноцидом, злочином проти людяності, воєнним злочином.

Сексуальне насильство як воєнний злочин – це акт сексуального характеру щодо однієї або декількох осіб або примус такої особи або осіб до участі в акті сексуального характеру через застосування сили або погрози застосування сили або примусу. Воно обумовлене страхом застосування насильства, затримання, психологічним тиском або зловживанням владою щодо такої особи або осіб, чи іншої людини. Його також можуть провокувати обставини, для яких є характерним примус, або неможливість осіб надати згоду, яка б виражала їхню справжню волю. До елементів цього злочину належить:

- вчинене насильство порівняної тяжкості із серйозними порушеннями, передбаченими Женевськими конвенціями або статтею III Женевських конвенцій;
- особа, яка вчиняє таке насильство, усвідомлює фактичні обставини, які свідчать про тяжкість злочину;
- насильство відбулось у контексті та було пов’язано з міжнародним або неміжнародним збройним конфліктом;
- особа, яка вчиняла насильство, усвідомлювала існування збройного конфлікту⁴⁷.

Сексуальне насильство в контексті міжнародного кримінального права визначається як злочини *per se*, а також як прояв інших видів насильства, що відносяться до компетенції МКС. Обвинувачення в такому випадку є взаємодоповнювальними для того, щоб відобразити серйозність і багатогранний характер скоєних злочинів.

Слід також зауважити, що МКС розглядає сексуальне насильство певної тяжкості. Це не означає, що форми сексуального насильства, які не досягли певного рівня тяжкості, не вважаються міжнародним злочином за іншими договорами чи відповідно до національного законодавства. Наприклад, Статут Спеціального суду по Сьєрра-Леоне передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти людяності: «зґвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, примусову вагітність та будь-яку іншу форму сексуального насильства»⁴⁸.

УВК ООН з прав людини до сексуального насильства, пов’язаного з конфліктом, відносить інциденти або моделі сексуального насильства, які мають прямий

⁴⁷ ICC. Elements of Crimes. – Source: <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf>.

⁴⁸ Statute Of The Special Court For Sierra Leone. Article 2. Crimes against humanity. Source: <http://www.rscsl.org/Documents/scsl-statute.pdf>.

чи непрямий зв'язок із конфліктом (часовий, географічний та/або причинно-наслідковий). Серед них: зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-яка інша форма сексуального насильства подібної тяжкості щодо жінок, чоловіків, дівчат або хлопців, яке містить у собі тактику війни або інструменти політичного залякування⁴⁹. Запропонований перелік не є вичерпним і тому відкритий для інтерпретації. До інших форм сексуального насильства порівняної тяжкості відносять також примусове оголення та мастурбацію⁵⁰.

Сексуальне насильство під час збройного конфлікту вважається міжнародним злочином відповідно до міжнародного кримінального права. Розуміння ж сексуального насильства в міжнародному праві захисту прав людини є ширшим і передбачає різні його форми та прояви. ВООЗ визначає сексуальне насильство як статевий акт, спробу вступити в статевий акт, небажані коментарі сексуального характеру, сексуальні домагання або інші дії проти сексуальності особи з використанням примусу будь-якою особою, незалежно від її ставлення до жертви, у будь-яких умовах, але не обмежуючись домом та роботою⁵¹.

2. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД СИТУАЦІЇ З ГОН В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

2.1. ОБСЯГ ПРОБЛЕМИ В РЕГІОНІ ЗА ДАНИМИ ОРГАНІЗАЦІЙ, ЯКІ НАДАЮТЬ ДОПОМОГУ ЖЕРТВАМ ГОН

В Україні, як і в багатьох інших країнах, статистичні показники не відображають реальної ситуації з ГОН⁵², що не дає можливості повною мірою оцінити обсяг проблеми та тенденції в умовах збройного конфлікту. Незважаючи на фрагментарність даних, можна впевнено стверджувати, що ГОН є поширеною проблемою в Україні. Так, дослідження ФН ООН виявило, що частка жінок віком від 15 до 49 років, які зазнали фізичного насильства, зросла із 17 % 2007 року до 19 % 2014 року, так само, як і частка тих, хто зазнав сексуального насильства (із 5 % до 8 % відповідно)⁵³.

В умовах конфлікту ситуація з ГОН загострюється, але визначення обсягів проблеми стає ще більш проблематичним через додаткові перешкоди під час збору інформації. Відслідковувати ситуацію на територіях, які перебувають під контролем НЗФ у Донецькій та Луганській областях, неможливо. Це обмежує джерела для отримання інформації до повідомлень у пресі, звітів міжнародних організацій, котрі проводять моніторинг та надають допомогу постраждалим від ГОН на сході України, зокрема ФН ООН, субкластеру ООН із ГОН, Моніторингової місії ООН в Україні та СММ ОБСЄ. Пев-

ний обсяг тематичної інформації організаціям-членам Коаліції вдалося зібрати від інформаторів на тимчасово окупованих територіях та осіб, які перетинають лінію розмежування. Хоча випадки насильства з боку НЗФ⁵⁴ та українських військових часто висвітлюються у ЗМІ (спроба зґвалтування⁵⁵, торгівля людьми⁵⁶ та зґвалтування неповнолітньої⁵⁷), частину із цих повідомлень важко об'єктивно оцінити та перевірити.

Міжнародні організації також мають труднощі під час документування, а зібрані ними дані мають фрагментарний характер. Зокрема Моніторингова місія ООН з прав людини зазначає наступне: *«Дані про сексуальне та гендерно-обумовленого насильство носять надзвичайно сегментований характер переважно через те, що жінки та чоловіки не воліють розповідати про зґвалтування та інші форми сексуального насильства через страх розправи чи суспільний осуд, пов'язаний зі зґвалтуванням»*⁵⁸.

⁵⁴ Огляд ситуації з ГОН на територіях, які перебувають під контролем незаконних збройних формувань, здійснено в розділі 4 «ГОН на території самопроголошених республік».

⁵⁵ На Донбасі росіяни-мародери намагалися зґвалтувати та пограбувати пенсіонерку. Джерело: <http://tsn.ua/ato/na-donbasi-rosiyani-maroderi-namagalisyazgvaltuvati-ta-pograbuvati-pensionerku-701355.html>. – 21.07.2016.

⁵⁶ Боевики «ДНР» похитили уже несколько девушек для продажи их в секс-рабство за рубеж. Источник: http://www.dialog.ua/news/75476_1451731057. – 02.01.2016.

⁵⁷ На Київщині ґвалтівнику з АТО неповнолітньої дівчини дали умовний термін. Джерело: <https://tsn.ua/ukrayina/na-kiyivschini-gvaltivniku-nepovnolitnoyi-dalimovniy-termin-693257>. – 11.07.2016.

⁵⁸ Управління Верховного Комісара ООН з прав людини. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2016. Джерело: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_14th_HRMMU_Report_UKRANIAN.pdf.

⁴⁹ Управління Верховного Комісара ООН з прав людини. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2016. Джерело: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Ukraine_14th_HRMMU_Report_UKRANIAN.pdf.

⁵⁰ The 1949 Geneva Convention: A Commentary. – Oxford, 2015. – 1400 pp.

⁵¹ Etienne G. Krug, Linda L. Dahlberg, James A. Mercy, Anthony B. Zwi and Rafael Lozano. World Report on Violence and Health. – Geneva, 2002. – 360 pp. – Source: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/42495/1/9241545615_eng.pdf.

⁵³ 2014 року було опитано 1606 жінок віком 15–49 років (вибірка охопила АР Крим, підконтрольні Україні населенні пункти Донецької та Луганської областей, а також Луганськ та Донецьк). 2007 року було опитано 2903 жінки віком 15–49 років по всій Україні.

За даними СММ ОБСЄ, 2015 року члени громадянського суспільства вказували на те, що в окремих випадках сексуальне насильство дійсно пов'язане з конфліктом в Україні, але представники місії не змогли знайти факти, які б це підтверджували⁵⁹. Відділи правоохоронних органів Дніпропетровської та Харківської областей з питань боротьби з торгівлею людьми у травні 2015 року повідомляли СММ ОБСЄ про збільшення з початку року кількості випадків торгівлі жінками та ВПО з метою сексуальної експлуатації. У попередні роки більшість випадків торгівлі людьми була пов'язана з торгівлею чоловіками з метою експлуатації їхньої праці⁶⁰.

Результати дослідження ФН ООН улітку 2015 показали, що, навіть зважаючи на значні недоліки системи обліку правопорушень у суміжних із зоною АТО регіонах, зафіксовано незначне зростання числа зареєстрованих згвалтувань та збільшилась кількість жінок, які постраждали від розбоїв та пограбувань⁶¹. Із січня 2016 року було прийнято 22,8 тис. дзвінків на гарячу лінію для постраждалих від ГОН (дані станом на березень 2016), що втричі більше, ніж 2015 року⁶². Мобільні бригади ФН ООН отримали 8,3 тис. запитів про надання психологічної допомоги (станом на вересень 2016).

У березні 2016 року міжнародні організації вказували на те, що ГОН залишається особливо значною загрозою на територіях, які постраждали від конфлікту. Вони також наголошували на поширеності насильства щодо жінок із боку учасників бойових дій, які повернулись додому, і чоловіків, які не брали участь у бойових діях⁶³.

Сьогодні ж існують певні тенденції щодо спаду рівня ГОН у Донецькій та Луганській областях. На це впливає припинення активних бойових дій та відновлення функціонування системи органів влади на підконтрольній території, а також встановлення системи «правоохоронних органів» у самопроголошених республіках. У 2016 році «Український центр соціальних реформ» провів дослідження в Донецькій та Луганській областях уздовж лінії розмежування з метою визначення поширеності ГОН у постраждалих від конфлікту

регіонах України. Попередні результати свідчать про загальне зменшення кількості випадків сексуального насильства порівняно з 2014 – початком 2015 року. ФН ООН повідомляє про часті випадки сексуального насильства щодо дівчат-підлітків, а також чоловіків. Як і раніше, постраждали не повідомляють про насильство до правоохоронних органів⁶⁴. У 16-й доповіді Моніторингова місія ООН зазначає, що ГОН застосовується проти молодих жінок на підконтрольних урядові контролю-пропускних пунктах в'їзду-виїзду вздовж лінії зіткнення⁶⁵. Станом на травень 2017 року ООН продовжує документувати випадки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом⁶⁶.

Сексуальне насильство щодо чоловіків розглядається рідко, але в умовах збройного конфлікту воно потребує особливої уваги в контексті незаконних місць позбавлення волі. Відповідно до 15-ї доповіді Моніторингової місії ООН з прав людини, «ЛДНР» відмовляють спостерігачам «у безперешкодному доступі до усіх місць позбавлення волі, що викликає занепокоєння щодо того, що випадків катувань та інших видів жорстокого, нелюдського або такого, яке принижує гідність, поводження і покарання, у т. ч. гендерного та сексуального насильства, може бути більше, ніж повідомляється»⁶⁷. Ця проблема актуальна і сьогодні⁶⁸.

Отже, хоча дані щодо гендерного насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом у Донецькій та Луганській областях, обмежені, обсяг проблеми можна оцінити через дані міжнародних організацій, які проводять моніторинг ситуації та надають допомогу постраждалим від ГОН. Повідомлення ЗМІ та інформаторів на тимчасового окупованих територіях також слугують джерелами для аналізу ситуації.

2.2. ОСОБЛИВО ВРАЗЛИВІ КАТЕГОРІЇ НАСЕЛЕННЯ ДО ГОН В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Порушення режиму припинення вогню, відсутність ефективних дій з боку правоохоронних органів

підвищують ризик ГОН на території проведення АТО. Важливу роль відіграє також низька обізнаність представників правоохоронних щодо ГОН.

Деякі категорії населення все ж є більш вразливими до гендерного насильства в контексті збройного конфлікту, ніж інші, серед них: жінки та дівчата, котрі займаються комерційним сексом, жінки та дівчата з числа ВПО, жінки та дівчата з інвалідністю, жінки похилого віку, а також жінки та чоловіки в умовах позбавлення волі.

Насильство щодо жінок та дівчат пов'язане з гендерною дискримінацією та гендерними нормами, відповідно до яких жінка та фемінність асоціюється зі слабкістю і віктимністю. Стереотипи щодо традиційних гендерних ролей визначають ставлення громад до домашнього насильства, зокрема щодо жінок та дівчат із боку демобілізованих учасників бойових дій⁶⁹.

Більшість українських військових – це чоловіки. Їхня присутність у Донецькій та Луганській областях, хоч і обґрунтована гарантуванням безпеки, підвищує ризики ГОН щодо жінок та дівчат. Як зазначає опитана дівчина, один із військових аргументував свої домагання тим, що «вони [дружина і діти. – Ред.] ж далеко, а ви [жінки. – Ред.] тут всі поряд». За словами дівчини, потім він повалив її «на сидіння, ну, як сказати, поставив “раком” і відмав» (ov-517)⁷⁰.

Жінки, які займаються комерційним сексом, є особливо вразливою категорією осіб. Як розповідає жінка, яка перебувала в незаконному місці позбавлення волі, створеному сепаратистами: «Уже перед тим, як мене випустили, прибула дівчинка. І вона розповідала, що перед тим, як вона потрапила сюди, її привезли в готель, і її семеро чоловіків згвалтували, і потім привезли до нас, в камеру, там були по обличчю. Я це все спостерігала. Як звали – не пам'ятаю, їй до 25 років. Дівчинка вульгарної поведінки, може якісь свої рахунки були» (wt-631).

Інший респондент повідомив, що коли він перебував у незаконному місці позбавлення волі: «Сепаратисти займалися тим, що... як це м'яко сказати... намагалися “ліквідувати кубло розпусти”, як вони говорили. Ці дівчата, які стояли біля стадіону нашого [їдеться про стадіон «Авангард» у м. Луганськ. – Ред.], це точка... бо сутенер, який їх тримав, його кинули потім до нас у камеру. То там різного віку були, і старші, і молодші, але всіх цих дівчат знайшли, затримали, вирахували, де вони проживають, і примушували їх працювати на себе» (bc-122).

⁶⁹ Тематичний інформаційний бюлетень представництва УВКБ ООН в Україні. Сексуальне та гендерне насильство. – Березень 2016 р. – Джерело: http://unhcr.org.ua/attachments/article/244/UKR_SGBV%20-%20March%202016%20FINAL.pdf.

⁷⁰ Тут і надалі використовується унікальний п'ятизначний код для позначення інтерв'ю, які використовувались дослідницькою групою під час проведення дослідження.

До вразливих категорій також можна зарахувати дівчат та жінок, які перетинають контрольно-пропускні пункти в'їзду-виїзду. Знаючи про таку загрозу, жінки та дівчата боялись проїжджати або наближатись до блокпостів наодинці.

«Багато було випадків, коли дівчат забирали. Для плотських утіх. Це не були добровільні відносини. У нас багато, казали, випадків було, особливо ввечері. Ми ввечері потім намагалися не ходити, на блокпостах же стояли здебільшого наркомани, і вони часто... У нас були випадки викрадення дівчат, але потім цих дівчат ніхто не бачив» (ag-630).

При цьому насильство, обумовлене гендером, на контрольно-пропускних пунктах могло також застосовуватись і до чоловіків. На відео-каналі проросійського блогера та пропагандиста Анатолія Шарія розміщено відео⁷¹ про знущання представників НЗФ над двома молодими чоловіками (очевидно, у районі контрольно-пропускного пункту Ізварине Луганської області). Із відео стає зрозуміло, що представники НЗФ затримали двох молодих чоловіків та змусили вдягти жіночі спідниці. Представники НЗФ звинувачують у їх небажанні приєднуватись до збройних формувань. Затриманих намагаються образити, порівнюючи їх із гомосексуалами та жінками. Процес приниження фіксується на відео. Відео завершується тим, що чоловікам повертають документи і дозволяють піти, що супроводжується принизливим вигуками та оплесками в долоні.

Жінки та чоловіки, котрі перебувають у незаконних місцях позбавлення волі під час збройного конфлікту, у межах цього дослідження відносяться до окремої категорії, оскільки саме в таких умовах ризики ГОН зростають.

Опитаний, звільнений із незаконного місця позбавлення волі, розповідає наступне:

«Опісля цей “Старлей” підвівся і кричав нам: “Бендерівці! Укروطи!”, і примусив підніматися вище на терикон навкарачки. Коли ми піднялися, то нас змусили роздягтися догола. К. був поранений в обидві руки, тому йому було важко роздягнутися. Уже я стояв роздягнений, ще Б., К., “Грузчик” і С., а цей “Старлей” почав убивати. Спочатку він убив К., тому що він не встигав роздягнутися, стріляв у спину і в голову» (di-001).

Також насильство в незаконних місцях позбавлення волі щодо чоловіків часто обумовлено бажанням продемонструвати їхню слабкість, фемінність. За словами опитаного:

«Я пам'ятаю, як бойовики, поки перебували в полоні, придумували види знущань над нами – нас

⁵⁹ СММ ОБСЄ. Тематичний звіт. Гендерні аспекти моніторингу СММ: досягнення за один рік роботи. – Червень 2015 року. – Джерело: <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/204396?download=true>.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Український центр соціальних реформ. Гендерно-обумовлене насильство в регіонах, які постраждали від конфлікту. Звіт за результатами дослідження. – К., 2015. – Джерело: http://www.unfpa.org.ua/files/articles/6/55/GBV%20Prevalence%20Survey_UKR.pdf.

⁶² UNFPA. Ukrainian Humanitarian Newsletter. – Issue 04. September 2016. – Source: <http://www.unfpa.org.ua/files/articles/6/59/Ukraine%20Humanitarian%20Newsletter%20-%20Sept%202016.pdf>.

⁶³ Тематичний інформаційний бюлетень представництва УВКБ ООН в Україні. Сексуальне та гендерне насильство. – Березень 2016 р. – Джерело: http://unhcr.org.ua/attachments/article/244/UKR_SGBV%20-%20March%202016%20FINAL.pdf.

⁶⁴ UNFPA. Дослідження поширеності насильства щодо жінок та дівчат. Джерело: https://www.humanitarianresponse.info/system/files/documents/files/doslidzhennya_poshirenosti_nasilstva_shchodo_divchat_ta_zhinok.pdf.

⁶⁵ Управління Верховного Комісара ООН з прав людини. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 серпня – 15 листопада 2016 р. Джерело: http://www.un.org.ua/images/UKR_16th_HRMMU_Report.pdf.

⁶⁶ Управління Верховного Комісара ООН з прав людини. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2017 року. Джерело: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport18th_UKR.pdf.

⁶⁷ Управління Верховного Комісара ООН з прав людини. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2016 р. Джерело: http://www.un.org.ua/images/UKR_Ukraine_15th_Report.pdf.

⁶⁸ «На території, підконтрольній озброєним групам, УВКПЛ, як і раніше, не мало повного і безперешкодного доступу до місць утримання під вартою. Доступ до затриманих осіб надавався лише епізодично. Коли УВКПЛ одержувало такий доступ, воно не мало змоги проводити інтерв'ю в умовах конфіденційності» (див. 18 доповідь УВКПЛ 16 лютого – 15 травня 2016 року).

змушували переодягатися в жіночий одяг, в такому вигляді ми були одягнені кілька днів. У такий спосіб вони намагалися зламати наш бойовий дух. Коли вони заходили до нас у камеру, вони сміялися над нами, називаючи нас жінками та стверджували, що нам не місце на війні» (nk-236).

Термін ГОН часто вживають як синонім до термінів «наси́льство щодо жінок», «домашнє наси́льство», але чоловіки та хлопці також можуть бути жертвами ГОН, особливо сексуального насильства – на основі соціально визначених ролей, очікувань та поведінки, пов’язаних з уявленнями про маскулі́нність⁷². Геї, транссексуали, бісексуали зазнають ГОН через те, що вони не відповідають «стандартам» маскулі́нної, мужньої поведінки.

«У період мого перебування в полоні у коменда-турі “ЛНР” у Луганську представник нетрадиційної орієнтації – гомосексуаліст К. – постійно потерпав від знущань бойовиків. Одного разу йому в анальний отвір засунули віник» (rp-566).

Ймовірність насильства значно зростає, коли дискримінація за ознакою статі перетинається з іншими факторами. Серед них: вік, соціальний статус, обмежена рухливість, стан здоров’я, сексуальна орієнтація, високий рівень безкарності, залежність від відносин експлуатаційного характеру для забезпечення основних потреб, активна участь у бойових діях, втрата членів сім’ї, рання вагітність тощо⁷³. Тому на аналіз вразливості різних категорій осіб до насильства вплинули різні фактори.

3. НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ НОРМИ

3.1. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО: СТАНДАРТИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ГОН

ГОН – це порушення прав людини і форма дискримінації щодо однієї зі статей, найчастіше жіночої. Воно включає всі акти насильства на основі гендерних ознак, які призводять або можуть призвести до фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань щодо конкретної статі. Сюди ж відносяться погрози скоєння таких актів примусу або свавільного позбавлення волі, незалежно від того, чи відбувається це в публічному, чи в приватному житті.

Саме тому на міжнародному рівні визнається необхідність універсального застосування до жінок прав і принципів, які стосуються рівності, безпеки, свободи, недоторканності і гідності всіх людей. Ці права і принципи закріплені в цілій низці міжнародних документів. У Загальній декларації прав людини (1948), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966), Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966), Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984), Європейській конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987), Декларації про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (1992), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950).

20 грудня 1993 року Генеральна Асамблея ООН Резолюцією 48/104 проголосила **Декларацію про викорінювання насилля щодо жінок**, яка дала визначення поняттю насильства щодо жінок. До нього

відносяться фізичне, статеве і психологічне насильство, яке відбувається в сім’ї, у суспільстві в цілому або за потурання держави. Генасамблея закликала засудити таке насильство та викорінювати його шляхом проведення певного комплексу заходів.

Декларація визначає насилля щодо жінок як будь-який акт насильства, здійснений на підставі статевої ознаки, який заподіює або може заподіяти фізичний, статевий чи психологічний збиток або страждання жінкам. Сюди ж відносять погрози скоєння таких актів, примус або довільне позбавлення волі в суспільному чи особистому житті.

У своїй **рекомендації Rec (2002) 5 від 30 квітня 2002 року про захист жінок від насильства** Комітет міністрів Ради Європи закликав уряди держав-членів переглянути своє законодавство задля гарантування жінкам визнання, користування, здійснення і захист їх прав людини й основних свобод. Держави мають вживати необхідних заходів, щоб забезпечити жінкам вільне й ефективне здійснення їхніх економічних і соціальних прав. Комітет рекомендує державам простежити за тим, щоб такі заходи узгоджувались на національному рівні і спрямовувались на потреби жертв. Слід залучити державні органи і неурядові організації, компетентні в цій сфері, до розробки та здійснення необхідних заходів. Держави мають заохочувати діяльність неурядових організацій, спрямовану на боротьбу з різними формами насильства щодо жінок.

Питанню запобігання та протидії насильству щодо жінок також присвячено кілька резолюцій Ради Безпеки ООН. **Резолюція Ради Безпеки 1325 (2000)** закликає держав-членів ООН забезпечити більш активну участь на всіх рівнях прийняття рішень у межах

⁷² IRIN. Definitions of sexual and gender-based violence. – 1 September, 2004. – Source: <http://www.irinnews.org/feature/2004/09/01/definitions-sexual-and-gender-based-violence>.

⁷³ Inter-Agency Standing Committee. Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action.Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery. – 2015. – Source: <http://gbvguidelines.org/en/home/>.

національних, регіональних та міжнародних інститутів і механізмів запобігання, регулювання і вирішення конфліктів, та закликає Генерального секретаря ООН до більш активної участі жінок у цих процесах. Згідно з цією резолюцією, усі сторони, які беруть участь у збройних конфліктах, мають вживати спеціальні заходи для захисту жінок і дівчат від насильства, обумовленого статевією ознакою, особливо від зґвалтування та інших форм сексуальної наруги та насильства. Окрім цього, у згаданій резолюції Рада Безпеки зазначила, що всі держави несуть відповідальність за судові переслідування осіб, винних у скоєнні геноциду, злочинів проти людяності і воєнних злочинів, зокрема злочинів, які стосуються сексуального та інших форм насильства щодо жінок і дівчат. Із цього приводу Рада Безпеки наголосила, що, коли це можливо, на такі злочини не має поширюватись дія положень щодо амністії.

Резолюція Ради безпеки ООН 1820 (2008) акцентує на прямому зв'язку між сексуальним насильством, коли воно свідомо використовується як тактика війни проти цивільного населення, та проблемою встановлення миру та безпеки. Рада Безпеки в цій резолюції вимагає, щоб усі сторони збройного конфлікту негайно припинили всі акти сексуального насильства щодо цивільних осіб. Вона відзначає, що зґвалтування і акти сексуального насильства в інших формах можуть бути воєнним злочином, злочином проти людяності або діянням, здійсненим у межах злочину геноциду, та закликає держави вчиняти всі дії щодо притягнення до відповідальності за скоєння таких злочинів.

У **Резолюції Ради безпеки 2122 (2013)** зазначено про необхідність приділяти більше уваги питанню лідерства й участі жінок в урегулюванні конфліктів. Тут також ідеться про необхідність виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 (2000).

Резолюцією Ради Безпеки ООН 1888 (2009) заснувано Офіс Спеціального представника Генерального секретаря ООН щодо сексуального насильства в умовах конфлікту. Офіс є представником ООН із проблеми сексуального насильства в умовах конфлікту й очолює мережу «Програма дій Організації Об'єднаних Націй щодо боротьби з сексуальним насильством в умовах конфлікту» (UN Action Against Sexual Violence in Conflict).

Резолюцією **Генеральної Асамблеї ООН 64/289 від 2 липня 2010 року** в межах ООН створено Структуру Організації Об'єднаних Націй з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок («ООН-жінки»/UN Women). Нова структура об'єднала всі колишні інститути ООН щодо жінок і виконує адміністративні та оперативні функції з метою покращення становища жінок у різних країнах.

У 2013 році було прийнято два важливих документи: Декларацію групи країн G8 щодо запобігання сексуальному насильству в умовах конфлікту і **Декларацію щодо зобов'язання припинити сексуальне**

Експлуатація на могилах у Сребрениці, Боснія і Герцеговина
Джерело: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Srebrenica_Massacre_-_Exhumed_Grave_of_Victims_-_Potocari_2007.jpg.
Credit must read: photo by Adam Jones – adamjones.freesevers.com.

насильство в умовах конфлікту, розроблену під егідою Міністерства закордонних справ Великої Британії та Офісу Спеціального представника Генерального секретаря ООН щодо сексуального насильства в умовах конфлікту. Обидві декларації мають на меті сприяти запобіганню та припиненню сексуального насильства під час збройних конфліктів. Вони наголошують, що сексуальне насильство є одним із найсерйозніших порушень міжнародного гуманітарного права, та закликають до притягнення до відповідальності осіб, котрі вчинили такі злочини.

Також 2013 року Рада Безпеки ООН прийняла **Резолюцію 2106 (2013)**, у якій відзначила, що сексуальне насильство може застосовуватись як метод або тактика ведення воєнних дій, яка може сприяти продовженню збройного протистояння і нашкодити встановленню миру. Сексуальне насильство може бути злочином проти людяності, діянням, яке підпадає під поняття геноциду, або бути воєнним злочином. У цій резолюції Рада Безпеки ООН також закликала держав-членів у межах свого національного кримінального законодавства криміналізувати всі можливі випадки сексуального насильства, щоб притягнути до відповідальності осіб, які вчинили такі злочини, і забезпечити справедливості для жертв таких злочинів.

7 квітня 2011 року Комітет міністрів Ради Європи прийняв **Конвенцію про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)**. Конвенція набула чинності 1 серпня 2014 року.

Конвенція дає визначення поняттям «насильство щодо жінок», «домашнє насильство», застосовується до всіх форм насильства проти жінок, включаючи домашнє насильство, у мирний час і під час збройного конфлікту. Конвенція закріплює право жінки жити без насильства в суспільній і приватній сфері, засуджує всі форми дискримінації щодо жінок, закликає держав-учасниць у своїх національних конституціях або інших законодавчих актах закріпити принцип рівності між

чоловіком і жінкою та забезпечити практичне дотримання цього принципу. Цей міжнародний договір також містить положення щодо зобов'язання держави, державних органів і державних службовців не здійснювати насильство щодо жінок, зобов'язання щодо державної підтримки неурядових організацій і громадянського суспільства, які активно борються з насильством щодо жінок, а також передбачає створення офіційних органів, які відповідатимуть за координацію дій щодо попередження і запобігання насильству щодо жінок.

Окрім цього, Конвенція передбачає зобов'язання сторін законодавчо закріпити наступне: рівність статей і заборону насильства щодо жінок, кримінальне переслідування за скоєння фізичного насильства щодо жінок, сексуального насильства (включно зі зґвалтуванням), примусу до шлюбу, операцій на жіночих геніталіях, які призвели до каліцтва, примусового аборту і примусової стерилізації тощо.

Конвенція також створює моніторинговий механізм із виконання сторонами положень і вимог Конвенції – Групу експертів з дій проти насильства стосовно жінок і домашнього насильства («ГРЕВІО»).

Україна підписала Конвенцію 7 листопада 2011 року, проте ще не ратифікувала її.

На шляху до ратифікації Конвенції Постановою ВРУ № 509-VIII від 4 червня 2015 року було схвалено План законодавчого забезпечення реформ в Україні, який, серед іншого, передбачав ратифікацію цього важливого міжнародного договору в II кварталі 2016 року.

5 липня 2016 року у ВРУ було зареєстровано проект Постанови про Звернення ВРУ до Президента України та КМУ з питання ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (щодо прискорення внесення на розгляд парламенту проекту Закону України про ратифікацію Конвенції).

За повідомленням Урядового порталу від 12 липня 2016 року, Мінсоцполітики України підготувало проект закону «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами»⁷⁴. Відповідний проект закону також було внесено до ВРУ Президентом України. Цей законопроект станом на час підготовки дослідження переданий до Комітету в закордонних справах на доопрацювання і готується на повторне перше читання⁷⁵.

⁷⁴ КМУ. Завершено підготовку до ратифікації Стамбульської конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні. Джерело: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249182097&cat_id=244277212. – 12.07.2016.

⁷⁵ ВРУ. Проект Закону про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Джерело: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60492.

ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Основними міжнародними договорами у сфері міжнародного гуманітарного права, які захищають цивільне населення та тих, хто перестав брати участь у воєнних діях під час збройних конфліктів, у т. ч. від ГОН, є **Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року** про захист жертв війни, ратифіковані Указом Президії Верховної Ради УРСР від 3 липня 1954 року (набрали чинності для України 3 січня 1955 року), а також Додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 року:

- **Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях** (I Женевська конвенція);
- **Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі** (II Женевська конвенція);
- **Женевська конвенція про поводження з військовополоненими** (III Женевська конвенція);
- **Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни** (IV Женевська конвенція);
- **Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів** (Протокол I);
- **Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру** (Протокол II), обидва Додаткові протоколи прийняті 8 червня 1977 року та ратифіковані Указом Президії Верховної Ради УРСР від 18 серпня 1989 року (набрали чинності для України 25 липня 1990 року);
- **Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми** (Протокол III), прийнятий 8 грудня 2005 року та ратифікований законом України № 1674-VI від 22 жовтня 2009 року (набрав чинності для України 19 липня 2010 року).

До міжнародних збройних конфліктів (збройних конфліктів між державами) застосовуються чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни та Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 8 червня 1977 року.

До неміжнародних збройних конфліктів (збройних конфліктів між державою та організованою збройною групою або між організованими збройними групами) застосовуються лише ст. 3, спільна для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, та Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 8 червня 1977 року.

Додатковий протокол III до Женевських конвенцій від 8 грудня 2005 року стосується лише питання прийняття та дії додаткової відмітної (розпізнавальної) емблеми (емблеми Третнього Протоколу – Червоного Хрестала).

Женевські конвенції та Додаткові протоколи I і II до них закликають сторони збройного конфлікту міжнародного і неміжнародного характеру утриматися від будь-якого насильства стосовно осіб, які не беруть активної участі у воєнних діях.

Усі чотири **Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року** містять статті, які стосуються серйозних порушень Женевських конвенцій (ст. 50 I Женевської конвенції, ст. 51 II Женевської конвенції, ст. 130 III Женевської конвенції, ст. 147 IV Женевської конвенції). У тексті Женевських конвенцій визначається, що серйозні порушення конвенцій є злочинами, за які всі держави-учасниці конвенцій зобов'язані встановити ефективні кримінальні покарання. Понад це, за скоєння серйозних порушень Женевських конвенцій передбачається універсальна юрисдикція. Це означає, що за їх скоєння фізичну особу може притягнути до відповідальності будь-яка держава-учасниця Женевських конвенцій. Це не залежить від того, де були скоєні ці серйозні порушення і незалежно від громадянства порушника. Серйозні порушення Женевських конвенцій є однією з категорій воєнних злочинів за ст. 8 Римського статуту МКС, тобто є міжнародними злочинами.

Ст. 147 IV Женевської конвенції встановлює, що до серйозних порушень належить умисне вбивство, тортури або нелюдське поводження, зокрема біологічні експерименти, які умисно спричинятимуть тяжкі страждання чи серйозні травми тілу або здоров'ю, нелегальна депортація чи переведення або нелегальне ув'язнення особи, яка перебуває під захистом. Сюди ж відносять примушення особи, яка перебуває під захистом, служити у збройних силах ворожої держави або умисне відбирання в особи, яка перебуває під захистом, прав на справедливий і офіційний судовий процес, рекомендований цією Конвенцією. До серйозних порушень також належать захоплення полонених і широкомасштабне руйнування і привласнення власності, не виправдане воєнною необхідністю, здійснюване незаконно і безцільно. Вчинення відповідних серйозних порушень Женевських конвенцій на гендерній основі (зокрема тортур або нелюдяного поводження, біологічних експериментів, які умисно спричинятимуть тяжкі страждання чи серйозні травми тілу чи здоров'ю) буде вважатись воєнним злочином. Це передбачає право будь-якої держави-учасниці Женевських конвенцій розслідувати ці злочини і притягати фізичних осіб до кримінальної відповідальності.

Окрім цього, IV **Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни** містить спеціальні положення щодо захисту жінок. Так, ст. 27 цієї конвенції визначає, що жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, зокрема захисту від зґвалтування, примушування до проституції

чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність. Ст. 76 IV Женевської конвенції встановлює, що у випадку обвинувачення у скоєнні злочину жінок будуть утримувати в окремих приміщеннях, за ними наглядатимуть саме жінки. Також IV Женевська конвенція у кількох статтях встановлює спеціальний захист вагітних жінок, матерів із дітьми до семи років та породілей (ст. 14, 16, 23, 38, 50, 89, 98, 132).

Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, містить окрему Главу II «Заходи для захисту жінок і дітей». Ст. 76 «Захист жінок» встановлює, що жінки користуються особливою повагою і їм забезпечується захист, зокрема від зґвалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань. Окрім цього, Додатковий протокол I також містить певні гарантії щодо вагітних жінок, породілей, годувальниць та матерів малолітніх дітей (ст. 8, 70, 76). Ст. 75 передбачає, що жінки, свобода яких обмежується з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, утримуються в приміщеннях, відокремлених від приміщень для чоловіків. Вони перебувають під безпосереднім наглядом жінок. Однак у випадках, коли затримують чи інтернують⁷⁶ сім'ї, їх, за можливості, розміщують в одному місці та утримують як окремі сім'ї.

Додатковий протокол II до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, містить лише кілька спеціальних положень щодо захисту жінок. Додатковий протокол II містить набагато менше статей, ніж Додатковий протокол I (лише 28 статей). Це пов'язано з тим, що держави не надто хотіли регулювати неміжнародні збройні конфлікти нормами міжнародного права, адже традиційно вважали, що це сфера дії насамперед національного законодавства. Так, Додатковий протокол II передбачає, що за винятком випадків спільного розміщення чоловіків і жінок, котрі є однією сім'єю, жінок утримують у приміщеннях, окремих від приміщень, які займають чоловіки, також вони перебувають під наглядом жінок (ст. 5), а смертний вирок не виконується щодо вагітних жінок і матерів, які мають малолітніх дітей.

Резолюція 3318 (XXIX) від 14 грудня 1974 року Генеральної Асамблеї ООН проголосила **Декларацію про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів**. У ній закликала держав-членів ООН, зокрема тих держав, які беруть участь у збройних конфліктах чи військових операціях, докласти всіх зусиль, щоб уберегти жінок та дітей від руйнівних наслідків війни, домогтися заборони щодо них таких заходів, як катування, принизливе поводження та насильство.

⁷⁶ Затримання, обмеження волі, тимчасове переселення в умовах обмеженої свободи громадян супротивної сторони під час збройного конфлікту. Здійснюється з міркувань безпеки громадян супротивної сторони, які піддаються інтернуванню, або з міркувань безпеки держави, що здійснює інтернування.

Одним із головних джерел міжнародного права в цілому і міжнародного гуманітарного права зокрема є міжнародно-правовий звичай. Згідно зі Статутом Міжнародного суду ООН, міжнародно-правовий звичай – це загальна практика, що визнається державами як правова норма. Що стосується звичаєвого міжнародного гуманітарного права, то **дослідження Міжнародного Комітету Червоного Хреста «Звичаєве міжнародне гуманітарне право»** містить декілька норм, які завдяки тривалій практиці держав, на думку експертів Міжнародного Комітету Червоного Хреста, є нормами міжнародного звичаєвого права і стосуються заборони насильства щодо жінок. Норма 88 встановлює, що застосування міжнародного гуманітарного права передбачає заборону будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи віросповідання, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, статків, місця народження чи іншого статусу або за будь-якими подібними ознаками. Норма 90 передбачає, що забороняється катування, жорстоке чи нелюдське поводження, наруга над людською гідністю, зокрема принизливе й образливе поводження. Норма 92 встановлює, що заборонено заподіювати каліцтва, проводити медичні або наукові експерименти чи будь-які інші медичні процедури, яких вказана особа не потребує за станом здоров'я і які не відповідають загальноприйнятим медичним нормам. Згідно з нормою 93, забороняються зґвалтування та інші форми сексуального насильства. Норма 134 безпосередньо стосується жінок і встановлює, що необхідно поважати особливий захист, потреби у сфері медичної допомоги та інші потреби щодо допомоги жінкам, яких торкнувся збройний конфлікт. Усі ці положення стосуються міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів⁷⁷.

ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, ЯКІ КРИМІНАЛІЗУЮТЬ ГОН

У контексті цього питання слід також згадати **Римський статут МКС**, прийнятий на дипломатичній конференції у Римі 17 липня 1998 року. Римський статут набув чинності з 1 липня 2002 року. Україна підписала його 20 січня 2000 року, однак не ратифікувала, оскільки Конституційний Суд України дійшов висновку, що певні положення Римського статуту не відповідають Конституції України⁷⁸.

Ст. 6 Римського статуту встановлює, що злочин **геноциду** означає будь-яке з діянь, вчинене, щоб наміром знищити повністю або частково будь-яку на-

ціональну, етнічну, расову або релігійну групу як таку. Серед таких: убивство членів такої групи, спричинення серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи, навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове її фізичне знищення, заходи, розраховані на запобігання дітонародженню в середовищі такої групи та насильницька передача дітей з однієї такої групи до іншої. Відповідно, злочин геноциду може бути гендерно орієнтованим, особливо у випадках запобігання дітонародженню або насильницької передачі дітей. Водночас інші діяння, які потенційно містять злочин геноциду, також можуть бути гендерно орієнтованими. Зокрема під час подій у Сребрениці 1995 року за кілька днів було вбито понад 7 тис. чоловіків та хлопців, представників боснійських мусульман⁷⁹.

Ст. 7 Римського статуту визначає **злочинами проти людяності** такі види злочинів: катування, зґвалтування, оборнення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусову вагітність, примусову стерилізацію або будь-які інші форми сексуального насильства порівняної тяжкості. Сюди ж належать інші нелюдські діяння аналогічного характеру, які навмисне спричиняють сильні страждання або серйозні тілесні ушкодження чи завдають серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю. При цьому важливо, що всі ці насильницькі дії відбуваються в межах широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо. Ст. 7 Римського статуту фактично залишає відкритими списки статевих злочинів (*«будь-які інші форми сексуального насильства подібної тяжкості»*) і злочинів проти людяності в цілому (*«інші нелюдські діяння аналогічного характеру, що полягають в умисному спричиненні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень чи завдають серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю»*). Тобто розробники тексту Римського статуту усвідомлювали, що створити вичерпний перелік таких злочинів неможливо. Вони надали право суду в майбутньому за допомогою своєї практики додавати нові злочини до цього переліку.

Ст. 8 Римського статуту визначає **воєнними злочинами** чотири категорії діянь: уже згадані серйозні порушення Женевських конвенцій, інші серйозні порушення законів і звичаїв, які застосовуються у міжнародних збройних конфліктах, серйозні порушення ст. 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій 1949 року у випадку неміжнародного збройного конфлікту. Сюди ж належать інші серйозні порушення законів і звичаїв, які застосовуються у випадку неміжнародного збройного конфлікту. До цих категорій відносяться такі злочини, які можуть бути гендерно орієнтованими: катування та нелюдське поводження (включно з біологічними експериментами), умис-

⁷⁷ Хенкертс Ж.-М., Досвальд-Бек Л. Обычное международное гуманитарное право. Том I. Нормы. – Женева, 2006. – 820 с. – Источник: <https://www.icrc.org/rus/assets/files/other/customary.pdf>.

⁷⁸ Конституційний Суд України. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут). Справа № 1-35.2001. Джерело: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01>.

⁷⁹ UN. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. ICTY Remembers: The Srebrenica Genocide 1995-2015. Source: <http://www.icty.org/specials/srebrenica20/?q=srebrenica20/>.

не спричинення серйозних страждань або серйозних тілесних пошкоджень чи шкоди здоров'ю, посягання на людську гідність. До останніх належать образливе і принизливе поведження, зґвалтування, обернення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація і будь-які інші види сексуального насильства, які є грубими порушенням Женевських конвенцій та їхньої спільної ст. 3. Отже, ст. 8 Римського статуту також не ввела вичерпного переліку сексуальних злочинів як воєнних злочинів. Це дає можливість суду доповнити цей перелік у майбутньому.

Україна не є учасником МКС і не ратифікувала Римський статут, але вона вже двічі подала до МКС заяви (декларації) про визнання юрисдикції МКС щодо конкретних ситуацій. Для цього застосовується статутний механізм, передбачений для держави, яка не є учасником Римського статуту. Пункт 3 ст. 12 Римського статуту встановлює, що держава, яка не є учасницею Римського статуту, може шляхом заяви, поданої секретарю МКС, визнати юрисдикцію Суду щодо конкретної ситуації.

Перша така заява України про визнання юрисдикції МКС стосувалась злочинів попередньої влади проти Євромайдану, які, як вважає Україна, підпадають під категорію злочинів проти людяності. 17 квітня 2014 року секретар МКС отримав заяву від імені України про визнання нашою державою юрисдикції МКС щодо злочинів, скоєних на території України з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року⁸⁰.

Друга заява України щодо визнання юрисдикції МКС прийнята 4 лютого 2015 року. Тоді ВРУ ухвалила Постанову «Про Заяву про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами РФ та керівниками терористичних організацій “ЛНР” та “ДНР”, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян»⁸¹. Згідно з постановою, ВРУ як єдиний орган законодавчої влади України, визнаючи юрисдикцію МКС, звертається до суду з метою притягнення до кримінальної відповідальності винуватців злочинів проти людяності, воєнних злочинів, вчинених на території України, передбачених ст. 7–8 Римського статуту МКС, починаючи з 20 лютого 2014 року і дотепер, вищих посадових осіб РФ та інших осіб, яких визначить прокурор МКС.

МКС не має зобов'язання переслідувати і визнавати винними у скоєнні злочинів проти людяності і воєнних злочинів лише вищих посадових осіб РФ на основі такого прохання ВРУ. МКС сам встановлює коло фізичних осіб, які могли вчинити злочини, на які розповсюджується його юрисдикція. 8 вересня 2015 року заява України про визнання юрисдикції МКС щодо вищезазначеної ситуації передана до МКС, і суд розпочав її попереднє вивчення.

2 червня 2016 року ВРУ прийняла Закон № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», яким викладено в новій редакції ст. 124 Конституції України. Частина шоста нової редакції цієї статті передбачає наступне: *«Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду»*.

Водночас прикінцеві та перехідні положення Закону передбачають, що ч. 6 ст. 124 Конституції України в редакції цього Закону набирає чинності лише через три роки з дня, наступного за днем опублікування цього Закону. Закон опублікований 29 червня 2016 року⁸², а отже, ч. 6 ст. 124 Конституції України щодо можливості ратифікації Римського статуту МКС набуде чинності 30 червня 2019 року.

Хоча Україна досі не ратифікувала Римський статут МКС, вона, утім, визнала юрисдикцію МКС стосовно п. 3 ст.12 Римського статуту щодо злочинів, зазначених у вищевказаних заявах ВРУ.

Окрім Римського статуту МКС, статuti та інші установчі документи міжнародних та інтернаціоналізованих кримінальних трибуналів і судів (**Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, Спеціального суду по Сьєрра-Леоне, Надзвичайних палат у судах Камбоджі**) також надають цим трибуналам і судам юрисдикцію до злочинів, які можуть бути гендерно-зумовленими. Зокрема всі вони криміналізують катування, зґвалтування, обернення в рабство.

Законом № 525-VIII від 17 червня 2015 року Україна приєдналась до **Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року**. Конвенція набрала чинності для України з 14 серпня 2015 року. За змістом цієї Конвенції, поширена чи систематична практика насильницьких зникнень є злочином проти людяності. Така практика тягне за собою наслідки, передбачені застосовним міжнародним правом, яке дає визначення поняттю злочину проти людяності.

Отже, сучасне міжнародне право містить заборону насильства щодо жінок, домашнього і сексуального насильства, гендерно-обумовлених злочинів на рівні міжнародних договорів і актів міжнародних організацій та об'єднань. Дуже важливо, що ці заборони застосовуються в мирний час і в умовах збройних конфліктів, адже під час активних воєнних дій чи збройного протистояння ризик скоєння таких злочинів значно зростає. Гендерно-орієнтовані правопорушення можуть кваліфікуватись як загальнокримінальні злочини або ж як злочини проти людяності, воєнні злочини чи геноцид. Як злочини, що належать до однієї із цих трьох категорій, гендерно-орієнтовані злочини включені до установчих документів міжнародних та інтернаціоналізованих кримінальних судів та трибуналів і належать до їхньої юрисдикції.

3.2. НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО: СТАНДАРТИ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Згідно зі ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Як такі, що присвячені проблемам гендерної рівності, можна визначити ст. 21 (усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними), ст. 24 (громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками), ст. 51 (шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка; кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї) Конституції України.

Оскільки з часу набуття незалежності Україна не була стороною жодного збройного конфлікту (міжнародного чи неміжнародного характеру), питання гендерного насильства розглядалось у національному законодавстві переважно через призму насильства в сім'ї. Таке розуміння є дуже вузьким та не відображає суті явища. Наприклад, у Стамбульській конвенції насильство щодо жінок за гендерною ознакою визначено як насильство, спрямоване проти жінки через те, що вона жінка (примусовий аборт, ушкодження жіночих статевих органів). Це також може бути насильство, яке жінки переживають частіше за чоловіків: як сексуальне насильство, зґвалтування, переслідування, сексуальне домагання, домашнє насильство, примусовий шлюб, примусова стерилізація.

15 листопада 2001 року ВРУ прийняла **Закон України № 2789-III «Про попередження насильства в сім'ї»**, який набрав чинності 20 березня 2002 року. У розумінні цього Закону насильство в сім'ї є будь-якими умисними діями фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї щодо іншого члена сім'ї, якщо ці дії

порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю. Закон виділяє певні види насильства, як-то фізичне, сексуальне, психологічне та економічне, визначаючи певні ознаки, притаманні кожному із цих видів.

Законом також визначені органи та установи, на які покладено здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї, зокрема це уповноважені підрозділи органів Національної поліції, органи опіки і піклування, спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, а також жертв такого насильства. Ідеться про кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення, та центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Спеціальними заходами з попередження насильства в сім'ї цей закон визначає:

- офіційне письмове попередження особи про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї (за умови відсутності в її діях ознак злочину) та спрямування особи до кризового центру для проходження корекційної програми (у разі вчинення нею насильства після отримання попередження);
- взяття на профілактичний облік членів сім'ї, які вчинили насильство;
- винесення щодо особи захисного припису (заборона чинити певну дію (дії) щодо жертви насильства в сім'ї);
- стягнення в судовому порядку з осіб, які вчинили насильство в сім'ї, коштів на відшкодування витрат на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї.

Із метою практичної реалізації положень цього закону з часу набуття ним чинності КМУ, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади прийняли цілу низку підзаконних актів⁸³.

8 вересня 2005 року ВРУ прийняла **Закон України № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав**

⁸⁰ ВРУ. Заява Верховної Ради України до МКС про визнання Україною юрисдикції МКС щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. Джерело: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/790-18>. – 25.02.2014.

⁸¹ ВРУ. Постанова Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій “ДНР” та “ЛНР”, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян». Джерело: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/145-19>. – 04.02.2015.

⁸² ВРУ. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Джерело: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>. – 02.06.2016..

⁸³ Постанова КМУ від 26 липня 2003 року № 616 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу»; постанови КМУ від 21 листопада 2013 року № 895 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» та № 896 «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)»; спільний наказ Міністерства молодіспорту України, МВС України від 7 вересня 2009 року № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї»; наказ Міністерства соціальної політики України від 9 липня 2014 року № 450 «Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах».

та можливостей жінок і чоловіків», який набрав чинності 1 січня 2006 року. На відміну від закону «Про попередження насильства в сім'ї», він безпосередньо здебільшого не торкається теми гендерного насильства. Це – лише один із законів, виконання приписів якого попереджає таке насильство. Гендерне насильство майже завжди є там, де існують нерівні права та можливості жінок і чоловіків.

Саме тому закон визначає рівні права жінок і чоловіків як відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі, а рівні можливості – як рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків. Він містить норми щодо забезпечення прав та можливостей жінок і чоловіків у громадсько-політичній сфері (у виборчому процесі, у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування), у соціально-економічній сфері (у відносинах праці та оплати праці, у сферах підприємництва та соціального захисту), у сфері освіти.

Однією з центральних норм закону, яка згадує гендерне насильство, є положення про те, що роботодавець зобов'язаний вживати заходів щодо унеможливлення випадків сексуальних домагань. Ідеться про дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), які принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування. Закон гарантує особі, яка стала об'єктом сексуальних домагань, право оскаржити дії винної особи, у т. ч. до суду. Постраждала особа також має право на відшкодування завданих матеріальних збитків і моральної шкоди (цивільно-правова відповідальність винної особи).

Оскільки Закон ввів поняття «гендерно-правова експертиза», 12 квітня 2006 року КМУ прийняв постанову № 504 «Про проведення гендерно-правової експертизи». Вона визначає, що відповідна експертиза чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів у всіх сферах законодавства, яке стосується прав і свобод людини, має проводитись Міністерством юстиції України як складник правової експертизи.

6 вересня 2012 року ВРУ прийняла **Закон України № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»**. Ми проаналізуємо цей закон у межах огляду законодавства на тему ГОН, адже гендерне насильство є одним із крайніх проявів гендерної дискримінації.

Закон дав визначення терміну «дискримінація» як ситуації, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні,

реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Серед форм дискримінації Закон визначив пряму і непрямую дискримінацію, підбурювання до дискримінації, пособництво в дискримінації, утиск, та встановив заборону на застосування цих форм. Якщо особа вважає, що стосовно неї виникла дискримінація, вона має гарантоване право оскаржити дії винної особи, у т. ч. у суді. Вона також має право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди (цивільно-правова відповідальність винної особи).

Постанова КМУ від 30 січня 2013 року № 61 «Питання проведення антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів» затвердила Порядок проведення органами виконавчої влади антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів. Порядок визначає, що відповідна експертиза проводиться юридичною службою органу виконавчої влади під час проведення юридичної експертизи проектів актів.

Що стосується громадської антидискримінаційної експертизи, то її проводять громадські організації, фізичні та юридичні особи в межах публічного громадського обговорення проектів нормативно-правових актів відповідно до Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики № 996, затвердженого постановою КМУ від 3 листопада 2010 року.

Розпорядженням КМУ № 229-р від 5 квітня 2017 року було схвалено Концепцію Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року. Метою програми є удосконалення механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства та впровадження європейських стандартів рівності.

Розпорядженням КМУ від 24 лютого 2016 року № 113-р затверджено Національний план дій з виконання резолюції Ради **Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року**.

Серед завдань Національного плану дій:

- оцінка впливу конфліктів на національну систему забезпечення прав людини, зокрема щодо захисту, надання допомоги та реабілітації постраждалих від ГОН, участі жінок у встановленні миру та запобіганні конфліктам;
- оцінка впливу кризи на інфраструктуру, організацію та функціонування системи надання послуг;
- організація фахової підготовки кадрів;

- координація діяльності суб'єктів взаємодії, які працюють над упровадженням резолюції Ради Безпеки ООН 1325;
- розширення участі жінок у розбудові та встановленні миру, формуванні культури миру;
- підвищення обізнаності населення з питань безпечної поведінки під час перебування на території проведення АТО, у населеному пункті, розташованому на лінії зіткнення, та на тимчасово окупованих територіях;
- запобігання та протидія насильству щодо жінок;
- удосконалення системи захисту жінок і дівчат, які постраждали від конфліктів (ідентифікація, створення системи допомоги, інформування про допомогу);
- створення системи всебічної допомоги постраждалим від конфліктів⁸⁴.

Національний план дій окремим пунктом наголошує на «необхідності забезпечення належного реагування на випадки правопорушень, пов'язаних із ГОН на території проведення АТО та в регіонах із найбільшою кількістю внутрішньо переміщених осіб». Відповідальними є МВС, Міноборони, Адміністрація Держприкордонслужби, Мінсоцполітики, СБУ (за згодою), обласні та Київська міська держадміністрації, громадські об'єднання, міжнародні організації (за згодою). Також, за необхідності, передбачає «здійснення соціального замовлення для реалізації програм та проектів у сфері протидії ГОН, надання допомоги постраждалим від конфліктів, забезпечення гендерної рівності під час ліквідації наслідків конфлікту», відповідальними є обласні, Київська міська держадміністрації, громадські об'єднання, міжнародні організації (за згодою).

14 листопада 2016 року у ВРУ зареєстровано проект закону про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами⁸⁵. 17 листопада 2016 року законопроект передано на доопрацювання в Комітет. Того ж дня було також прийнято за основу в першому читанні проект закону про запобігання та протидію домашньому насильству. У **Національній стратегії у сфері прав людини**, затвердженій у серпні 2015 року указом Президента України № 501/2015 зазначається, що «законодавство з питань запобігання гендерному насильству потребує удосконалення і приведення у відповідність із міжнародними стандартами»⁸⁶.

⁸⁴ КМУ. Розпорядження від 24 лютого 2016 року № 113-р «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2020 року». Джерело: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80>.

⁸⁵ Станом на січень 2017 року перебуває на доопрацюванні в профільному комітеті ВРУ.

⁸⁶ Президент України. Указ Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини». Джерело: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>. – 25.08.2015.

КРИМІНАЛЬНА ТА АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Особи, які вчинили гендерне насильство⁸⁷, окрім цивільно-правової відповідальності (відшкодування матеріальної і моральної шкоди на підставі вищезгаданих законів та/або загальних норм ст. 1166, 1167 Цивільного кодексу України), несуть також кримінальну або адміністративну відповідальність.

Насильство над населенням, вчинене на території ведення воєнних дій, за законодавством України є **військовим злочином**⁸⁸.

ККУ, прийнятий ВРУ 5 квітня 2001 року (набрав чинності 1 вересня 2001 року), визначає військовий злочин як передбачені розділом XIX цього Кодексу злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Відповідно до ст. 433 ККУ (насильство над населенням у районі воєнних дій), насильство, протизаконне знищення майна, а також протизаконне відбирання майна під приводом воєнної необхідності, вчинювані щодо населення в районі воєнних дій, – караються позбавленням волі на строк від 3 до 8 років, тобто є тяжким злочином.

Суб'єктами цього злочину можуть бути лише військовослужбовці ЗСУ, СБУ, Держприкордонслужби України, НГУ та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом, зокрема особи, які є співучасниками. Співучасниками злочину, поряд із виконавцем, є організатор, підбурювач та пособник.

За певних обставин гендерне насильство може порушувати закони та звичаї війни чи бути складником діяння, яке кваліфікується як геноцид⁸⁹.

Ст. 438 ККУ (порушення законів та звичаїв війни) встановлює кримінальну відповідальність за: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним

⁸⁷ Автор цього розділу виходить із того, що правова кваліфікація насильства, обумовленого гендером, відбувається залежно від безпосереднього об'єкта посягання (життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості тощо), характеру діяння, суб'єкта правопорушення, психічного ставлення винної особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, мотиву, мети правопорушення та інше.

⁸⁸ Не варто плутати воєнні та військові злочини. Суб'єктами військових злочинів є військовослужбовці. Воєнні злочини стосуються встановленого міжнародними актами порядку ведення війни.

⁸⁹ Розділ XX ККУ «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку».

населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, які передбачені міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана ВРУ, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Такі діяння караються позбавленням волі на строк від 8 до 12 років, а якщо вони поєднані з умисним вбивством – позбавленням волі на строк від 10 до 15 років або довічним позбавленням волі.

Ст. 442 ККУ (геноцид) встановлює кримінальну відповідальність за геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи через позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або через насильницьку передачу дітей з однієї групи в іншу. Такі діяння караються позбавленням волі на строк від 10 до 15 років або довічним позбавленням волі.

Залежно від безпосереднього об’єкта посягання, суб’єкта злочину, дії особи, яка вчинила гендерне насильство, можуть також кваліфікуватись як **злочини проти життя та здоров’я особи**, зокрема за ст. 115 (умисне вбивство), ст. 120 (доведення до самогубства), ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження), ст. 122 (умисне тілесне ушкодження середньої тяжкості), ст. 125 (умисне легке тілесне ушкодження), ст. 126 (побої і мордування), ст. 127 (катування), ст. 129 (погроза вбивством) ККУ. Вони також можуть бути **злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканості особи**, зокрема за ст. 152 (зґвалтування), ст. 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом), ст. 154 (примушування до вступу в статевий зв’язок) ККУ. Можлива кваліфікація за іншими статтями ККУ.

Не можна оминути увагою недосконалість національного законодавства, про що зауважує Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок. Комітет пропонує внести зміни до ст. 152 ККУ, зокрема пропонує змінити визначення зґвалтування та включити до нього такі умови: «із застосуванням сили або загрози застосування сили щодо цієї або іншої особи, або шляхом примусу, викликаного, наприклад, страхом перед насильством, грубим примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою, або шляхом використання обстановки, яка характеризується примусом, коли посягання було скоєне щодо особи, нездатної дати згоду, що виражає її справжню волю».

Якщо гендерне насильство за своїм характером (ступенем суспільної небезпеки) не передбачає

кримінальної відповідальності відповідно до закону, винну особу може бути притягнуто до адміністративної відповідальності.

КУпАП, прийнятий ВР УРСР 7 грудня 1984 року та введений у дію з 1 червня 1985 року, доповнив Закон України № 759-IV від 15 травня 2003 року ст. 173-2, яка встановила адміністративну відповідальність за вчинення насильства в сім’ї.

За змістом цієї статті, **вчинення насильства в сім’ї**, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, яке не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право тощо), внаслідок чого могло бути чи було завдано шкоду фізичному або психічному здоров’ю потерпілого, а так само невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений, непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім’ї – тягнуть за собою громадські роботи на строк від 30 до 40 годин або адміністративний арешт строком до 7 діб.

У випадку, якщо гендерне насильство вчиняється поза сімейними правовідносинами, і не тягне за собою кримінальної відповідальності, винна особа може підлягати адміністративній відповідальності за ст. 173 Кодексу (дрібне хуліганство).

У цьому випадку адміністративне правопорушення є формою образливого ставлення винної особи до особи протилежної статі: докучлива поведінка, пов’язана з образливими діями, що зневажають честь і гідність особи протилежної статі (наприклад, хапання за одяг, насильницьке утримання за руки, непристойні пропозиції тощо). При цьому, обов’язковою ознакою об’єктивної сторони цього правопорушення є місце його скоєння, а саме громадське місце.

Правова кваліфікація правопорушення з ознаками гендерного насильства відбувається залежно від безпосереднього об’єкта посягання (життя, здоров’я, статева свобода та статева недоторканість тощо), характеру діяння (у т. ч. місця, часу, способу, обстановки вчинення правопорушення). Для кваліфікації враховують також суб’єкт правопорушення (цивільна особа, військовослужбовець), психічне ставлення винної особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків (умисне чи необережне діяння), мотив, мету правопорушення тощо.

Отже, в українському законодавстві немає визначення ГОН, тому його переважно вживають у контексті насильства в сім’ї. ККУ та КУпАП не розглядають гендерне насильство як окреме правопорушення.

4. ГОН НА ТЕРИТОРІЇ САМОПРОГОЛОШЕНИХ РЕСПУБЛІК

4.1. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА РІВЕНЬ ГОН

Конфлікт на сході України створив правовий вакуум в ОРДЛО. На вказаних територіях тривалий час не було документів, які б визначали становище жінок у суспільстві та регулювали покарання за сексуальне насильство. Не було в «ЛДНР» і органів влади. Це призвело до того, що саме погляди та переконання польових командирів формували фактичну політику самопроголошених республік у цій сфері та визначали місце і роль жінки в місцевому соціумі.

Уявлення про те, яку роль відвели лідери сепаратистів для жінок та дівчат на тимчасово окупованих територіях, можна отримати з публічних висловлювань командирів НЗФ, які фактично контролювали окремі території «ЛДНР». До прикладу, Олексій Мозговий, один із найбільш упливових польових командирів. Його НЗФ контролювали в різний час у 2014–2015 роках кілька великих адміністративно-територіальних одиниць у Луганській області (Алчевськ, Лисичанськ, Северодонецьк, Первомайськ). На засіданні «народного суду» в Алчевську він проголошував: *«жінка повинна бути берегинею вогнища, матір’ю. [...] Хочеш залишитися чесною і відданою своєму чоловікові – сиди вдома, вишивай хрестиком. Вдома сіла, пиріжечків напекла, відсвяткувала 8 березня. Час згадати, що ви – руські! Час згадати про свою духовність!»*⁹⁰.

Чоловіки та хлопці в «самопроголошених республіках» також мали виконувати очікувані від них «ролі». Кадри з відео примусового перевдягання членами НЗФ

чоловіків у жіночий одяг⁹¹ (у районі контрольно-пропускного пункту Изварине Луганської області) використані у відео-кліпі «Мужчинам покинувшим Донбасс»⁹². У вказаній пісні виконавець співає про те, що жінки, які вступили до НЗФ, погрожують чоловікам, які виїхали з Донбасу під час збройного конфлікту, одягти на них спідниці і вінки. Ця пісня поширювалась кількома каналами сепаратистів, зокрема «керівником прес-штабу ЛНР», у минулому – другим секретарем Сєверодонецького міськкому КПУ Павлом Корчагіним.

Під час централізації влади в самопроголошених республіках найбільш одіозних польових командирів, у т. ч. тих, які висловлювали відверті патріархальні ідеї, було ліквідовано або усунуто від влади. Проте самі ідеї, хоча й у модифікованій формі, продовжують відображатись у політиці «ЛДНР».

Так, із 1 вересня 2017 року луганські загальноосвітні школи № 17 і № 30 відкрили перші класи, навчання в яких буде здійснюватись за системою російського педагога Володимира Базарного. Один із постулатів його педагогічної системи полягає в тому, що хлопчики і дівчатка мають вчитися окремо, спільними є лише уроки музики і танців. *«Хлопцям прищеплюють патріотизм і вчать захищати Батьківщину, дівчаток готують до материнства і ведення господарства»*⁹³.

«Це тенденція світова. Виявилось, що краще, коли хлопчики і дівчатка вчатьсь окремо, тому що

⁹¹ Что делают с теми, кто не вступает в ополчение (страшные кадры). Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=c97XEBMApgo>. – 22.08.2014.

⁹² Мужчинам покинувшим Донбасс. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=bdJkoNeShsM>. – 27.10.2015.

⁹³ Борта Ю. Нескучные школы. Какие необычные учебные заведения встречаются в России // АиФ. – № 13. – Источник: <http://www.aif.ru/society/education/1131970>. – 27.03.2014.

⁹⁰ Это ДНР. За поход в кафе или клуб, арест. Сидите дома, вышивайте крестиком. Украина. Новости. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=zHxPZIH7Kh0>. – 04.11.2016.

дівчинка виховується в образі жінки, матері, хлопчик росте чоловіком», – переконаний директор луганської школи № 17 Вадим Благушін, у школі якого буде запро- ваджена нова система навчання. На думку директора школи, роздільна система освіти має прищеплювати дівчаткам розуміння того, що їхня сила – «у слабкості, у красі, у хитрості, у розумі»⁹⁴.

Ініціатори нововведень наводять різні аргументи, щоб обґрунтувати потребу в роздільному навчанні. Вони стверджують, що хлопчикам «дано історично, Творцем» прагнути до лідерства, а «призначення жін- ки – це продовження роду». Наводять історичні екскур- си про те, що аналогічна система існувала за Сталіна в 1943–1954 роках. Вказують на фізіологічні відмінності між дівчатами та хлопцями тощо.

Змішана система навчання, на думку промоутерів роздільного навчання, призводить до того, що «хлопці стають жінкоподібними або фемінними, а дівчатка... мускулінними». Як стверджують ініціатори нововве- день у шкільну освіту в школах Луганська, це призво- дить до зміни генної системи та втрати дітородної функції. Вони переконані, що така система навчання не обмежить дітей у подальшому професійному виборі, і дівчатка зможуть ставати військовими, а хлопчики – кухарями⁹⁵.

Як визнають ініціатори шкільних нововведень, батьки дітей здебільшого з пересторогою ставляться до роздільного навчання хлопців і дівчат, тому в 2017 році заплановано відкриття лише кількох класів за си- стемою Володимира Базарного⁹⁶. Водночас такі зміни в системі шкільної свідчать про те, як владні інститути в ОРДЛО намагаються нав’язати суспільству власне ро- зуміння гендерних ролей жінок і чоловіків.

Одночасно із запровадженням політики нових владних інституцій, які встановлюють суспільні ролі чоловіків і жінок, у відкритих джерелах з’являється інформація про системні прояви ГОН із боку НЗФ: ви- крадення дівчат⁹⁷, зґвалтування малолітніх⁹⁸, насиль- ство щодо жінок похилого віку⁹⁹. У пресі пишуть про те, що факти сексуального насильства не розслідують у

належний спосіб¹⁰⁰. «Правоохоронні» органи «респуб- лік» приховують їх¹⁰¹. На випадки сексуального на- сильства з боку НЗФ також вказують міжнародні організації¹⁰². Про це свідчать і понад 60 інтерв’ю з без- посередніми жертвами та/або свідками сексуального насильства, опитаними в межах цього дослідження, яких незаконно утримували на території «ЛДНР»¹⁰³. Зважаючи на відсутність доступу правозахисних ор- ганізацій на територію самопроголошених республік, комплексно й об’єктивно оцінити рівень різних форм ГОН на тимчасово окупованих територіях неможливо.

ЗАКОНОДАВСТВО САМОПРОГЛОШЕНИХ РЕСПУБЛІК ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ГОН

Із правового погляду, будь-який нормативний акт «ЛДНР» є незаконним, але де-факто люди, які прижива- ють в ОРДЛО, не можуть ігнорувати ці норми. Щоб вивча- ти фактичну ситуацію щодо юридичної відповідальності за вчинення ГОН на території «ЛДНР» у цій частині звіту ми проаналізуємо відповідні норми «законодавства».

Загальні норми, які регламентують заборону кату- вання, жорстокого, нелюдського або такого, що при- нижує гідність, поводження чи покарання є у «кон- ституціях» самопроголошених республік (ч. 3 ст. 14 Конституції «ЛДНР»), та повністю співвідносяться з положеннями Конституції України (ч. 1 ст. 28 Консти- туції) та РФ (ч. 1 ст. 28 Конституції).

Відповідальність за вчинення злочинів проти стате- вої свободи і статевої недоторканості передбачена т. зв. «кримінальними кодексами» двох псевдодержавних ут- ворень. Дії, які кваліфікуються як злочини проти статевої свободи, у кримінальних кодексах України, РФ і «ЛДНР» однакові. Кримінальна відповідальність, передбачена законодавством «ЛДНР», відповідає аналогічним поло- женням кримінального кодексу РФ та в деяких випадках перевищує санкції відповідних статей ККУ.

ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАСИЛЬСТВО В СІМ’І

Ст. 20.34 «Кодексу про адміністративні правопору- шення ЛНР» передбачає відповідальність за насильство

ТАБЛИЦЯ 1. МАКСИМАЛЬНІ СТРОКИ ПОЗБАВЛЕННЯ АБО ОБМЕЖЕННЯ ВОЛІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ¹⁰⁴

	Україна	РФ	«ЛНР»	«ДНР»
Зґвалтування	15 років п. в.	20 років п. в.	20 років п. в.	20 років п. в.
Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом	15 років п. в.	20 років п. в.	20 років п. в.	20 років п. в.
Примушування до вступу в статевий зв’язок	3 роки о. в.	5 років п. в.	5 років п. в.	5 років п. в.
Статевий акт з особою, яка не досягла статевої зрілості або 16-річного віку	8 років п. в.	20 років п. в.	20 років п. в.	20 років п. в.
Розбещення неповнолітніх	8 років п. в.	15 років п. в.	15 років п. в.	15 років п. в.

в сім’ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру. Сюди ж на- лежать: застосування фізичного насильства, яке завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які постражда- лий має передбачене законом право. Максимальне по- карання за вказане правопорушення – 15 дів адміністра- тивного арешту. У «ДНР» насильство в сім’ї також є адміністративним правопорушенням, відповідальність за яке ідентична українському законодавству¹⁰⁵.

Законодавство РФ не містить такого поняття як «насильство в сім’ї» чи «побутове насильство», однак

вказане правопорушення охоплюється ст. 6.1.1. Кодек- су про адміністративні правопорушення (КпАП) РФ. Максимальне покарання за вчинення такого правопо- рушення становить 15 дів адміністративного арешту. Аналогічну максимальну санкцію передбачає ст. 173-2 КУпАП, яка передбачає відповідальність за вчинення насильства в сім’ї.

Отже, законодавство «ЛДНР» щодо статевиx зло- чинів значною мірою дублює законодавство РФ за структурою і кваліфікацією. Покарання за домашнє насильство в самопроголошених республіках, РФ та Україні є ідентичним і передбачає максимальну санк- цію у 15 дів адміністративного арешту.

ПРАКТИКА ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ В ОРДЛО (2014–2015 РОКИ)

За інформацією, яку вдалося зібрати під час дослід- ження, можна стверджувати, що протягом 2014–2015 років покарання за злочини проти статевої свободи та недоторканості на території ОРДЛО не здійснювали взагалі або здійснювали в неправовий спосіб.

У зібраних під час дослідження інтерв’ю зафіксова- ний лише один випадок, коли за розпусні дії зловмис- ника було покарано. У всіх інших задокументованих ви- падках злочинці залишились безкарними. Покарання

⁹⁴ Брифінг об організації в школах Луганска роботи по здоров’єсберегаю- щей методикі. Источник: https://www.youtube.com/watch?v=PL4aaM7_gQI. – 18.08.2017.

⁹⁵ Там само.

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ Прес-центр штабу АТО. Джерело: <https://www.facebook.com/ato.news/posts/1120239451320193>. – 02.01.2016.

⁹⁸ Спирин Е. Протоколы полиции ДНР: Донбасс погрузился в убийства и изнаси- лования. // Подробности. – Источник: <http://podrobnosti.ua/2044220-sekrety-politsii-dnr-gorod-pogruzilsja-v-ubijstva-i-iznasilovanija.html>. – 01.07.2015.

⁹⁹ В «ДНР» окупанти намагалися пограбувати і зґвалтувати літню жінку – врату- вали сусіди. Джерело: <http://donbass.ua/news/region/2016/07/21/v-dnr-okku-panty-pytalis-ograbit-i-iznasilovat-pozhiluju-zhenschinu-spasli-sosedi.html>.

¹⁰⁰ Бандиты Гиркина изнасиловали 50 девушек с Донецка. Источник: http://antikor.com.ua/articles/9327-bandity_girkina_iznasilovali_50_devushek_s_donetska. – 15.07.2014.

¹⁰¹ Боевики «ДНР» изнасиловали и убили 14-летней девочку. Источник: <http://donbass.ua/news/region/2015/07/09/boeviki-dnr-iznasilovali-i-ubili-14-letnjuju-devochku.html>. – 09.07.2015.

¹⁰² UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Conflict-Related Sexual Violence in Ukraine 14 March 2014 to 31 January 2017. Source: <http://www.refworld.org/docid/58a6b1a94.html>. – 11.02.2017.

¹⁰³ Серед проведених інтерв’ю, де респонденти розповідають про сексуальне насильство, у 61 інтерв’ю йдеться про факти насильства в незаконних місцях несвободи.

¹⁰⁴ У таблиці використані скорочення «п. в.» та «о. в.» – позбавлення волі та обмеження волі відповідно.

¹⁰⁵ Постановою Ради міністрів «ДНР» від 27.02.2015 № 2-22 встановлено, що на території «ДНР» застосовується КУпАП. Див. ст. 173-2 КУпАП: «Вчинення насильства в сім’ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психоло- гічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров’ю потерпілого, а так само невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесе- ний, непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім’ї, – тягнуть за собою громадські роботи на строк від тридцяти до сорока го- дин або адміністративний арешт на строк до семи дів. Ті самі дії, вчинені осо- бою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, – тягнуть за собою гро- мадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин або адміністративний арешт на строк до п’ятнадцяти дів».

у вказаному вище випадку відбувалось у неправовий спосіб: гвалтівника (лише одного з групи) побили, потім із табличкою принизливого змісту його виставили на площі ім. Леніна в Алчевську¹⁰⁶.

«До мене в камеру “підселили” дівчину Олю, 23 роки, яка мені поскаржилася, що її регулярно вночі гвалтували п’яні бойовики. Я поскаржився одному з більш-менш адекватних людей, які мене охороняли. Пізніше бойовики “ЛНР” заарештували гвалтівника Олі, бойовика (одного з них), побили, повісили на шию табличку “Я – гвалтівник” і відвели на площу Леніна в Алчевську» (yd-219).

Доля цієї особи невідома.

Із повідомлень у ЗМІ відомий випадок 2015 року в тому ж таки Алчевську Луганської області, де проходив «народний суд» над особою, яка вчинила насильницькі дії над жінкою¹⁰⁷. Головував на суді нині покійний ватажок НЗФ «Призрак» Олексій Мозговий. Суд проходив без дотримання норм процесуального права. Вирок «підсудному» визначили через загальне відкрите голосування всіх присутніх у залі (понад 100 осіб), які піднімали руки, щоб проголосувати. У результаті учасники «судового процесу» винесли обвинуваченому покарання у формі смертної кари, хоча навіть т. зв. «кримінальний кодекс ЛНР» не містить такої міри покарання. Авторі звіту не мають даних про виконання вироку, але преса повідомляла про перегляд вироку «народним судом ЛНР»¹⁰⁸.

В інтернеті є ще кілька відео публічних допитів, «народних судів» та інших форм публічних покарань, що ілюструють повну відсутність системи цивілізованих правових норм та справедливого судочинства в ОРДЛО.

Серед прикладів «народного правосуддя» значного розголосу набули т. зв. «паради українських військовополонених», які проводились у 2014 та 2015 роках у «ДНР». Насправді це – спровоковані місцевою «владою» кампанії публічного приниження та цькування військовополонених¹⁰⁹. В інтернеті також є відео зі

Жданівки, що в Донецької області. На ньому зафіксовані публічні допити цивільних осіб, звинувачених у допомозі українській армії¹¹⁰. На інших відео задокументовані факти публічних покарань: прив’язування до стовпа¹¹¹, колективне побиття палицями¹¹² та нагайками¹¹³, примусові громадські роботи в принизливій формі¹¹⁴.

Такі форми свавільного покарання у самопроголошених республіках використовували, щоб підвищити авторитет владного режиму сепаратистів серед місцевого населення та підтримати атмосферу страху на тимчасово окупованих територіях. Із часом, разом із процесами уніфікації влади в самопроголошених республіках та формуванням місцевого «законодавства», розпочалось створення моделей підтримання громадського порядку. Вони виключають принаймні публічне застосування найбільш одіозних форм «народного» судочинства.

ПРАКТИКА ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ В ОРДЛО ПІСЛЯ 2015 РОКУ

За інформацією, отриманою дослідницькою групою від представників «правоохоронних» органів «ЛДНР», після стабілізації ситуації у самопроголошених республіках «народна міліція» стала порушувати кримінальні справи щодо ГОН, зокрема сексуального насильства, вчиненого цивільним населенням. «Прокуратура» підтримує звинувачення, а «суди» виносять обвинувальні вироки. Оцінити кількість порушених справ і винесених вироків вкрай складно. Найімовірніше може йтися про десятки таких справ в ОРДЛО.

Під час контактів із представниками т. зв. «правоохоронних» органів «ЛДНР» стало відомо, що «законодавство», яке регламентує відповідальність за вчинення злочинів проти статевої свободи та недоторканості, практично не застосовується до представників самих «правоохоронних» органів «ЛДНР». Де-факто розслі-

► Пленных «киборгов» прогнали по Донецку, а погибших вернули домой. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=VDZoEPzvekQ>. – 22.01.2015; Снежное. Новороссия. Группа пленных карателей ВСУ. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=hUjk2cTWn3k>. – 29.08.2014; Расплата. Пленные каратели в Снежном. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=MQiKzXjk3rl>. – 29.08.2014.

¹¹⁰ Народный самосуд над пособниками укрофашистов. Донбасс. Ч.1. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=rQmmRD9w3mA>. – 09.07.2016.

¹¹¹ Преступление и наказание по-донецки. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=AhsI-j-FnUA>. – 25.04.2015 .

¹¹² Военный трибунал в Новороссии. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=gl5FuVikZkc>. – 14.10.2014.

¹¹³ Публичная порка провинившихся казаков в Антраците. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=Nk5o75V5bhw>. – 08.10.2014; Казаки устраивают показательные порки. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=5mo5b1aW05A>. – 25.03.2015.

¹¹⁴ Донецк как ополченцы поймали и наказали мародеров 06 2014. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=6L6EBRiZOag>. – 28.09.2014.

дування злочинів, котрі вчинені представниками силових структур, відповідно до «законодавства» самопроголошених республік, є компетенцією «військової прокуратури». Вона, за поодинокими винятками, не займалась розслідуванням цього виду злочинів.

Можна припустити, «військова прокуратура» воліє приховати реальну ситуацію з участю силовиків у сексуальному насильстві на непідконтрольних територіях. Вона також може бути бездіяльною, щоб створити видимість законслухняності представників «силових структур» самопроголошених республік. Військова прокуратура, імовірно, боїться помсти від озброєних і слабоконтрольованих людей. Її бездіяльність також можна пояснити відсутністю ефективних засобів правового захисту. Ще однією причиною є те, що цей орган займається розслідуваннями гучних злочинів лише за командою військово-політичного керівництва «республік».

Вибіркове правосуддя в «ЛДНР» створює видимість законності. Воно сприяє безкарності представників «правоохоронних органів» та призводить до того, що сексуальне насильство фактично не розслідується. У результаті винних осіб до відповідальності не притягують.

Практика застосування «законодавства» вказує на те, що на територіях «ЛДНР» діє вибіркове правосуддя. Часом правосуддя відсутнє як таке. Здійснення правосуддя під час розгляду справ проти статевої свободи в «ЛДНР» не відповідає визнаним стандартам та нормам міжнародного і національного права.

Відсутність доступу до справедливого суду створює умови для безкарності. Присутність озброєних людей, у т. ч. військових РФ, а також гендерна політика «республік», сприяють толерантному ставленню до сексуального насильства.

У самопроголошених республіках розпочалось створення моделей підтримання громадського порядку, які виключають можливість «народного» судочинства. Проте брак професійних кадрів у системі органів прокуратури та судочинства, відсутність незалежних судів, вибірковий характер правосуддя та загальний політичний режим військово-політичних диктатур не дають підстав очікувати на встановлення принципів верховенства права на території ОРДЛО.

4.2. ГОН У НЕЗАКОННИХ МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

Як показують результати дослідження, під час збройного конфлікту на Донбасі саме в незаконних місцях несвободи гендерно-обумовлене, а особливо сексуальне насильство стало найбільш поширеним. Під час цього та попередніх досліджень СГЦІ вдалось ідентифікувати щонайменше 112 незаконних місць несвободи, створених НЗФ. Там вони утримували військовополонених та незаконно затриманих цивільних осіб. Перші із цих «інституцій» створені та активно функціонували в 2014–2015 роках в умовах правового вакууму.

Виступаючи на мітингу 22 червня 2014 року, самопроголошений «народний губернатор» Донецької області та лідер партії «Новоросія» Павло Губарєв¹¹⁵ погрожував непідконтрольним представникам НЗФ, що вони будуть «посаджені в яму»¹¹⁶. «Народний губернатор» не згадує у своєму виступі про необхідність проведення розслідувань, судів, дотримання законодавства. Покарання «саджанням у яму» подається ним як єдиний спосіб подолання мародерства. Ці та подібні висловлювання лідерів сепаратистів свідчать про те, що їм не лише було відомо про існування незаконних місць несвободи, а й вони також санкціонували їх використання.

Із процесами централізації влади у квазіреспубліках кількість таких місць несвободи зменшилась. Оскільки на території ОРДЛО і зараз продовжує діяти право сили, то низка подібних інституцій існує і дотепер.

Хоча описувані незаконні місця несвободи не були формально поєднані між собою і підпорядковувались різним НЗФ, проте практика їх функціонування була подібною. Здебільшого вони створювались у місцях, що не пристосовані для тривалого тримання людей у неволі. Як правило, це були підвальні та господарські (рідше – офісні) приміщення, бомбосховища, гаражі, ями, каналізаційні колектори тощо. Частиною з них були ізолятори тимчасового тримання у захоплених приміщеннях міських та районних відділів МВС, приміщення СБУ, органів прокуратури.

У незаконних місцях несвободи не діяли жодні заповідники, зокрема, які визначені в правових нормах: чітко регламентовані умови поміщення, утримання, гарантії для поміщених до місць несвободи осіб. Затримані не мали доступу до адвоката, не мали можливості повідомити про себе та про своє становище рідним чи близьким. Їм не надавали медичної допомоги. Органи нагляду чи незалежні монітори не здійснювали контроль за умовами утримання. У більшості із задокументованих місць несвободи грубо порушувались базові права людини. Тут масово застосовувалось ГОН, зокрема сексуальне насильство.

ГОН – це вид насильства, що по-різному проявляється щодо чоловіків та жінок через їхні гендерні¹¹⁷ ролі в суспільстві. Майже всі форми сексуального насильства є формами гендерного насильства, але не всі форми ГОН є сексуальним насильством¹¹⁸.

¹¹⁵ До 12 травня 2014 року був головою Народного ополчення Донбасу, до початку серпня 2014 року – «народним губернатором» Донецчини, а із серпня проголошений «начальником штабу ополчення» та «комендантом» міста Антрацит. Джерело: https://uk.wikipedia.org/wiki/Губарев_Павло_Юрійович.

¹¹⁶ 22 июня 2014 Речь Павла Губарева. Принятие воинской присяги! Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=KOIBr17jtU4>. – 22.06.2014.

¹¹⁷ Стать є біологічною, фізіологічною характеристикою жінок та чоловіків. Гендер – це соціальна роль, ідентичність жінок та чоловіків у суспільстві, що може варіюватися залежно від суспільства та часового періоду.

¹¹⁸ Сексуальне та гендерно-обумовлене насильство описано в розділі 7 «Сексуальне насильство в незаконних місцях несвободи, створених НЗФ на Донбасі».

Схема 1. Види ГОН у незаконних місцях несвободи

ГОН У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

Поводження з особами, яких утримують в місцях несвободи		Умови утримання	
катування	жорстоке поводження чи покарання	жорстоке і таке, що принижує гідність поводження чи покарання	жорстоке і таке, що принижує гідність поводження чи покарання
- згвалтування	- побиття вагітної	- перевдягання чоловіків у жіночий одяг	- неналежні умови з відсутністю санітарних умов для жінок, зокрема для вагітних жінок
- каліцтво статевих органів, анального отвору (з використанням електричного струму через підведення проводів до статевих органів, удари по статевих органах, задування піни в анальний отвір)	- примус до статевого контакту проти волі особи	- обшук особами протилежної статі	- спільне розміщення на тривалій термін жінок і чоловіків
- кастрація		- сексуальні домагання	
		- примусове оголення	

Кваліфікувати ГОН у незаконних місцях несвободи можна з урахуванням двох факторів: 1) умов утримання та 2) поводження із особами, яких утримують. Співвідношення ГОН із двома вказаними факторами відображено на Схемі 1¹¹⁹.

Під час проведення цього дослідження було зафіксовано такі види ГОН у місцях несвободи:

- спільне утримання в одному приміщенні чоловіків та жінок, які представляють різні сторони конфлікту;
- ненадання доступу до малолітніх дітей, у т. ч. дітей грудного віку;
- деурінація¹²⁰ на ув'язнених особами іншої статі;
- неврахування вимог жіночої гігієни, утримання в антисанітарних умовах;
- перевдягання та примус до виконання дій у жіночому одязі, що сприймалось як примусова зміна гендерної ролі (примушування чоловіків-військових до вдягання жіночого одягу, примусові танці чоловіків-військовополонених у жіночому вбранні).

У 45-му інтерв'ю йдеться про спільне утримання чоловіків та жінок у незаконних місцях несвободи. Переважно таке тримання відбувалось в абсолютно не пристосованих для цього приміщеннях: без відокремленого туалету, ліжок, часом без доступу до душі, свіжого повітря.

«Годували так само. Туалет теж там – відро. Ходили [у туалет – Ред.] всі разом. І жінка ця ходила, і всі» (pp-298).

«Це не межа була. Межа була, коли там 39 осіб утримували. У камері. І, знову ж, разом – чоловіки і жінки. Вони періодично намагалися жінок відділити, тобто перевести нас до окремої камери, а потім з'являлися ці “срочники”, які поїхали у відпустку, і випровадив геть на підвал, когось на обмін військових привозили, тобто коли ця камера потрібна була. І нас знову до чоловіків [саджали – Ред.]» (jw-072).

«Привели мене до приміщення архіву. На першому поверсі там залізні полицки. ...Там людей 200 можна замкнути. Там було нас людей 70. Сиділи там і жінки, і чоловіки» (yt-020).

«До нас кинули в підвал двох місцевих. Жінка років 30-ти, Альона. Під час комендантської години вийшли на вулицю, їх тут же взяли і кинули до нас у підвал. Можете уявити, як їй було. Ми намагалися якось голови відвертати – це ж загальний туалет, помитися не можна» (tc-030).

«Жінка спала на таких же піддонах, що і ми. Їла ту ж їжу, що й ми. Окремо бойовики її не водили в туалет, ця жінка ходила в туалет у відро в тій же кімнаті, де і ми ходили. Нам доводилося опускати голову, щоб не бачити» (nk-236).

«У ній [камері – Ред.] перебувало, на час мого приходу [...] шість осіб. Я був сьомим, виходить. У камері були ... зараз згадуватиму поіменно. Справа була дівчинка Н., можливо, вчилася в Туган-Барановського інституті. Справа в кутку був М., як він себе уявляв, колишній якийсь командир блокпоста їхнього. Потім жінка, [...] яку затримали ввечері перед моїм затриманням» (yc-039).

«З нами [у камері – Ред.] навіть Г. сиділа. Волонтерка, яка за нами їхала [...]. Її ж взяли [...] чотири місяці вона сиділа» (pn-566).

«Після затримання 20 серпня 2014 року, після першого допиту 21 серпня 2014 року мене і мого напарника Ю. посадили у підвальне приміщення колишнього СБУ м. Донецька. Через якийсь час до нас в камеру посадили жінку, ім'я – М. Жінка їла те саме, розпорядок дня був такий же. Її і подругу заарештували за те, що вона нібито була коригувальницею і навідницею. Насправді вона просто носила їжу на блокпост українським солдатам. Сексуальне насильство до неї не застосовувалося, побіїв теж не було. Але вона терпіла сильний моральний тиск. Її постійно погрожували розправою з сім'єю і з дітьми. Перебуваючи в підвалі, ми ходили в туалет або в пляшку, або в п'ятилітрову пластикову ємність. Це стосувалося і жінки. Нікого не цікавило, чоловік ти чи жінка. У загальній камері вона пробула 45–50 діб, майже два місяці» (sm-361).

Під час здійснення моніторингу встановлено, що **спільне утримання жінок і чоловіків НЗФ здійснювали в 22 незаконних місцях несвободи**¹²¹ – по 11 місць несвободи в Донецькій та Луганській областях.

Серед таких незаконних місць несвободи в Донецькій області:

- **Будівля колишнього телецентру** (м. Донецьк, вул. Куйбишева, 61). Інформація про спільне утримання чоловіків та жінок є у свідченнях одного потерпілого. За даними опитаних, тут перебував батальйон «Восток»¹²², представники підрозділу «Оплот»¹²³.

- **Будівля та допоміжні приміщення коли-**

¹²¹ Вдалось ідентифікувати адреси 22 незаконних місць несвободи, де НЗФ спільно утримували жінок та чоловіків. Фактично ж утримання здійснювалось і в інших місцях, адреси яких на цьому етапі дослідження встановити не вдалось.

¹²² Див. додаток 1.

¹²³ Там само.

¹¹⁹ Автор: Олександр Павліченко.

¹²⁰ Сечоспускання.

- шньої в/ч у районі «Мотель» (м. Донецьк, вул. Елеваторна). Інформація про спільне утримання чоловіків та жінок надана однією особою. Дислокувався в цьому місці батальйон «Восток».
- **Будівля та допоміжні приміщення колишньої в/ч внутрішніх військ № 3037 (та училища ВВ)** (м. Донецьк, вул. Купріна, 1). Про спільне утримання чоловіків та жінок свідчить одна особа. За вказаною адресою дислокувався підрозділ «Оплот».
 - **Будівля та допоміжні приміщення колишнього Управління СБУ в Донецькій області** (м. Донецьк, вул. Щорса, 62). Інформація про спільне утримання чоловіків та жінок є у свідченнях семи осіб. За свідченнями опитаних, у будівлі розташовувалась центральна «комендатура» та в різний час перебували різні НЗФ, зокрема батальйони «Восток», «Альфа», «Спарта», колишній «Беркут», «Омон», а також казаки¹²⁴.
 - **Будівля та допоміжні приміщення колишнього заводу «Ізоляція»** (м. Донецьк, вул. Світлого Шляху, 3). Інформація про спільне утримання чоловіків та жінок є у свідченнях двох осіб. Точно встановити назву підрозділу не вдалося, але, за свідченнями постраждалих, цей підрозділ виконував функції «Міністерства державної безпеки ДНР».
 - **Будівля колишнього Слов'янського міського відділу СБУ** (м. Слов'янськ, вул. Карла Маркса (Центральна), 32). Про спільне утримання чоловіків та жінок повідомила одна особа. У свідченнях постраждалих відсутня інформація щодо підрозділу, який розташовувався за цією адресою. Низка постраждалих стверджує, що в місці несвободи бачили людей із нашивками «Російська православна армія»¹²⁵.
 - **Будівля та допоміжні приміщення колишнього відділення «Нової пошти» № 22** (м. Донецьк, вул. Травнева, 66). Інформація про спільне утримання чоловіків та жінок є в свідченнях трьох осіб. За свідченнями постраждалих, керівництво здійснював казацький підрозділ «Всевелике військо Донське»¹²⁶.
 - **Будівля колишнього готелю «Ліверпуль»** (м. Донецьк, вул. Артема, 131). Про спільне утримання чоловіків та жінок свідчить одна особа. НЗФ, яке контролювало незаконне місце несвободи, поки що встановити не вдалось.
 - **Будівля колишньої Краматорської міської ради** (м. Краматорськ, пл. Леніна (Миру), 2). Інформацію про спільне утримання чоловіків та жінок знайдено в свідченнях однієї особи. Встановити НЗФ, яке контролювало це незакон-

не місце несвободи, поки що не вдалось.

- **Двоповерхова будівля та допоміжні приміщення колишнього Управління по боротьбі з організованою злочинністю Макіївського міського відділу МВС України в Донецькій області** (м. Макіївка, вул. Лебедєва, 5). Інформація про спільне утримання надана двома особами. Встановити НЗФ, яке контролювало це незаконне місце несвободи, поки що не вдалось.
- **Будівля колишнього Сніжнянсько-Торезького об'єданого міського військового комісаріату** (м. Сніжне, вул. Менделєєва, 3, за іншими даними – вул. Карапетяна, 47 або 72). Інформація про спільне утримання надана двома особами. НЗФ, яке контролювало місце несвободи, поки що встановити не вдалось.

Серед таких незаконних місць несвободи в Луганській області:

- **Будівля та допоміжні приміщення колишнього Управління СБУ в Луганській області** (м. Луганськ, вул. Радянська, 79). Про спільне утримання повідомила одна особа. За вказаною адресою дислокувався «“підрозділ” Лешого».
- **Будівля колишнього кафе/магазину «Кохана», а також прилегли приміщення гаражів та дитячого садочка** (м. Луганськ, пл. Героїв ВВВ, 10-А). Інформація про спільне утримання чоловіків та жінок є у свідченнях п'яти осіб. КДБ «Смерш ЛНР»¹²⁷ контролював незаконне місце несвободи.
- **Будівлі колишніх Луганської обласної державної адміністрації та Луганської обласної ради** (м. Луганськ, пл. Героїв ВВВ, 3). Інформація про спільне утримання чоловіків та жінок є у свідченнях чотирьох осіб. У різний час тут розташовувались військова «комендатура», «керівництво ЛНР», а також представники різних НЗФ.
- **Будівля колишнього Алчевського об'єданого міського військового комісаріату** (м. Алчевськ, вул. Горького, 35). Про спільне утримання чоловіків та жінок повідомила одна особа. Підрозділ, який контролював незаконне місце несвободи, поки що встановити не вдалось. У свідченнях одного постраждалого зазначається, що за цією адресою знаходилась місцева «комендатура».
- **Будівлі гуртожитків Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля** (м. Луганськ, кв. Молодіжний, 20-А). Інформацію про спільне утримання чоловіків та жінок надали троє осіб. Незаконна в'язниця створена ГПШ «Бетмен».

- **Будівлі на території колишнього авто-транспортного підприємства** (м. Луганськ, по вул. Монтажна, т. зв. район «Чорна сотня»). За свідченнями двох осіб, тут разом утримувались жінки і чоловіки. Місце несвободи контролював ГПШ «Бетмен»¹²⁸.
- **Будівлі та допоміжні приміщення колишнього Северодонецького філіалу Державного інституту азотної промисловості** (Науково-проектний інститут «Хімтехнологія») (м. Северодонецьк, вул. Вілєсова, 1). Про спільне утримання чоловіків та жінок повідомила одна особа. Точну назву підрозділу, який розташовувався за цією адресою, поки що встановити не вдалось. За отриманими свідченнями, керував незаконним місцем несвободи Павло Дрьомов.
- **Будівля колишнього Стахановського міського відділу МВС України в Луганській області** (м. Стаханов, вул. Тельмана, 51-А). Інформацію про спільне утримання чоловіків та жінок надала одна особа. Постраждалий зазначає, що в цьому місці дислокувався Перший казачий полк ім. Матвія Платова.
- **Будівля та допоміжні приміщення колишньої Стахановської обласної ЗОШ-інтернату № 1** (м. Стаханов, вул. Матросова, 1). Інформація про спільне утримання чоловіків та жінок є в свідченнях трьох осіб. Місце несвободи контролював Перший казачий полк ім. Матвія Платова¹²⁹.
- **Будівля колишньої Жовтневої районної в місті Луганську ради** (м. Луганськ, 31-й квартал, 14-А). Про спільне утримання чоловіків та жінок повідомили четверо осіб. НЗФ, яке контролювало незаконне місце несвободи, поки що встановити не вдалось.
- **Будівлі та допоміжні приміщення колишнього Ровеньківського комбикормового заводу «Слобода»** (м. Ровеньки, вул. Вигонна, 7). Інформацію про спільне утримання чоловіків та жінок надано однією особою. Ідентифікувати НЗФ, відповідальне за це місце несвободи, поки що не вдалось.

ГОН У НЕЗАКОННИХ МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ЩОДО ЖІНОК

В інтерв'ю з особами, які перебували в незаконних місцях несвободи, виявлено два випадки утримання вагітних жінок (cb-822, gv-306), чотири випадки утримання жінок, які повідомляли про перебування вдома малолітніх дітей (xc-070, jw-072, ys-909, gk-466), один випадок утримання жінки з дитиною (td-046).

«І.: Ви сказали, що чоловіки і жінки були разом [у камері – Ред.]»

Р.: Ну, жінка була одна. Її привезли. У неї восьмимісячна дитина залишилася сама вдома» (gk-466).

Інший опитаний розповідає, що разом із ним у незаконному місці несвободи була жінка, у якої вдома залишилась малолітня дитина: «Плакала, казала: “Хлопці, у мене п'ятирічна дитина вдома. Він сам удома. У мене дитину ні з ким залишити. Я сама не тутешня. Я просто тут працюю”. [...] Але їм до сраки було, вона три дні з нами просиділа. Подальшу долю я не знаю» (ys-909).

Одну з респонденток утримували разом із дитиною: «Один сказав: “Збирайся, поїдеш із нами”. Коли я сказала, що у мене залишається сама маленька дитина, відповів: “Бери з собою”» (td-046).

Проявами ГОН було примушування жінок до брудних робіт у принизливому контексті (наприклад, прати руками спідню чоловічу білизну та форму). Виявом ГОН є також неврахування вимог жіночої гігієни, утримання в антисанітарних умовах.

«Жіночої гігієни не було. Якщо туалетний папір можна було попросити, то про це і мови не було. Просто серед нас була смілива жінка, котра не витримала і нахабно пішла та сказала: дайте нам хоч щось! Приніс три пачки по десять штук, великі нічні прокладки. І на всіх нас три пачки поділили навпіл. Це було, можливо, на 30-ту мою добу. А доти хто як пристосовувався. І попра́ти ж білизну треба, розвішати. Ти і не попереш нормально, не можеш» (te-160).

«Спочатку в гаражі не було нічого. Потім принесли матрац, простирadlo, подушку. А також покривало прикритися, бо я гола була. На вулицю мене не виводили, неможливо було виходити. Там стояло відро, куди я ходила в туалет. Помитися я не могла. За всі 100 днів я милась тричі. Перші дні в мене був закривавлений і розірваний одяг. З мене його зняли. Я дуже смерділа. Потім до мене ще раз приходив лікар. На той час я вже була в штанах. Він намагався стягнути з мене ті штани. Це було так огидно... А штани приклеїлись до тіла через всі ці рани, все гнило» (gv-375).

Як свідчать інтерв'ю звільнених жінок, «адміністрації» окремих місць несвободи вдавалися до практики **створення умов, які б призводили до згвалтувань ув'язнених**. Одним із таких методів було спільне утримання чоловіків і жінок, зокрема військових та ідеологічних ворогів. Самі жінки, як і «адміністрації» місць несвободи, визначали таке покарання як таке, що з великою ймовірністю мало призвести до застосування сексуального насильства. Одна з опитаних під час дослідження жінок (gv-306) розповідає про випадок, коли її помістили до камери з двома в'язнями-чеченцями.

^[124] З інтерв'ю cb-022, xm-921, vd-639, bi-375, yj-045.

^[125] Див. додаток 1.

^[126] Там само.

^[127] Див. додаток 1.

^[128] Див. додаток 1.

^[129] Там само.

М. Слов'янськ, Донецька область. Підвал міського управління СБУ, який використовувався НЗФ як незаконне місце несвободи. Автор: Віктор Чупров.

Розрахунок «адміністрації» незаконної в'язниці був на те, що чеченці виявлять особливу жорстокість щодо цієї молодой жінки, але результат виявився інакшим.

«Там було ще двоє в'язнів, зі мною сиділи. Беслан і другий, я забула, як звати. ... Вони самі розповіли, що вони з Чечні, що вони контрактники російські. Їх відправили в “ДНР” воювати. Це були перші нормальні люди, з якими я там зіткнулася. Вони сиділи, сказали, з 11 березня або з 13-го, і їхні батьки, родичі навіть не знали, де вони. І в той період, коли їх посадили, я так розумію, що їх вже повинні були випустити або полегшені умови їм дати, їм дали їхні телефони, щоб зателефонувати батькам, що вони живі. Над ними стояли, рівно чівтори хвилини дали поговорити з батьками. І батьки через два дні прийшли. Так ось мене здивувало, що вони сказали. Прийшли батьки, і могли їм щось передати. І вони передали вітаміни для вагітних, тому що замість того, щоб сказати про свої потреби і запити, вони сказали, що тут дівчинка, і вона явно вагітна, і про те, що потрібно їй. Вони сказали це на чеченській, щоб незрозуміло було. Взагалі не можу нічого поганого сказати, хоча мене лякали цими чеченцями» (тв-306).

ГОН У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ЩОДО ЧОЛОВІКІВ

Незаконно затримані чоловіки, за уявленнями представників НЗФ, були потенційно небезпечними. Тому вони ставали об'єктами цілеспрямованого насильства. Чоловіків переслідували, залякували та катували. Декого з них намагались вербувати до НЗФ. Один із тих, хто перебував у незаконних місцях несвободи, так розповідає про події в Донецькій області:

«Підїхала машина, завантажили всіх в машину і відвезли на одне з полів. [...] Привезли, вивантажили, там було, на підвалах, людей з п'ятдесят, а то й шістдесят. ...Підвезли ще кілька машин, виставили автоматників. Бойовиків було багато. Наказали всім стати по одному до поля. Ми стали. Потім на ширину рук, розставити руки, вишикуватися рівно. [...] Потім пролунала одна з їх команд... У кожного, там, по черзі, там певну кількість людей, щоб чули, що [...] ось кінець поля, хто перший дійде або добіжить, тому, мовляв, поїсти дамо і водички налиємо. Ну, хто найспритніший ще,

побігли, потім пролунали вибухи. Виявилося – мінне поле. Як потім стало відомо, що боялися приходу українських військ, [...] всередині міста розкидали міни, поставили, а карти ніхто не зробив. ...Знайшли найшвидший спосіб. Навіщо ходити, там, з міношукачем або ще з чимось [...] (то вони грали?) живими людьми. Хто відмовлявся, розстрілювали просто на місці. Ну, поранених так само – добивали там, на полі» (ев-092).

Ще однією формою насильства з метою принизити і завдати не лише фізичного, але й морального страждання, була **участь жінок у процесі знущання або залякування чоловіків**, які потрапили до незаконних місць несвободи. Зокрема зафіксовано випадок **деурізації на примусово утримуваних осіб** протилежної статі.

«Одного разу вдень, під час прибирання туалету, ополченець кинув біля мене гранату, яка не розірвалася, це був муляж. Після того, як він кинув гранату, в туалет зайшли троє ополченців у формі, типу “гірка”, без розпізнавальних шевронів з цивільною дівчиною. Я сидів на підлозі, закрився руками від можливого вибуху, вони зайшли, почали сміятися через те, що я злякався. Ополченці і дівчина почали бити мене, коли я в результаті їх побоїв вже лежав на підлозі, дівчина підійшла до мене, задерла спідницю, стягнула білизну і допомогла мені на обличчя. Після цього вони знову почали бити. Після побоїв мене відтягнули в камеру, помитися можливості не дали» (те-651).

«[Мене били – Ред.] людей п'ять-шість, напевно, може, сім. Вони змінювалися постійно: двоє б'ють, потім двоє приходять. Навіть дівчина приходила – “укропа взяли” – вона палицю взяла. Просто для розваги, [...] цікаво живу людину побити. І він, до того ж, ворог, його можна. Знаєте, як спочатку горобчику голову скрутити або хвіст ящірці відірвати. [...] Цікаво ж. Дівчата приходили, молоді, віком до 25–27 років, палиці брали, дубасили» (ут-820).

«Відносно жінок, які пристрілювали зброю, то це вони могли просто своїх тягали постріляти. Ось вони так: “Так, ми зараз тобі дамо постріляти”. Приводили нас під стінку. Тупо ми ставали над стінкою, ось так от вони лупили. І вони могли будь-яку бабу привести, замалюватися. Заряджали патрони, стріляли» (ус-909).

«Почали бити прикладами, ногами, потім мене роздягли до білизни, одягли мені на руки наручники, посадили на асфальт. Мені почали погрожувати, били ногами по нирках, по голові, обливали водою, стріляли над вухом [...] У процесі до них приєдналися п'яні жінки у формі типу “гірка” і почали поливати мене пивом. П'яна жінка пропонувала пристрелити мене і закопати в посадці, говорили, щоб я їм все розповів правдиво. [...] Близько 22-ої години жінки пішли, переставши провокувати чоловіків» (ту-057).

«Дівчина почала бити мене ногами, принижувала мене, погрожувала смертю, кричала, що ми моральні

виродки, прийшли вбивати дітей, жінок, руйнувати їх житла, біла ногами, на ній була взуття на підборах. Було дуже боляче» (те-651).

Знуцанням і папложенням людської гідності було **примушування перевдягатися чоловіків-військовополонених у жіноче вбрання** та примушування танцювати.

«8 березня біля них була розвага. Вони спробували переодягнути нас в жіноче плаття, щоб ми їм там потанцювали. Це все було під прицілом. Потім навіть вони зрозуміли, що це занадто. Ця ідея пішла, [...] вони посміялися, нам-то не до сміху було. Вони одягли [нас – Ред.] і тут же прийшов якийсь командир» (тс-903).

«Були постійні знущання, знущалися в основному ночами, коли на базі не було начальства. Знущалися по-різному, змушували нас переодягатися в жіночий одяг, в такому вигляді ми були кілька днів. Мене одягли в чорну спідницю і прозвали Ченцем, бо зверху це була чорна спортивна кофта» (ск-497).

Окремим випадком ГОН були описані ситуації, коли ув'язнених примушували **витирати сечу власною бородою або пити її**.

«На четвертий день якраз привезли колишнього прокурора. Але його не били і під ранок відпустили. Били потім Чудика, його помічника. Здебільшого за брата, який працював з наркотиками, а не крадіжками. А те, що пов'язано з наркотиками – “кришуеться”. Його били спочатку за дверима, потім у нас в приміщенні. Змушували пити сечу» (уе-983).

«Його били по сечовому міхурі, він втратив сечу, і його змушували бородою ту сечу вимітати з підлоги» (хп-921).

Також задокументовано один випадок утримання чоловіка з дитиною (сс-122), два випадки утримання чоловіків, які повідомляли про малолітніх дітей, котрі залишились удома наодинці (bh-061, kn-093).

Один із респондентів розповідає, що поки він перебував у незаконному місці несвободи, представники НЗФ «[...] спіймали якогось чоловіка. Разом з ним забрали його сина, маленького хлопчика. Сина постійно на кухні годували, а його батька, цього наркобарона, тримали в підвалі» (сс-122).

Як видно з наведених вище прикладів, в умовах конфлікту ГОН набуло поширення в незаконних місцях несвободи, контрольованих НЗФ. Такій практиці сприяла поляризація гендерних ролей, характерна для збройного конфлікту.

ГОН у незаконних місцях несвободи застосовують, щоб покарати, принизити та залякати незаконно позбавлених волі осіб. З огляду на вже зазначені в розділі 3.2 «Національна право: стандарти та практика застосування

в Україні» прогалини в національному законодавстві, відсутність належного розслідування та притягнення винних осіб до відповідальності за ГОН майже не відбувається.

Загалом під час дослідження вдалось зафіксувати щонайменше десять форм насильства, обумовлених гендером. Однією з найбільш поширених форм ГОН у незаконних місцях несвободи стало спільне утримання жінок та чоловіків. Під час дослідження було зафіксовано 22 незаконні місця несвободи, контрольовані НЗФ, де практикувалось таке утримання. Ця принизлива та травматична форма ГОН могла призвести і до інших форм насильства, зокрема сексуального, яке детально висвітлено в розділі 4.4 «Сексуальне насильство в незаконних місцях несвободи, створених НЗФ на Донбасі» та розділі 5 «Сексуальне насильство під час збройного конфлікту на сході України з боку українських формувань».

4.3. ГОН ПРОТИ ЛГБТІ

ЛГБТІ зазнають дискримінації та є особливо вразливими до ГОН у багатьох країнах¹³⁰. ГОН щодо ЛГБТІ може слугувати способом покарання за відступ від традиційних гендерних ролей, норм маскулінності і фемінності.

Жінки і дівчата, які є лесбійками або які сприймаються як такі, можуть стати жертвами зґвалтувань із метою «виправлення» («коригувальні зґвалтування»). Чоловіки та хлопці, які належать до сексуальних меншин або ж мають «нетрадиційну» зовнішність, можуть зазнавати ГОН через невідповідність своєї поведінки чи зовнішності уявленням про «справжнього» чоловіка.

Більшість жертв не повідомляє про насильство через страх вторинної віктимізації. Це призводить до того, що жертви уникають звернень за медичною допомогою, психосоціальною та до правоохоронних органів.

Спеціальний доповідач ООН з питань позасудових страт, страт без належного судового розгляду або довільних страт постійно звертає увагу на осіб, які загинули через їхню сексуальну орієнтацію і/або гендерну ідентичність, зокрема виділяє трансгендерів як особливо вразливу категорію¹³¹.

ГОМОФОБІЯ ЯК СКЛАДНИК ІДЕОЛОГІЇ «РУСЬКОЇ ВЕСНИ»

Ще до початку збройного конфлікту тема гомофобії була однією з головних, яку використовували активісти антимайдану та «Руської весни» в ідеологічній боротьбі з політичними опонентами в містах східної України.

¹³⁰ Swedish International Development Agency. Preventing and Responding to Gender-Based Violence: Expressions and Strategies. – Sweden, 2015. – 24 pp. – Source: <http://www.sida.se/contentassets/3a820dbd152f4fca98bacde8a8101e15/preventing-and-responding-to-gender-based-violence.pdf>.

¹³¹ OHCHR. Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions. – Source: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session29/Pages/ListReports.aspx>. – 06.05.2015.

Майбутній самопроголошений «народний губернатор» Луганщини Олександр Харитонов керує тітушками з плакатом «Громадські активісти Луганщини – содоміти», м. Луганськ, 28 грудня 2013 року. Автор: Олександр Волчанський.

Режисерка-документалістка Аліса Коваленко під час вистави «Полон» від «Театру переселенця». Аліса Коваленко утримувалася представниками НЗФ протягом п'яти днів та стала жертвою сексуального насильства. Джерело: <https://www.ostro.org/donetsk/society/articles/501240/>.

Так, 28 грудня 2013 року на одній із центральних площ Луганська, де збирались місцеві прихильники Майдану, їхні політичні опоненти організували антими́тинг – пікет¹³². Одне з гасел, з якими вийшли прихильники антимайдану, було: «Луганські громадські активісти – содоміти». Одночасно з мітингом у багатоквартирних будинках, де проживали активісти луганського Євромайдану, та в соціальних мережах поширювали листівки з інформацією, яка мала їх дискредитувати. У цих листівках представників громадянського суспільства звинувачували в належності до сексуальних меншин, «педарастії, груповому сексі і розбещенні малолітніх». Згодом антиєвропейські гасла, поєднані з гомофобською риторикою (засудження «Гейропи») стануть постійною темою пропагандистських виступів на мітингах прихильників «Руської весни».

У квітні-травні 2014 року, після захоплення адміністративних будівель, сепаратисти почали створювати НЗФ та з'явилися перші незаконні місця несвободи. Це надало можливість реалізовувати гомофобну «політику» за допомогою сили та зброї, що призвело до систематичного переслідування представників ЛГБТІ. 25-річний Ігор із Донецька розповідає: «Після того, як на вулицях з'явилися озброєні люди, мені стало зовсім страшно. Я знав, що на мітингах постійно кричать про те, що треба вбивати таких, як я, що ми нібито ведемо гей-пропаганду, та іншу маячню. Я ставився до цього з насмішкою, поки ці люди не захопили місто. Я поїхав до Києва, і додому повертатися не плану-ю»¹³³. Гей-активіст Костянтин із Донецька зазначив, що з міста виїхало 80 % його кола знайомих, решта переховуються вдома¹³⁴.

¹³² Провідним промовцем і організатором антими́тингу виступив Олександр Харитонов – активіст і депутат Луганської міської ради від Прогресивної соціалістичної партії України. У січні 2014 року його обрали лідером організації «Луганська гвардія» (яка стане одним з основних промоутерів «Руської весни»), а 5 березня на мітингу він стане першим «народним губернатором» Луганщини. Згодом Харитонов арештує СБУ, його засудили до 5 років ув'язнення і звільнили. Він переховувався у Москві та співпрацював із казаками отамана Козіцина. 2016 року його призначили секретарем Кам'янобрідського райкому Луганська новоствореної Комуністичної партії ЛНР.

¹³³ Назад в СССР. Как живут представители ЛГБТ в сепаратистском Донбассе. Источник: <http://realgazeta.com.ua/lgbt/>. – 26.05.2015.

¹³⁴ Там само.

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЛГБТІ В ОРДЛО

ЛГБТІ наражаються на низку проблем: гомофобні норми законодавства в ОРДЛО, насильство, погрози, переслідування, труднощі під час виїзду в інші регіони України, особливо для трансгендерних людей, відсутність громадських організацій, які займаються захистом прав ЛГБТІ.

Олександр із Донецька розповідає про випадок із представниками «ДНР». Він вийшов у кіоск купити цигарок, до нього підійшли озброєні люди й почали вимагати паспорт: «Хотіли мене обшукати, почали морально знущатися з мене, почали говорити, що я, скажімо так, гей, якщо м'яко. [...] Мене не побили, мене відпустили, але це було дуже-дуже страшно, я боюся зараз виходити з дому»¹³⁵.

До початку збройного протистояння у Луганську працювало щонайменше дві організації для захисту прав ЛГБТІ-спільноти: правозахисний ЛГБТ-центр «Наш світ», який зараз переїхав до Києва, та Луганська обласна ініціативна ЛГБТ-група «Апельсин» (філіал «Гей-Альянс Україна»), щодо її місця розташування жодної інформації виявити не вдалося¹³⁶. У Донецьку також принаймні дві організації займалися підвищенням рівня толерантності до ЛГБТІ-спільноти, захистом прав та проведенням медичних обстежень. Їхній статус на сьогодні невідомий¹³⁷.

«Законодавство ЛДНР» здебільшого дублює гомофобні норми російського законодавства. Наприклад, закон «ДНР» «Про захист дітей від інформації, що завдає шкоди їх здоров'ю та розвитку» від 2 жовтня 2015 року копіює закон РФ та забороняє поширювати серед дітей інформацію, яка «заперечує сімейні цінності», «пропагує нетрадиційні сексуальні стосунки».

¹³⁵ Голоса ЛГБТ Випуск 38. Источник: <https://youtu.be/Gj7u9Q1jNHM?t=6m14s>. – 17.06.2014.

¹³⁶ Правозахисний ЛГБТ центр «Наш Світ». Джерело: <http://gay.org.ua/kontakty>.

¹³⁷ ІА «Національний ЛГБТ-портал України». Організації. Джерело: <http://old.lgbt.org.ua/gid/org/>.

У березні 2016 року було прийнято т. зв. «кодекс про адміністративні правопорушення ЛНР». Його положення встановлюють відповідальність за пропаганду нетрадиційних сексуальних стосунків серед неповнолітніх. Хоча в «ДНР» такої норми немає, оскільки самопроголошена республіка застосовує адміністративний кодекс України, але, незважаючи на це, «закон ДНР» встановлює відповідальність за пропаганду нетрадиційних сексуальних стосунків серед неповнолітніх¹³⁸.

У російському законодавстві немає безпосередньої відповідальності за дії, спрямовані на розпалювання ненависті за ознакою сексуальної орієнтації чи/і гендерної приналежності, але передбачена кваліфікація за ознакою належності до певної соціальної групи. Аналогічні положення є і в «законодавстві» «ЛНР» та «ДНР».

ФІЗИЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ПРЕДСТАВНИКІВ ЛГБТІ-СПІЛЬНОТИ

Насильство щодо ЛГБТІ та осіб із «нетрадиційною» зовнішністю схвалюється представниками «влади» самопроголошених республік¹³⁹. Експерт правозахисного ЛГБТ-центру «Наш світ» Андрій Кравчук розповів, що в Луганську в січні 2015 року вбили 38-річного гомосексуала Юрія (імовірно, убивцею був чоловік, з яким Юрій познайомився в інтернеті). Скориставшись цією нагодою, самопроголошена «народна міліція» стала складати «картотеку» на луганських геїв, переписуючи номери з телефону вбитого¹⁴⁰. За словами експерта¹⁴¹,

¹³⁸ Закон ДНР о защите детей о информации, причиняющей вред их здоровью и развитию № 79-ІНС от 02.10.2015. Источник: <http://dnrsovet.su/zakon-dnr-ozashhite-detej-ot-informatsii-prichinyayushhej-vred-ih-zdorovyu-i-razvitiyu/>.

¹³⁹ Мы должны донести своим детям традиционные ценности – Глава ДНР Александр Захарченко. Источник: <http://dnr-online.ru/my-dolzheny-donesti-svoim-detям-tradicionnye-cennosti-glava-dnr-aleksandr-zaxarchenko>. – 25.01.2016; Дубовой Г. Замполит ополчения ДНР с позывным «Кедр»: «Как сочетать веру и убийство». Источник: <http://www.ridus.ru/news/191031>. – 14.07.2015.

¹⁴⁰ Назад в СССР. Как живут представители ЛГБТ в сепаратистском Донбассе. Источник: <http://realgazeta.com.ua/lgbt/>. – 26.05.2015.

¹⁴¹ АДЦ «Мемориал». Нарушение прав ЛГБТИ в Крыму и Донбассе: проблема гомофобии на территориях, неподконтрольных Украине. – СПб, 2016. – С. 22. – Источник: https://adcmemorial.org/wp-content/uploads/LGBT_report.pdf.

«в «ДНР» тебе могут побить и згвалтовать за те, что кому-то удалось, что ты не гетеросексуальный».

У червні 2014 року в Донецьку озброєні формування напали на нічний клуб «Вавилон», де неформально збирались ЛГБТІ. За свідченнями: «Найбільш аморальне – коли їх вивели на вулицю, поставили їх у лінієчку дорогою, увімкнули відеокамеру і наказали цілуватися. Не хочете – значить будемо стріляти»¹⁴².

Адміністраторка закладу Вікторія так описала ці події: «Група людей, до 10 осіб, увірвалася до клубу. Спочатку забрали у всіх відвідувачів документи, телефони, гроші. Крім грошей, все всім потім повернули. Сильно побито було двоє людей. Решта отримали тілесні ушкодження і, звичайно, переляк (шок). З приводу дівчат, особисто я не бачила, щоб їх чіпали. Постраждали тільки хлопці. Все відбувалося близько години, не більше, потім всіх відпустили. Ясна річ, що хлопці наслушалися при цьому про себе багато»¹⁴³.

Особливо вразливими представниками ЛГБТІ-спільноти залишаються трансгендерні люди.

Як розповів Юрій Франк, координатор трансгендерного напрямку громадської організації «Інсайт»: «Трансгендерні люди з документами, що не відповідають зовнішності, перебувають у зоні конфлікту та намагаються звідти тікати. [...] На територіях «ДНР/ЛНР» осіб без документів або з «сумнівними документами» затримують, змушують до «виправних робіт», деякі люди просто зникають»¹⁴⁴. Один із трансгендерних чоловіків не міг виїхати з Донецька через невідповідність документів, і впродовж трьох місяців громадські активісти намагалися знайти спосіб його вивезти. За допомогою УВКПЛ ООН чоловік врешті-решт покинув контрольований сепаратистами Донецьк¹⁴⁵. Юристку Оксану з Донецька, яка ідентифікує себе як трансгендерну жінку-лесбійку, на початку травня 2014 року зупинили на контрольно-пропускному пункті, до голови приставили пістолет і назвали «педиком». Вона повідомила таке: «Ми боїмося звертатися в міліцію, боїмося виходити з дому, тому що живими можемо не повернутися ... За останній місяць я чула більше погроз і образ на свою адресу через зовнішній вигляд, ніж за все минуле життя»¹⁴⁶.

¹⁴² АДЦ «Мемориал». Нарушение прав ЛГБТИ в Крыму и Донбассе: проблема гомофобии на территориях, неподконтрольных Украине. – СПб, 2016. – С. 33. – Источник: https://adcmemorial.org/wp-content/uploads/LGBT_report.pdf.

¹⁴³ Центр «Наш світ». Від розпачу до надії. Становище ЛГБТ в Україні у 2014 р. – К., 2015. – С. 32. – Джерело: http://www.gay.org.ua/publications/lgbt_ukraine_2014-u.pdf.

¹⁴⁴ Марценюк Т. Трансгендерні люди в Україні: ігнорування потреб із боку держави, патологізація і маргіналізація. Джерело: <http://commons.com.ua/ru/transgenderni-lyudi-v-ukravini/>. – 05.03.2015.

¹⁴⁵ Там само.

¹⁴⁶ Хаос в восточной Украине особенно сильно ударил по представителям ЛГБТ.

М. Костянтинівка, Донецька область. Підвал міської ради, який використовувався НЗФ як незаконна в'язниця.
Автор: Володимир Щербаченко.

НАСИЛЬСТВО НАД ПРЕДСТАВНИКАМИ ЛГБТІ В НЕЗАКОННИХ МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

ЛГБТІ намагаються приховати свою орієнтацію через побоювання за власну безпеку. Якщо озброєні люди дізнавались про орієнтацію людини, як стверджують ті, хто виїхав із Донецька, його/її вивозили «на підвал, туди поміщали для залякування, отримання викупів і безплатної робочої сили. На підвалі принижували і ображали»¹⁴⁷. У незаконних місцях несвободи сексуальна орієнтація значно підвищувала загрозу застосування насильства. Чоловік, якого утримували в незаконному місці несвободи, підпорядкованому «луганській комендатурі» в особі «коменданта» Сергія Грачова, розповідає:

«З нами гомосексуаліст сидів, К. Вони його взяли як коректувальника [...] Ось той чоловік натерпівся. ... Йому не давали спати, не давали їсти, не давали пити. ... Били. Вони його коли прийняли [...] прискакав один охоронець – позивний “Воробей” – засунув йому віник в задній прохід. Після цього він три дні не ходив і кров’ю стікав ...

Він присідав цілодобово. Тільки через те, що він п***ар, вибачте. Ось так до дверей підходить людина, говорить: “Присідай”. Ну, він присідав довго. [...] Потім уже ми говоримо – досить. Поки той стоїть там, за дверима, курить, він присідає.

Били. Ну, перші рази – спочатку “шпаківню” перевіряли¹⁴⁸. Там три боксери було, вони на ньому тренувалися. Групу зробили боксерську з нього [...]» (рп-566).

Насильство за ознаками сексуальної орієнтації та/або гендерної ідентичності стало звичною практикою на території «ЛДНР». Основою для цього стала політика самопроголошеної влади, проповідування традиційних гендерних ролей, гомофобне «законодавство» та безкарність у разі вчинення насильства щодо представників ЛГБТІ.

4.4. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО В НЕЗАКОННИХ МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ, СТОВРЕНИХ НЗФ НА ДОНБАСІ

Сексуальне насильство – це будь-яка дія сексуального характеру, вчинена без згоди особи, а також будь-яка насильницька дія щодо статевої функції людини. Сексуальне насильство в незаконних місцях несвободи мало вибірковий характер¹⁴⁹. Жертвами сексуального насильства насамперед ставали жінки, а також чоловіки, котрі належали до певних категорій ув'язнених.

Усіх затриманих осіб, які перебували в незаконних місцях несвободи, можна умовно поділити на **чотири основні категорії**, залежно від причини поміщення їх до незаконних місць несвободи:

1. Особи, яких НЗФ вважали своїми військовими або ідеологічними опонентами. Серед таких осіб була категорія громадян, які чинили активний збройний опір або сприяли цьому. Це – військовослужбовці ЗСУ, добровольці, представники правоохоронних органів, які лишилися вірними присязі. До категорії «найгірших» ворогів належали добровольці, а особливо – вихідці з Луганської та Донецької областей.

До цієї категорії осіб можна зарахувати і волонтерів, які допомагали українській армії та добровольцям. Обвинувачення у підтримці українських військових (у т. ч. у шпигунстві, коригуванні вогню, виконанні снайперських функцій тощо) було найбільш поширеною причиною для незаконного позбавлення волі цивільних осіб. Хоча більшість опитаних осіб свідчить про фіктивність та вигаданий характер дій, в яких їх підозрювали.

До категорії опонентів із числа цивільного населення належали:

- особи, які відверто демонстрували свої проукраїнські погляди, підтримували ідеї цілісності української держави;
 - особи, які належали до українських націоналістичних організацій або партій (Конгрес українських націоналістів, партія «Свобода», «Правий сектор», «Просвіта» тощо);
 - особи, які належали до політичних партій, громадських організацій, груп та рухів, ідейно ворожих сепаратистам (прихильники Євромайдану, місцеві активісти різних політичних партій демократичного спектру тощо);
 - представники релігійних громад, відмінних від російського православ'я (зокрема протестанти, буддисти, греко-католики, віряни Української православної церкви Київського патріархату);
 - представники органів державної влади та місцевого самоврядування, які лишилися вірними присязі;
 - представники ЛГБТІ-спільноти;
 - інші особи, які висловлювали невдоволення ладом у «ЛДНР».
2. Особи, яких поміщали до незаконних місць несвободи в якості покарання за порушення комендантської години, перебування в нетверезому стані, крадіжку, насильство, у т. ч. сексуальне тощо.
 3. Особи, яких викрадали задля отримання викупу (у формі грошових коштів, нерухомості, бізнесу, тощо).
 4. Особи, яких затримували або викрадали для виконання різних робіт з обслуговування побутових та військових потреб НЗФ.

Інші категорії затриманих також працювали на примусових роботах. Маємо свідчення про цілеспрямоване затримання саме цивільних осіб для використання на примусових роботах.

Особи, яких НЗФ вважали військовими або ідеологічними ворогами, зазнавали найбільшого ризику катування, жорстокого та нелюдського поводження, частіною яких було сексуальне насильство.

Аналіз свідчень, наданих жертвами та/або свідками, дозволив ідентифікувати різні форми сексуального насильства, які використовувались у незаконних місцях несвободи. Серед них:

- зґвалтування та погроза зґвалтуванням;
- примус до проституції;
- катування з пошкодженням статевих органів або погроза вчинити такі дії (у т. ч. катування електричним струмом із підключенням до статевих органів);
- спроба, погроза кастрацією;
- проникнення в анальний отвір та погроза проникнення сторонніми предметами (паяльник, сверд-

М. Лисичанськ, Луганська область. Укриття на території ПАТ «Лисичанський склозавод «Пролетар», які використовувались НЗФ та українськими збройними формуваннями як місце незаконного утримання
Автор: Імке Гансен.

Источник: http://upogau.org/ru/ourview/ourview_1095.html. – 03.05.2014.

¹⁴⁷ АДЦ «Мемориал». Нарушение прав ЛГБТИ в Крыму и Донбассе: проблема гомофобии на территориях, неподконтрольных Украине. – СПб, 2016. – С. 22. – Источник: https://adcmemorial.org/wp-content/uploads/LGBT_report.pdf.

¹⁴⁸ «Шпаківню перевіряли» – сленговий вираз, який означає «били по голові».

¹⁴⁹ Стилий опис незаконних місць несвободи, створених НЗФ, подано на початку підрозділу 4.4.3 «Ідентифіковані незаконні місця несвободи, де відбувалось сексуальне насильство».

ла, різні типи зброї, шланг із колючим дротом, бундівельний пістолет для монтажноі піни тощо);

- погроза вчинити сексуальне насильство, зокрема зґвалтування, щодо близьких та рідних;
- примус/вимушене спостереження за сексуальним насильством та катуванням із використанням сексуального насильства;
- сексуальні домагання;
- примусове оголення та утримання особи в роздягнутому вигляді;
- обшук особами протилегної статі, у т. ч. із повним чи частковим оголенням;
- приниження сексуального характеру (вдягання одягу з підкресленими елементами статевих органів);
- примус до спостереження за оголеними чоловіками (ексгібіціонізм);
- жорстоке поводження з вагітними жінками.

Сексуальне насильство беззаперечно призводить до серйозних фізичних і психологічних травм. Важливо, щоб особи, які пережили насильство, мали безперешкодний доступ до якісної та своєчасної медичної допомоги протягом 72 годин, щоб зменшити ризик передачі захворювань та інфекцій і отримати доступ до екстреної контрацепції¹⁵⁰.

У контексті незаконного позбавлення волі дотримання цих стандартів неможливе. Саме тому потрібно проводити документування випадків сексуального насильства з дотриманням міжнародних стандартів. Зокрема, відповідно до Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства під час конфлікту, окрім результатів судово-медичної експертизи, інші докази, як-от показання, речові докази, отримані з місця злочину, та документальні докази можуть вважатися такими, що мають достатню доказову цінність.

Більшість лікарів і дослідників погоджуються з тим, що катування настільки сильно впливає на людину, що має психічні та емоційні наслідки незалежно від психологічного стану особи до катувань¹⁵¹. Зважаючи на психологічний вплив¹⁵² сексуального насильства та катувань сексуального характеру, необхідно проводити психологічні експертизи, зокрема як це передбачено в Стамбульському протоколі¹⁵³.

¹⁵⁰ ICRC. Q&A: sexual violence in armed conflict. Source: <https://www.icrc.org/en/document/sexual-violence-armed-conflict-questions-and-answers>. – 19.08.2016.

¹⁵¹ УВК ООН. Стамбульський протокол. – Нью-Йорк, Женева, 2004. – Ст. 81. – Джерело: <http://www.un.org.ua/images/documents/4157/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf>.

¹⁵² Основними психіатричними розладами, пов’язаними з катуванням, є ПТСР і глибока депресія (див. Стамбульський протокол).

¹⁵³ УВК ООН. Стамбульський протокол. – Нью-Йорк, Женева, 2004. – Розділ VI. – Джерело: <http://www.un.org.ua/images/documents/4157/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf>.

4.4.1. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЖІНОК

Респонденти повідомляють про те, що сексуальне насильство застосовувалось до жінок як під час катувань, так і саме по собі. Серед задокументованих видів насильства: зґвалтування, погрози та спроби зґвалтування, ушкодження утроби вагітної жінки, сексуальні домагання, спостереження за сексуальним насильством щодо інших, примусове спостереження за оголеними чоловіками. Найбільш поширеною формою сексуального насильства щодо жінок було зґвалтування. Цей злочин визначений у ст. 152 (зґвалтування) та ст. 153 (насилницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом) ККУ. Залежно від окремих ознак та наслідків, такі дії можуть кваліфікуватись як злочин середньої тяжкості або ж як тяжкий злочин.

Про випадки зґвалтування жінок є ціла низка свідчень опитаних осіб, котрі перебували в незаконних місцях несвободи¹⁵⁴. В окремих свідченнях ідеться про фіксування злочинних дій на відео (pp-298).

«Сам бачив як ... вивели зовсім роздягнену жінку, і повели... на другий поверх, де в них була казарма, там спали та знаходились інші бійці їх формування. Їй було приблизно років 25. Мене вивели митися на другий день, і в той же час вивели митись її. На ній була тільки зверху одяжка, а знизу нічого не було, видно в неї по ногах кров, зрозуміло було, що з неї знущалися» (хv-530).

«Одна з полонених зізналася мені, що її зґвалтували після катувань» (od-446).

«Коли я перебував у полоні незаконного збройного формування ГШР “Бетмен”, я був свідком того, що жінок гвалтували. Я звернув увагу на те, що щонаочі охоронці заходили у камеру і будили молоду жінку, спонукаючи вийти з камери, кажучи при цьому, що її начебто викликають на допит. Я звернув увагу на те, що допити звичайно супроводжувалися якимись тортурами, криками... У цьому випадку жодних криків, жодних слідів насильства не було. За деякий час ця жінка поверталася назад. Я звернув увагу, що вона почувається дуже ніяково і намагається не дивитися на інших людей» (хг-637).

«Я був свідком того, що до підвалу помістили молоду дівчину, приблизно віком від 14 до 16 років. У якості покарання за непослух штатний кат “Маніак” вирішив надіслати її як подарунок на передову для задоволення сексуальних потреб бійців-сепаратистів. Після цього дівчину з підвалу забрали. Через деякий час знову туди повернули, і вона не приховувала, що її на бронетранспортері відвозили на передову» (хг-637).

«Через деякий час один із бойовиків забрав жінку. Минуло приблизно п’ять годин. Коли її привели, то було видно, що вона п’яна, а речі... на ній були зношені. Вона обіймала свого чоловіка, цілувала його. Все свідчило про те, що терористи гвалтували її кілька разів. Вдруге жінка попросила у бойовиків, щоб їй дали можливість помитися. Після цього її знову забрали на кілька годин. Її привели вже пізно вночі. Вона знову була дуже п’яною і речі були зношені. Тепер вона відразу впала спати, а вночі, коли спала, сходила під себе по-маленькому» (пк-236).

«Приблизно 2-3 рази на тиждень її [жінку – Ред.] виводили з камери, поїли спиртним і гвалтували. Це було видно з її поведінки. Вона поверталася п’яна, агресивна, кричала і з усіма хамськи розмовляла. “Мільйонер” кілька разів питав, чому ми її не гвалтуємо» (ск-497).

«Я чув, у полон ще потрапляли дівчата, але не надовго, це були цивільні, через пару днів їх викупували батьки. Їх також гвалтували, це нам “Мільйонер” розповідав, я чув їхні крики з “каптьорки” “Мільйонера”. Я їх не бачив» (ск-497).

Про погрозу зґвалтуванням зазначали майже всі жінки, яких примусово утримували НЗФ. Така форма сексуального насильства була нормою у спілкуванні між затриманими та тими, хто їх викрав і утримував.

«І був один момент: ополченець кавказького походження почав із цією Танею спілкуватися, а їй 19 років. Її посадили через те, що її хлопець служив в українській армії, коли почалися зачистки. Але вона зараз в ополченні служить. ...Він сказав цій Тані, що якщо вона не розповість, хто все це робить, він її зґвалтує. Він був любителем цієї справи, часто дівчат гвалтував, часто приставав» (od-446).

«Серед іншого “цікавого” озвучував, якщо я залишуся живою, то мене там буде гвалтувати весь ... колектив» (pb-437).

«Мені спершу сказали: “Що ж ти така потвора нефігуриста!?” Дякувати Богові, що я така, і не додалось ще того жаху...» (гу-375).

«“Бабай”¹⁵⁵ ходив довкола і яскраво розповідав, куди він мене буде мати» (тг-794).

«Коли нас в перший день катували, то кричали: “Ми тебе зараз віддамо в чоту солдатів і подивимось, що з тобою буде!”» (те-160).

¹⁵⁵ Йдеться про Олександра Можаява (позивний – «Бабай»). Проживає в місті Білореченськ Краснодарського краю, громадянин Росії, брав участь у незаконних збройних діях на території України спільно з терористичним загonom, який очолював інший росіянин, Ігор Гіркин. Можаяв був одним із представників кубанського казачтва. Більше див.: <http://www.unian.net/war/1343131-pogasshaya-zvezda-dnr-boevik-babay-pojalovalsya-na-spetsslujbyi-rf-i-zayavil-chto-emu-na-do>.

Також були задокументовані спроби зґвалтування:

«Вони почали стягувати штани, задирати футболки, розстібати ремені на своїх штанах, роздягатися. Я вже зараз, через два роки, можу відносно легко про все це говорити. Але це все швидко відбувалося...» (тг-794).

З аналізу зібраних свідчень постає, що опитані особи повідомляли про такі випадки зґвалтування:

- разові індивідуальні гвалтування з метою покарати особу, зламати її опір, отримати інформацію;
- неодноразові, часто регулярні гвалтування окремої особи, як правило, задля власної розваги та задоволення статевої пристрасті.

Усі випадки зґвалтування характеризувались тим, що жертви не мали можливості поскаржитись, звернутись за медичною допомогою.

До жінок, захоплених представниками НЗФ, застосовували сексуальне насильство під час катувань, жорстоке або таке, що принижує гідність поводження та покарання. Так, одній із жінок, яку незаконно утримували, свердлили шурупом вертом тіло (двічі груди) (гу-375). Ось як вона описує катування, застосовані до неї:

«Вони сіли навпроти мене і гралися плоскогубцями. Потім, нічого не запитуючи, почали виривати пальці на лівій нозі і троццати їх плоскогубцями. В мене вже настільки все боліло, що я тільки зіптіла зуби і стогнала. Тож вони вирішили, що плоскогубці слабкі й поламани.

Мені обмотали обличчя скотчем. Обмотували і ставили питання. Як я відповідала, то мене замотували ще дужче. Потім за волосся мене потягнули вниз, поки я не впала на коліна. На колінах, тягнучи за волосся, мене провели через весь двір цієї прокуратури (метрів 100). Затягли мене на другий поверх до кабінету прокурора. Посадили на стілець, принесли молоток і почали бити молотком стегна і коліна. Потім перетягли мене в кабінет до прокурора. Там пиячило людей десять. Мене продовжували бити по колінах. Молоток зламався. Побігли та знайшли ще один молоток. Били, поки не зламався другий молоток. Тоді принесли шуруповерт і свердлили ним моє тіло. Більше 10 разів (двічі в груди, стопа. Є звіти судово-медичної експертизи і фото).

Російський військовий на прізвисько “Соловей” відрізав мені палець, а чеченець почав вставляти чайну ложку одразу в ліве око. А потім почав витягати праве око. Тут я вже дуже кричала. Коли потекло дуже багато сліз, він вирішив, що око він вже витягнув. Коли мое обличчя підняли і побачили, що око ще на місці, він зробив ще одну спробу вставити ложку мені в око».

Сексуальне насильство в поєднанні з іншими формами катування чи жорстокого поводження у згаданому випадку застосовувалось із метою зламати опір жінки,

яка була волонтеркою і допомагала українським військовим та представникам добровольчих батальйонів. За зазначеним випадком порушене кримінальне провадження, однак результатів розслідування ще немає.

Сексуальне насильство під час незаконного позбавлення волі могло мати також інші форми: *«Однак була інша небезпека – сексуальні домагання, коли викликали на прибирання кімнат ополченців, мене один домагався, однак інший ополченець врятував мене»* (od-446).

Окремим видом сексуального насильства можна вважати **поводження з вагітними жінками** в незаконних місцях несвободи. Поміщення жінки, яка виношує дитину, у місце несвободи зі встановленими обмеженнями в доступі до свіжого повітря, води та нормального харчування, елементарної гігієни вже створює негативні умови для розвитку плоду, а застосування фізичного та психологічного насильства помножує негативні наслідки для вагітної. Із-поміж опитаних зібраних свідчень зафіксовано два випадки, коли вагітних жінок незаконно утримували в місцях позбавлення волі¹⁵⁶. Під час примусового утримання їх били.

«Я просила мене не бити, говорила, що вагітна. Вони сказали, що дуже добре, що “укропівська” дитина помре. Нас били всім чим завгодно: і прикладами, і ногами, і бронезилетами, які знайшли у нас. Били по всіх частинах тіла. Об мене гасили недопалки. Мені, тому що я дивилася і кричала, коли били інших, зав’язали скотчем очі. Я на той момент була на третьому місяці вагітності, і в результаті побиття у мене почалася кровотеча. Я втратила свідомість» (cb-822).

«Хотіли мене бити по животу, у мене до цих пір тут залишився слід [...] Тому що сказали, що вони вибивають “укропа”, тому що мама така, це її єврейка, це її така націоналістка, це її тато ВСУшник – отже, зовсім не дитина.

Близько п’яти разів мене виводили за ніч. В такий же спосіб – обличчям вниз і палицями [били – Ред.] від попереку до коліна. Ззаду, звісно, якщо я переверталася в процесі, то теж тримали. Потрапляли і по колінах, всюди. Природно, до цього, коли виводили, коли витягали руками, били це. По нирках. Не по обличчю, але по тілу. Так теж били. Не можу сказати точно, хто. Їх там було багато. Це Денис Палич, начальник. Він саме бив залізним прутом, примовляючи, що він вибиває “укропа”» (rv-306).

У зафіксованих випадках поведження з вагітними затриманими було умисно жорстким: жінкам не давали можливості ходити в туалет, не було доступу до свіжого повітря. Жінок примушували носити важкі каструлі, коли залучали до роботи на кухні. Їм не надавали медичної допомоги. У результаті побиття одна з жінок

втратила дитину. В обох випадках вагітних жінок катували, щоб навмисне пошкодити утробу і так покарати за ідейні переконання майбутніх матерів. Намагання завдати шкоду плоду пояснювалось як своєрідний механізм запобігання поширенню певних «небажаних» суспільних ідей та зменшення кількості потенційних ідейних опонентів у майбутньому.

Деякі з опитаних були **вимушені спостерігати за сексуальним насильством**. Травматичний досвід у кожному конкретному випадку міг бути різним і залежати від багатьох факторів. Але, як свідчать респонденти, таке спостереження сприймалось затриманими не менш травматично, аніж безпосереднє застосування насильства.

«[...] його тільки б’ють, і він вже тільки стогне, і кричить, і вие. Але це настільки моторошно, це настільки страшно, коли ти чуєш, як людині боляче, що я не можу сказати, що було страшніше – коли мене били чи коли його били. У цей момент я думала, у мене серце зупиниться. Я пережила такі страшні речі. Я ось просто розумію після цього, чому люди говорять все, коли при них б’ють когось. Не тоді, коли їх б’ють. Тому що це був, напевно, один із найжахливіших моментів за весь цей день» (mg-794).

Під час перебування в незаконному місці несвободи жінки також були змушені **спостерігати за оголеними чоловіками**. Ексігібіціонізм є однією з форм сексуального насильства, а особи, які вдаються до нього, як правило, намагаються викликати в жертви кілька почуттів, одне з яких – страх. Так, під час прання нижньої білизни представників НЗФ жінки мали спостерігати за голими чоловіками, які милися та виявляли сексуальні домагання.

«Підготували душову. Прийшла купа російських військових. Жінок змусили руками прати їхній камуфляж. Прали руками в холодній воді для всіх, крім форми, це труси та шкарпетки. Жінки прали в душовій. Військові безсоромно роздягались, мились. Якийсь начальник звернувся до дружини: “Зараз солдати помитються, і ти мені спину потреш”» (te-160).

Грубе обмацування жінок є травматичним у всіх випадках і вважається катуванням сексуального характеру¹⁵⁷. На блокпостах на початку конфлікту обшук жінок здійснювали чоловіки (jw-072). Інколи при таких обшуках чоловіки примушували жінок роздягатись.

«Сказали: “Ми все про тебе знаємо, ти вбивала наших хлопців”; штовхатися почали між собою. “Зніми футболку, покажи синці”, типу, як від приклада, на блокпостах часто таке перевіряють, на плечі» (ff-498).

Аналіз задокументованих випадків вказує на те, що жінок у незаконних місцях несвободи піддавали сексуальному насильству. Найбільш поширеними формами насильства були зґвалтування, образи, приниження, залякування сексуального характеру. Задокументовані випадки насильства щодо жінок підтверджують, що держава має виробити системний підхід до документування та розслідування сексуального насильства в місцях незаконного тримання під вартою в зоні збройного конфлікту на сході України. Держава також має враховувати сексуальне насильство в майбутніх процесах правосуддя перехідного періоду.

4.4.2. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЧОЛОВІКІВ

Серед видів сексуального насильства щодо чоловіків, про які повідомляли респонденти: примусове оголення, зґвалтування, спроби зґвалтування, погрози зґвалтування, погрози кастрації; сексуальне насильство як частина катувань або нелюдського поводження, образи, приниження, залякування сексуального характеру, погрози сексуального насильства щодо членів родини. Найбільш поширеною формою сексуального насильства щодо чоловіків було примусове оголення. Саме в оголеному та безпорадному стані людина гостріше відчуває свою незахищеність, що підсилює страх перед кожним елементом катування, оскільки завжди існує ймовірність стати жертвою жорстокого поводження або зґвалтування¹⁵⁸.

«Вони просто нас кинули, і тоді вже нас ніхто не турбував. Тільки зранку, годині о 9-й, вони нас виганяли з камери, повністю роздягали, білизну теж. Ми питалися: “Що ви шукаєте, хлопці, нас урже розділи до нитки”. – “Так годиться”. Просто оглядали. Це були чоловіки. Образ не було, просто виконували роботу...» (vk-734).

«Я лежав повністю голий, тут висів клаптик шортів, і вони мені застебнули наручники і кажуть: “Пішли, будемо перевіряти твою легенду”. Це був уже 2-й день. Вони мене вивели на вулицю, я стояв голий і намагався прикритися шматком шортів, вони дозволили зав’язати його, вийшло щось на зразок халата. А спина гола. Вони вирішили, що голим мене в машину не посадять, але мій одяг вони порвали» (il-230).

У більшості випадків мотивом таких дій не було проведення особистого обшуку. Це були дії, спрямовані на приниження та які супроводжувались іншими формами насильства. Як правило, ув’язнених розміщували в камері з іншими людьми.

«Р.: Підвал, холодно, роздягали догола.

І.: Решта теж були роздягнені?

Р.: Туди одягнених не пускають» (qo-757).

«Мене виводять із камери, вже мене побили, все, я весь в крові був. Виводять, ведуть в душ. Поливають водою, повністю змивають це все, забирають з мене повністю весь одяг і закидають в камеру [до дівчини – Ред.]» (dy-379).

До чоловіків, яких представники НЗФ незаконно позбавляли свободи, так само, як і до жінок, широко застосовувалось сексуальне насильство під час катувань і жорстокого поводження. В описуваних незаконних місцях несвободи позбавлені волі чоловіки були цілком безправними і незахищеними. Тому вони ставали жертвами катувань, побоїв, зґвалтувань, насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом¹⁵⁹.

Мотивом до такого насильства була помста, покарання, бажання принизити людську гідність, а також залякування. Застосування такого «покарання» відбувалось безкарно для тих, хто вчиняв таке насильство. Описувані форми насильства властиві для кримінального середовища, яке використовує подібні форми насильства для того, щоб зламати опір жертви, звести рахунки з конкурентом або покарати супротивника. У кримінальному середовищі відсутні цивілізовані норми права та форми захисту від насильства, якщо не рахувати дотримання злочинських традицій та принципів («понять»)¹⁶⁰.

Сексуальне насильство під час катувань застосовували свідомо, щоб завдати особливо сильних моральних та фізичних страждань. Статеві органи ушкоджували та/або погрожували вчинити так у незаконних місцях несвободи і до військових та представників добровольчих батальйонів, і до цивільних осіб – волонтерів, проповідників неортодоксальних конфесій, інших осіб. Чоловічі статеві органи ставали об’єктом катування електрикою, нанесення ударів, у свідченнях наявна інформація про проникнення сторонніми предметами в анальний отвір¹⁶¹.

«Рома “Циган”. Дійсно дуже схожий на цигана. Був дуже жорстокий. Він міг монтажну піну “задувати” в анальний отвір полонених» (cb-822).

«Мене завели, підняли нагору. Я був весь у крові. Вони поставили мене на коліна. Ставили ноги на мене, фотографували, селфі робили, автомат записали в дупу, знімали все на відео» (sc-122).

¹⁵⁹ ВРУ. Кримінальний кодекс України. – Ст. 126–127, 146, 152–154. – Джерело: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – 03.09.2017.

¹⁶⁰ Лозовский В. Как выжить и провести время с пользой в тюрьме. Источник: <http://a.farit.ru/i/t-298423.html>. – 21.03.2013.

¹⁶¹ У контексті міжнародного кримінального права такі дії можуть кваліфікувати як зґвалтування (наприклад, див. ст. 8 (2) (b) (xxii)-1), ICC. Elements of Crimes. – Source: <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf>.

¹⁵⁶ Інтерв’ю cb-822, rv-306, te-160.

¹⁵⁷ УВК ООН. Стамбульський протокол. – Нью-Йорк, Женева, 2004. – Ст. 75. – Джерело: <http://www.un.org.ua/images/documents/4157/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf>.

¹⁵⁸ УВК ООН. Стамбульський протокол. – Нью-Йорк, Женева, 2004. – Ст. 74. – Джерело: <http://www.un.org.ua/images/documents/4157/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf>.

«Був випадок, коли хлопцеві, який несповна розуму був, крав постійно і неодноразово був затриманий, яйце відірвали. Лікар його оглядав» (vt-471).

«Катували – підключали до електрики. Наручниками до металевого ліжка, на руки дроти і регулювали струм у голову, статеві органи металевим прутком» (ар-379).

«Сергія теж постійно били. Місця для двох було дуже мало. За його словами і словами сепаратистів, йому просвердлили дрилем анальний отвір» (wb-508).

«Був чоловік, імені та прізвища якого я не знаю, він з Краматорська або Слов'янська, одягнений був у красиву бежеву сорочку, краватку. З розмов, які я підслухав від сепаратистів, він нібито підприємець, який перерахував українській армії якусь суму грошей. Його вирахували і затримали, хотіли каструвати. Його утримували окремо і теж катували. Одного разу, коли мене привели в катівню, я бачив його одяг і взуття в кутку, вони були в крові і там була калюжа крові» (jo-536).

«А. був у батальйоні “Тимур”. Його понівечили, викинули десь біля лікарні, він потрапив до лікарні, вони прийшли і його в лікарні добили. А понівечили? Ну, аж до того, що перетворили в криваве місиво пахову ділянку» (ti-728).

«І, крім того, він бачив, як іншому чуваку – він стверджує, що не йому – в анальний отвір засовували шланг, всередині колючий дріт, і потім цей шланг висували, потім висмикували колючий дріт» (xm-921).

«Були тортури, я це точно знаю – це до людей, які тут були. Це були “тапіки” – підключення проводів армійського телефону до статевих органів» (tc-903).

«Вони [випадки згвалтування – Ред.] трапилися тоді, коли я перебував у полоні в Донецькому СБУ (з 5 листопада по 29 грудня 2014 року). Були погрози згвалтування. Чотирьох осіб – навідника, артилериста та танкістів – регулярно гвалтували» (vd-639).

Опитані чоловіки також розповідають про **спроби вчинити сексуальне насильство** з боку НЗФ: «Вночі зайшли ополченці, близько трьох осіб, один мене бив у живіт, другий допомагав йому, а третій намагався стягнути з мене штани, у них не виходило, бо у мене на штанах гудзика не було, замість нього я прикрутив шматок дроту. У одного в руках був балон з монтажною піною. Вони кричали, що ми їх жінкам у задній прохід заливаємо монтажну піну, і те ж саме вони зроблять зі мною. Вони вже майже зняли з мене штани, але в останній момент злякалися, ще кілька разів мене вдарили і пішли» (ck-497).

«В листопаді 2014 року мене незаконно затримали та вивезли до Донецька, у штаб ополченців. Штаб

розташований у районі Боссе, Іллічівський район, у Донецьку, це була будівля Донецького вищого військового училища інженерних військ і військ зв'язку. Під час катувань та знущань високий, худорлявий, одягнений у цивільний одяг, з відстовбурченими вухами чоловік намагався відрізати мені статеві органи електричною пилою, але тільки встиг мені поранити ногу на внутрішній частині стегна» (da-653).

Також задокументовані **погрози вчинити сексуальне насильство** (погрози кастрації, погрози катувань сексуального характеру, погрози згвалтування) щодо чоловіків під час перебування в незаконних місцях несвободи.

«Були погрози виколоти око або встромити ніж у пах» (ye-983).

«Сепари заходили, казали, що комусь яйця відрізали, готуйся» (fr-919).

«Піднесли паяльник до обличчя. “Розумієш, що це таке?” Згодом був один чоловік, якому засунули паяльник у вухо, і йому довелося розповідати. Далі було б гірше. Прикладали до тіла, а коли засунули у вухо і сказали, що засунуть в інші місця, то довелося і йому все розповісти» (ye-983).

Один із респондентів розповідає про погрози кастрації: «Якщо ти не розколешиш, ми тебе чеченцям віддамо, вони фахівці, все тобі відріжуть, в рот засунуть, по телевізору покажуть» (ir-409).

Погроза позбавлення дітородної функції у низці випадків була способом покарання за ідейні переконання, своєрідним механізмом запобігання поширенню певних ідей.

«Йому говорили, що тобі ми член відріжемо, а тобі засунемо туди гранату за те, що ви понароджували нациків» (te-160).

Також зафіксовано випадок **приниження сексуального характеру**:

«На ранок, виходить, я вже сидів, вони мені віддали речі свої: там якісь шорти дали, якийсь костюм. Костюм, причому, такі шорти були червоні і на шортах були домальовані – не домальовані, а типу пришиті такі як геніталії... Я ходив у цих шортах. І ще вони мені дали червону таку каску. Типу як у богатирів такі. [...] Фоткати зі мною знову ж таки все» (dy-379).

До чоловіків широко застосовувалась **погроза згвалтуванням** під час допитів. Вона могла супроводжуватись погрозою оприлюднити інформацію про сексуальне насильство в соціальних мережах.

«Одне з найнебезпечніших, болісних [спогадів – Ред.], це коли я був голим – він мені розрізав шорти і

ніж приставив до сідниць, і каже: ми зараз знайдемо якусь трубу і тебе згвалтуємо, знімемо це все на камеру і виставимо в твоїх акаунтах» (il-230).

В інтернеті доступне відео¹⁶², на якому представник НЗФ (за вимовою та самоназвою чеченець, «чех») погрожує вчинити сексуальне насильство над полоненим бійцем ЗСУ. Із відео стає зрозуміло, що полоненого бійця ЗСУ разом із іншими бійцями примусово утримують у вузловому каналізаційному колодязі («у ямі»). Географічне розташування незаконного місця несвободи з інформації, наявної у відео, встановити не вдається.

Між солдатом ЗСУ і представниками НЗФ (чотири особи) відбувається розмова, яка цілеспрямовано фіксується на відео. Полоненому наказують стати в освітлений кут каналізаційного колодязя, а один із представників НЗФ перевіряє стан зйомки. Під час розмови полоненого примушують виголошувати гасла на підтримку України («Хай живе Україна!» та інші), погрожуючи силою. Після цього представник НЗФ з акцентом каже: «Знаєш, яку пропозицію я зробив? [...] Витягти вас, одне місце почитити. Я особисто буду ї[...], знімати і їм [товаришам по військовій службі – Ред.] відсилати... Ось що я буду робити... Як ти сказав, хай живе Україна?...» Після завершення відеофіксації імпровізованого допиту і погроз чути, як особа, яка здійснювала погрози, звертається до своїх спільників по НЗФ: «Пацани, ... [нерозбірливо – Ред.] ... Я знову із своєю пропозицією. Давайте візьмемо одного, почитимо. Я особисто буду ї**ти. “Хай живе Україна!” Кинемо на сайтик. Хай дивляться».

Як свідчать колишні полонені, усі вказані погрози сприймалися як реальні.

«[...] погрожували відрізати як приниження чоловічої гідності... обіцали і пальці повідрізати, і очі повикололювати, і відрізати те, що має чоловік. Це були погрози, які вони б реалізували» (yt-820). Однією з форм катування, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження чи покарання, був **примус до спостереження над фактами сексуального насильства**.

«Вони робили “Дзвінок другу”, одягали чоловікам струм [електричний провід – Ред.] на вуха, а жінкам на соски. Мене заводили в цю кімнату, показали, що там є. Там лежала бита, лежали молоточки. Один з “МДБ” любив випити та садив одного з ув'язнених на крісло, і підключав струм, а ще кількох чоловіків змушував дивитися на це, знаючи, що їх це теж чекає» (wt-631).

Окрім погрози застосувати сексуальне насильство безпосередньо до особи, яка перебувала в незаконних місцях несвободи, особам також погрожували вчинити **сексуальне насильство до близьких або рідних**, зокрема висловлювали погрозу згвалтування.

«Більше те, що постійно погрожують: “...Ми зараз твою дівчину сюди привеземо, ти зараз будеш дивитися, як ми її...” або ще щось в такому плані» (jx-808).

«...У перші дні полону нас утримували із зав'язаними очима й руками з ланцюгами на ногах, били вночі. Погрожували: “Ми вас розстріляємо та згвалтуємо ваших жінок”»¹⁶³.

У незаконних місцях несвободи, створених НЗФ, сексуальне насильство було поширеним, його жертвами ставали жінки і чоловіки. Із 76 інтерв'ю, де згадані випадки сексуального насильства, 61 інтерв'ю стосується сексуального насильства¹⁶⁴ в незаконних місцях несвободи. Там воно використовувалось, щоб зламати опір, покарати, принизити або для демонстрації домінування і повної влади над захопленими особами.

Під час дослідження вдалося зафіксувати 159 різних форм сексуального насильства, вчинених перед поміщенням осіб у незаконні місця несвободи або безпосередньо в таких місцях. Однією з найбільш поширених форм сексуального насильства щодо жінок було згвалтування, а щодо чоловіків – примусове оголення.

Табування теми сексуального насильства не дозволяло відкрито говорити про насильство, перебуваючи в місцях незаконного позбавлення волі. Дані про такі випадки обмежені в свідченнях осіб, звільнених із полону. Ті ж із потерпілих, які після звільнення з незаконних місць несвободи звертались до правоохоронних органів України з приводу незаконного позбавлення волі та катування, переважно замовчували факти вчиненого щодо них сексуального насильства. Через це необхідно документувати та розслідувати всі випадки насильства під час збройного конфлікту на сході України відповідно до міжнародних стандартів.

4.4.3. ІДЕНТИФІКОВАНІ НЕЗАКОННІ МІСЦЯ НЕСВОБОДИ, ДЕ ВІДБУВАЛОСЬ СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

Під час моніторингу вдалося точно ідентифікувати 38 незаконних місць несвободи, створених НЗФ, де виявлені випадки сексуального насильства. Серед них – 23 місця в Донецькій області (у Донецьку, Горлівці, Дружківці, Краматорську, Макіївці, Слов'янську, Сніжному, Харцизьку), 15 місць у Луганській області (у Луганську, Алчевську, Антрациті, Ровеньках, Стаханові (Кадіївці), Сєверодонецьку).

¹⁶³ Свідчення взяті зі збірки «Свідчення українських громадян, які знаходилися у заручниках російських терористичних угруповань на території ОРДЛО щодо збройної агресії РФ проти України, нелюдських умов утримання у заручниках, фізичного насилля та катувань, морально-психологічних знущань» (Випуск 22.09.2016, 20.12.2016), підготовленої за результатами опитування співробітниками СБУ осіб, які перебували в полоні в ОРДЛО.

¹⁶⁴ 61 інтерв'ю проведено з 59 особами, із них 21 особа була жертвою сексуального насильства, 17 – свідками сексуального насильства, 21 – жертвою та свідком сексуального насильства в незаконному місці несвободи.

¹⁶² Пленный солдат ВСУ! Боец ВСУ в плену! Ополченцы взяли в плен Укропа! Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=1Vu5O8Q8zGY>. – 12.08.2015.

НЕЗАКОННІ МІСЦЯ НЕСВОБОДИ НЗФ, ДЕ ВІДБУВАЛОСЬ СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

м.Горлівка

Колишні будівлі ДП «Артемвугілля» (пр-т Леніна, 13)
Горлівський УБОЗ у Донецькій області (пр-т Леніна, 44-А)
Прокуратура м. Горлівки (пр-т Перемоги, 96)

м.Макіївка

УБОЗ Макіївського міського відділу МВС України в Донецькій області (вул. Лебедева, 5)

м.Донецьк

Колишній Інститут релігії (Донецький християнський університет) (пр-т Ілліча, 106)
Колишнє училище внутрішніх військ (в/ч внутрішніх військ № 3037) (вул. Купріна, 1)
Колишнє Управління СБУ в Донецькій області (вул. Щорса, 62)
Будівля та допоміжні приміщення колишньої військової частини в районі «Мотель» (вул. Елеваторна)
Колишнє відділення «Нової пошти» (вул. Травнева, 66)
Будівля та допоміжні приміщення колишнього заводу «Ізоляція» (вул. Світлого Шляху, 3)
Донецький завод резино-хімічних виробів (вул. Софійська, 1)

м.Кадіївка (Стаханов)

Приміщення колишнього УБОЗу Стахановського міського відділку МВС України в Луганській області (вул. 395-ї Шахтарської дивізії, 48)
Школа-інтернат № 1 (вул. Матросова, 1)

м.Луганськ

Будівля колишнього магазину «Кохана», а також прилеглі приміщення гаражів та дитячого садочка (пл. Героїв ВВВ, 10-А)
Колишні гуртожитки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (кв. Молодіжний, 20-А)
Будівля колишнього Управління СБУ в Луганській області (вул. Радянська, 79)
Колишні будівлі Луганської ОДА та Луганської обласної ради (пл. Героїв ВВВ, 3)
Будівля колишньої Жовтневої районної в місті Луганську ради (31-й квартал, 14-А)
Приміщення колишнього Ленінського районного відділку МВС України в м. Луганську (9кв. Шевченка, 50)

м.Алчевськ

Колишній Алчевський об'єднаний міський військовий комісаріат (вул. Горького, 35)

м.Антрацит

Колишня будівля Антрацитівської міської ради (вул. Леніна, 1)

СПІЛЬНЕ УТРИМАННЯ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ НЗФ У НЕЗАКОННИХ МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ В ЛУГАНСЬКІЙ ТА ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

м.Сніжне

Будівля колишнього Сніжнянсько-Торезького об'єднаного міського військомату (вул. Менделєєва, 3
(за іншими даними – вул. Карапетяна, 47 або Карапетяна, 72)

м.Слов'янськ

Будівля колишнього Слов'янського міського відділу СБУ (вул. Карла Маркса (Центральна), 32)

м.Краматорськ

Будівля колишньої Краматорської міської ради (пл. Леніна (Миру)

м.Макіївка

Двоповерхова будівля та допоміжні приміщення колишнього УБОЗ Макіївського міського відділу МВС України в Донецькій області (вул. Лебедева, 5)

м.Донецьк

Будівля колишнього телецентру (вул. Куйбішева, 61)
Будівля та допоміжні приміщення колишньої в/ч в районі «Мотель» (вул. Елеваторна)
Будівля та допоміжні приміщення колишньої в/ч внутрішніх військ № 3037 (та училища ВВ) (вул. Купріна, 1)
Будівля та допоміжні приміщення колишнього Управління СБУ в Донецькій області (вулиця Щорса, 62)
Будівля та допоміжні приміщення колишнього заводу «Ізоляція» (вул. Світлого Шляху, 3)
Будівля та допоміжні приміщення колишнього відділення «Нової пошти» № 22 (вул. Травнева, 66)
Будівля колишнього готелю «Ліверпуль» (вул. Артема, 131)

м.Сєвєродонецьк

Будівлі та допоміжні приміщення колишнього Сєвєродонецького філіалу Державного інституту азотної промисловості (Науково-проектний інститут «Хімтехнологія» (вул. Вілесова, 1)

м.Кадіївка (Стаханов)

Будівля колишнього Стахановського міського відділу МВС України в Луганській області (вул. Тельмана, 51-А)
Будівля та допоміжні приміщення колишньої Стахановської обласної ЗОЦШ-інтернату № 1 (вул. Матросова, 1)

м.Луганськ

Будівля та допоміжні приміщення колишнього Управління СБУ в Луганській області (вул. Радянська, 79)
Будівля колишнього магазину «Кохана», а також прилеглі приміщення гаражів та дитячого садочка (пл. Героїв ВВВ, 10-А)
Будівлі колишніх Луганської ОДА та Луганської обласної ради (пл. Героїв ВВВ, 3)
Будівлі гуртожитків Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля (кв. Молодіжний, 20-А)
Будівлі на території колишнього автотранспортного підприємства (по вул. Монтажна: т. зв. район «Чорна сотня»)
Будівля колишньої Жовтневої районної в місті Луганську ради (31-й квартал, 14-А)

м.Ровеньки

Будівлі та допоміжні приміщення колишнього Ровеньківського комбикормового заводу «Слобода» (вул. Вигонна, 7)

м.Алчевськ

Будівля колишнього Алчевського об'єднаного міського військомату (вул. Горького, 35)

ДОНЕЦЬК. НЕЗАКОННІ МІСЦЯ НЕСВОБОДИ, ДЕ ВЧИНЯЛОСЬ СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

1

1. Донецький завод резино-хімічних виробів

вул. Софійська, 1
«Російська православна армія ДНР», батальйон спеціального призначення «Миколаївського»

- три випадки примусового оголення

2. Колишне Управління СБУ

вул. Щорса, 62
батальйони «Восток», «Альфа», «Спарта», колишній «Беркут», «Омон», а також казаки

- три випадки зґвалтування
- два випадки погроз зґвалтуванням
- два випадки примусового оголення
- один випадок погроз заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру
- один випадок образ сексуального характеру
- один випадок сексуальних домагань

3. Колишній Інститут релігії (Донецький християнський університет)

пр-т Ілліча, 106
батальйон «Оплот» та інтернаціональна бригада «П'ятнашка»

- два випадки зґвалтувань
- один випадок примусу до проституції

4. Будівля та допоміжні приміщення колишньої В/ч в районі «Мотель»

вул. Елеваторна
батальйон «Восток»

- один випадок примусу до проституції
- один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру

5. Колишне училище внутрішніх військ (В/Ч внутрішніх військ № 3037)

вул. Купріна, 1
батальйон «Оплот»

- два випадки заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру
- два випадки примусового оголення
- один випадок зґвалтування

6. Будівля та допоміжні приміщення колишнього заводу «Ізоляція»

вул. Світлого Шляху, 3
«МДБ ДНР»

- один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру

7. Колишне відділення «Нової пошти»

вул. Травнева, 66
казацький підрозділ «Всевелике військо Донське»

- три випадки приниження сексуального характеру
- два випадки зґвалтування
- один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру
- один випадок примусового оголення з метою зґвалтування
- один випадок погрози заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру
- один випадок образ сексуального характеру

ЛУГАНСЬК. НЕЗАКОННІ МІСЦЯ НЕСВОБОДИ, ДЕ ВЧИНЯЛОСЬ СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

1. Будівля колишнього магазину «Кохана», а також прилеглі приміщення гаражів та дитячого садочка

пл. Героїв ВВВ, 10-А
КДБ «Смерш ЛНР»

- п'ять випадків зґвалтувань
- три випадки погроз заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру
- три випадки примусового оголення
- два випадки приниження сексуального характеру
- два випадки примусу до проституції
- два випадки заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру
- один випадок образ сексуального характеру

2. Колишні гуртожитки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

кв. Молодіжний, 20-А
«ГЦР «Бетмен»

- п'ять випадків приниження сексуального характеру
- два випадки зґвалтування
- два випадки погроз зґвалтуванням
- один випадок примусового оголення
- один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру
- один випадок погроз заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру

3. Будівля колишнього Управління СБУ в Луганській області

вул. Радянська, 79
«підрозділ Лешого»

- один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру

4. Колишні будівлі Луганської ОДА та Луганської обласної ради*

пл. Героїв ВВВ, 3

- два випадки приниження сексуального характеру
- один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру

5. Будівля колишньої Жовтневої районної в місті Луганську ради*

31-й квартал, 14-А

- один випадок зґвалтування
- один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру

6. Приміщення колишнього Ленінського районного відділку МВС України в м. Луганську*

кв. Шевченка, 50

- один випадок примусового оголення

* Точно встановити НЗФ, яке контролювало місце несвободи, не вдалося

У незаконних місцях несвободи було зафіксовано випадки зґвалтувань, примусу до проституції, катувань із використанням сексуального насильства, примусового оголення, сексуальних домагань, а також погроз, образ та принижень сексуального характеру.

Серед таких незаконних місць несвободи в Донецькій області вдалось ідентифікувати:

1. Колишній Інститут релігії – Донецький християнський університет (м. Донецьк, пр-т Ілліча, 10б).

За свідченнями постраждалих, за цією адресою розміщувались члени батальйону «Оплот» та інтернаціональної бригади «П’ятнашка»¹⁶⁵. У свідченнях наявна інформація про:

- два випадки зґвалтувань;
- один випадок примусу до проституції.

2. Колишнє училище внутрішніх військ (в/ч внутрішніх військ № 3037) (м. Донецьк, вул. Купріна, 1).

У незаконному місці несвободи дислокувався підрозділ «Оплот». У свідченнях є інформація про:

- два випадки заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру;
- два випадки примусового оголення;
- один випадок зґвалтування.

3. Колишнє Управління СБУ в Донецькій області (м. Донецьк, вул. Щорса, 62).

За свідченнями опитаних, у будівлі базувалась центральна «комендатура» та в різний час перебували різні НЗФ: батальйони «Восток»¹⁶⁶, «Альфа», «Спарта», колишній «Беркут», «Омон», а також казаки¹⁶⁷.

У свідченнях наявна інформація про:

- три випадки зґвалтування;
- два випадки погроз зґвалтуванням;
- два випадки примусового оголення;
- один випадок погроз заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру;
- один випадок образ сексуального характеру;
- один випадок сексуальних домагань.

4. Будівля та допоміжні приміщення колишньої в/ч у районі «Мотель» (м. Донецьк, вул. Елеваторна).

Дислокувався в цьому місці батальйон «Восток». У свідченнях є інформація про:

- один випадок примусу до проституції;
- один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру.

5. Колишнє відділення «Нової пошти» (м. Донецьк, вул. Травнева, 66).

За свідченнями постраждалих, керівництво незаконним місцем несвободи здійснював казачький підрозділ «Всевелике військо Донське»¹⁶⁸. У свідченнях наявна інформація про:

- три випадки приниження сексуального характеру;
- два випадки зґвалтування;
- один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру;
- один випадок примусового оголення з метою зґвалтування;
- один випадок погрози заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру;
- один випадок образ сексуального характеру.

6. Будівля та допоміжні приміщення колишнього заводу «Ізоляція» (м. Донецьк, вул. Світлого Шляху, 3).

Точно встановити назву підрозділу, що перебував у незаконному місці несвободи, не вдалось. За свідченнями постраждалих, цей підрозділ виконував функції «МДБ ДНР». У свідченнях є інформація про один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру.

7. Донецький завод резино-хімічних виробів (м. Донецьк, вул. Софійська, 1).

У публічних джерелах є інформація, що в цьому місці дислокувались різні підрозділи, у т. ч. «Російська православна армія ДНР», батальйон спеціального призначення «Миколаївського»¹⁶⁹. У свідченнях є інформація про три випадки примусового оголення.

8. Колишні будівлі ДП «Артемвугілля» (м. Горлівка, пр-т Леніна, 13).

За свідченнями постраждалих, тут дислокувались бійці НЗФ Ігоря Безлера. У свідченнях є інформація про один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру.

9. Колишня будівля Горлівського УБОЗ у Донецькій області (м. Горлівка, пр-т Леніна, 44-А)

Незаконне місце несвободи було створене НЗФ Безлера. Зі свідчень відомо про шість випадків примусового оголення.

10. Колишня будівля прокуратури м. Горлівка (м. Горлівка, пр-т Перемоги, 96).

За отриманими свідченнями, тут також певний час керував Безлер. Після передислокації його підрозділу будівлю прокуратури зайняв підрозділ «Корси»¹⁷⁰. Зі свідчень відомо про три випадки примусового оголення.

11. УБОЗ Макіївського міського відділу МВС України в Донецькій області (м. Макіївка, вул. Лебедєва, 5).

Зі свідчень постраждалих точно встановити назву підрозділу, розташованого в цьому місці, не вдалось. Є інформація про один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру.

У Луганській області вдалось ідентифікувати наступні незаконні місця несвободи, де, за свідченнями опитаних, застосовувалось сексуальне насильство:

1. Будівля колишнього магазину «Кохана», а також прилеглі приміщення гаражів та дитячого садочка (м. Луганськ, пл. Героїв ВВВ, 10-А).

КДБ «Смерш ЛНР» дислокувався за цією адресою. У свідченнях наявна інформація про:

- п’ять випадків зґвалтувань;
- три випадки погроз заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру;
- три випадки примусового оголення;
- два випадки приниження сексуального характеру;
- два випадки примусу до проституції;
- два випадки заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру;
- один випадок образ сексуального характеру.

2. Колишні гуртожитки Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля (м. Луганськ, кв. Молодіжний, 20-А).

За вказаною адресою дислокувалась ГШР «Бетмен»¹⁷¹. У свідченнях ідеться про:

- п’ять випадків приниження сексуального характеру;
- два випадки зґвалтування;
- два випадки погроз зґвалтуванням;

- один випадок примусового оголення;
- один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру;
- один випадок погроз заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру.

4. Будівля колишнього Управління СБУ в Луганській області (м. Луганськ, вул. Радянська, 79).

У цьому місці дислокувався «підрозділ Лешого»¹⁷². У свідченнях є інформація про один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру.

5. Колишні будівлі Луганської ОДА та Луганської обласної ради (м. Луганськ, пл. Героїв ВВВ, 3).

Встановити НЗФ, який розміщувався у цьому незаконному місці несвободи, не вдалось, оскільки в різний час за вказаною адресою базувались представники різних НЗФ. У свідченнях наявна інформація про:

- два випадки приниження сексуального характеру;
- один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру.

6. Приміщення колишнього УБОЗу Стахановського міського відділку МВС України в Луганській області (м. Кадіївка (Стаханов), вул. 395-ї Шахтарської дивізії, 48).

За вказаною адресою розташовувався один із казачьких підрозділів, імовірно, Шостий окремий казачький полк імені отамана Матвія Платова¹⁷³. У свідченнях наявна інформація про п’ять випадків примусового оголення.

7. Школа-інтернат № 1 (м. Кадіївка (Стаханов), вул. Матросова, 1).

У незаконному місці несвободи розташовувався Перший окремий казачий корпус імені отамана Матвія Платова¹⁷⁴. У свідченнях є інформація про:

- два випадки примусового оголення;
- один випадок приниження сексуального характеру.

8. Колишня будівля Антрацитівської міської ради (м. Антрацит, вул. Леніна, 1).

Постраждали не змогли визначити, який підрозділ контролював зазначене незаконне місце несвободи. Водночас у відкритих джерелах є інформація про захоплення будівель міської ради та районної державної адміністрації представниками донського казачтва, які

¹⁶⁵ Див. додаток 1.

¹⁶⁶ Там само.

¹⁶⁷ Інтерв’ю: cb-022, xm-921, vd-639, bi-375, yj-045.

¹⁶⁸ Див. додаток 1.

¹⁶⁹ Батальон Специального Назначения «Николаевского» (Вымпел). Источник: <https://stopterror.in.ua/info/2015/10/batalon-spetsialnogo-naznacheniya-nikolaevskogo-vympel/>. – 23.10.2015;
Сводный список незаконных вооруженных формирований на оккупированной территории Донецкой области. Источник: <https://stopterror.in.ua/info/2015/11/svodnyi-spisok-nezakonnnyh-vooruzhennyh-formirovaniy-na-okkupirovannoi-territorii-donetskoj-oblasti/>. – 21.11.2015.

¹⁷⁰ Див. додаток 1.

¹⁷¹ Там само.

¹⁷² Див. додаток 1.

¹⁷³ Там само.

¹⁷⁴ Там само.

приїхали із РФ¹⁷⁵. У свідченнях наявна інформація про один випадок зґвалтування.

9. Колишній Алчевський об’єднаний міський військовий комісаріат (м. Алчевськ, вул. Горького, 35).

Підрозділ, що дислокувався в цьому незаконному місці несвободи, встановити не вдалось. У свідченнях одного постраждалого зазначається, що в цьому місці була місцева «комендатура». У свідченнях є інформація про один випадок зґвалтування.

10. Будівля колишньої Жовтневої районної в місті Луганську ради (м. Луганськ, 31-й квартал, 14-А).

Встановити, якому підрозділу належало це незаконне місце несвободи, із отриманих свідчень поки що не вдалось. У свідченнях надана інформація про:

- один випадок зґвалтування;
- один випадок заподіяння каліцтва/пошкодження сексуального характеру.

11. Приміщення колишнього Ленінського районного відділку МВС України в м. Луганську (м. Луганськ, кв. Шевченка, 50).

Встановити підрозділ, що дислокувався у цьому місці, поки що не вдалось. У свідченнях є інформація про один випадок примусового оголення.

Найбільша кількість свідчень про застосування сексуального насильства задокументована в Донецькій області в будівлі та допоміжних приміщеннях колишнього Управління СБУ, двоповерховій будівлі та допоміжних приміщеннях колишнього відділення «Нової пошти» № 22, у Луганській області – у будівлі колишнього магазину «Кохана», а також прилеглих приміщеннях гаражів та дитячого садка та будівлі колишнього гуртожитку Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля.

Задокументовані випадки відображають особливу вразливість осіб, незаконно позбавлених волі, до різних форм сексуального насильства та вказують на поширену практику застосування сексуального насильства під час збройного конфлікту. Жертвами насильства ставали українські військові, представники добровольчих батальйонів, цивільне населення.

На основі зібраної інформації можна стверджувати, що НЗФ в ОРДЛО створили мережу незаконних місць несвободи, в яких застосовували сексуальне насильство щодо утримуваних у них осіб. Незаконні місця несвободи були в усіх найбільших населених пунктах Луганської і Донецької областей, охоплених конфліктом. Частину з них контролювало одне НЗФ. Функції керівників різних місць несвободи виконували одні і ті ж особи¹⁷⁶. Хоча незаконні місця несвободи існували в різних населених пунктах, проте практика сексуального насильства мала практично однаковий характер в обох областях.

Потерпілі від сексуального насильства особи мають, безумовно, отримати медичну, психологічну допомогу, а також належний правовий супровід у розслідуванні обставин злочину, вчиненого щодо них. Лише через врахування під час розслідування та розгляду справ випадків сексуального насильства можна відобразити повною мірою серйозність вчиненого, а винні особи понесуть відповідальність за всі вчинені під час конфлікту злочини.

4.4.4. ОСОБИ, ЯКІ ЙМОВІРНО ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗА СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО В НЕЗАКОННИХ МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

У показаннях свідків і постраждалих немає достатньої інформації про виконавців та керівний склад незаконних місць несвободи. Саме тому для визначення осіб та їхньої ролі під час вчинення злочинних актів автори звіту використовували, крім інформації від респондентів, також відкриті джерела інформації¹⁷⁷.

Узагальнивши всю отриману інформацію, ми встановили перелік незаконних місць несвободи, у яких вчинялось сексуальне насильство, а також осіб, які ймовірно вчиняли сексуальне насильство – виконавців та командирів.

¹⁷⁶ Незаконні місця несвободи, створені донецьким філіалом «Оплот», розташовувались у будівлі колишнього телецентру (м. Донецьк, вул. Куйбишева, 61), будівлі та допоміжних приміщеннях колишнього заводу «Ізоляція» (м. Донецьк, вул. Світлого Шляху, 3), будівлі та допоміжних приміщеннях колишньої в/ч внутрішніх військ № 3037 (м. Донецьк, вул. Купріна, 1), у Кадіївці (Стаханові) кілька незаконних місць несвободи, створені Шостим окремим козацьким полком ім. отамана Матвія Платова, що його очолював Павло Дрьомов. Такі місця були в будівлі колишнього Стахановського міського відділу МВС України в Луганській області (вул. Тельмана, 51-А) і будівлях та допоміжних приміщеннях колишньої Стахановської обласної загальноосвітньої школи-інтернату № 1 (вул. Матросова, 1).

¹⁷⁷ Ідентифікація підозрюваних у порушенні прав відбувалась за одним або кількома методами: за фото-, відеофайлами, які постраждали самі знаходили в публічних джерелах, шляхом пред’явлення на впізнання імовірних підозрюваних із переліку інших підозрюваних, які вже були упізнані іншими постраждалими під час інших інтерв’ю, або які знайдені за допомогою OSINT-розвідки в публічних джерелах, із фото, відео, статей, де одночасно є постраждалий і імовірні підозрювані. Основними джерелами для отримання відео та фото зображень були: новинні сайти України, РФ, а також інтернет ресурси, які пов’язані із т. зв. «республіками», канали на сервісах збереження відеофайлів (<https://www.youtube.com>, <https://rutube.ru>), у блогах на спеціалізованих порталах (<http://livejournal.com>) тощо. Основними джерелами для пошуку персональних даних про імовірних підозрюваних були: соціальні мережі (<https://vk.com>, <https://ok.ru>, <https://facebook.com>) та спеціальні групи в межах цих мереж, розшуковий сервіс МВС (<https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson>), спеціалізовані сайти (<https://myrotvoretz.center>, <https://stopterror.in.ua>).

На жаль, у більшості інтерв’ю недостатньо інформації, щоб ідентифікувати всіх імовірних виконавців. Тому правоохоронні органи України мають провести ретельне розслідування. Навіть тоді, коли ймовірні відповідальні у вчиненні сексуального насильства встановлені, ця інформація потребує додаткової перевірки правоохоронними органами.

БУДІВЛЯ ТА ДОПОМІЖНІ ПРИМІЩЕННЯ КОЛИШНЬОГО УПРАВЛІННЯ СБУ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (м. ДОНЕЦЬК, ВУЛ. ЩОРСА, 62)

У період застосування сексуального насильства відповідальним за затриманих осіб був колишній працівник СБУ – Заєць Віктор Васильович. За свідченнями опитаних, Олександр Ходаковський ухвалював рішення про звільнення або продовження терміну перебування ув’язнених у цьому незаконному місці несвободи.

ПІБ: Заєць Віктор Васильович
Прізвисько/Позивний: «Заєць»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: не встановлено
Дата народження: 29.02.1968
Роль, посада в незаконному місці несвободи: начальник контррозвідки «ДНР»
Розшук МВС України: у списках відсутній

ПІБ: Ходаковський Олександр Сергійович
Прізвисько/Позивний: «Скіф»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: батальйон «Восток»
Дата народження: 18.12.1972
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир батальйону, міністр безпеки «ДНР»
Розшук МВС України: у розшуку¹⁷⁸

Серед осіб, які, за свідченнями респондентів, вчиняли сексуальне насильство – Станіслав – «високий, під 195 сантиметрів, русаве волосся», «М’ясник» та «Зомбі» («колишній беркутівець із міста Краматорськ»). Поки що встановити цих осіб не вдалося.

Наприкінці вересня 2014 року змінилось керівництво незаконної в’язниці. За свідченнями опитаних, нова «адміністрація» прибула з Росії: «...було видно, що деякі з них дуже сильно відрізняються від більшості. Швидше за все, що це були російські військові. У них був чисто російський, «акаючий» московський акцент. [...] По мові можна було легко визначити, хто перед тобою» (sm-361).

¹⁷⁸ МВС України. Розшук. Особи, які переходять від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details/?id=0014219660088256>.

ДВОПОВЕРХОВА БУДІВЛЯ ТА ДОПОМІЖНІ ПРИМІЩЕННЯ КОЛИШНЬОГО ВІДДІЛЕННЯ «НОВОЇ ПОШТИ» № 22 (М. ДОНЕЦЬК, ВУЛ. ТРАВНЕВА, 66)

За свідченнями постраждалих, керівництво здійснював казацький підрозділ «Всевелике військо Донське»¹⁷⁹, який очолював Юрій Сафонов.

Відповідно до свідчень опитаних, відповідальною за утримання та допити полонених була особа з позивними «Щука».

ПІБ: Сафонов Юрій Вікторович
Прізвище/Позивний: «Батя», «Батя Донецький»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: Донецька обласна організація Казацького Союзу «Область Війська Донського»
Дата народження: 04.02.1967
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир батальйону, отаман, мав власноруч присвоєне звання «генерал-майор»
Розшук МВС України: у розшуку¹⁸⁰

ПІБ: Щучкін Антон Віталійович
Прізвище/Позивний: «Щука»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: Казацький Союз «Область Війська Донського»
Дата народження: 20.06.1989
Роль, посада в незаконному місці несвободи: один із відповідальних у місці несвободи за утримання та допити полонених
Розшук МВС України: у списках відсутній

¹⁷⁹ Див. додаток 1.

¹⁸⁰ МВС України. Розшук. Особи, які переховуються від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details?id=14501469>.

На сайті «Миротворець» постраждалі впізнали низку підозрюваних, які безпосередньо брали участь у вчиненні насильства (у т. ч. сексуального) над полоненими¹⁸¹. Серед них:

ПІБ: Харибін Олександр Вікторович
Прізвище/Позивний: «Мільйонер»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: Казацький Союз «Область Війська Донського»
Дата народження: 26.04.1966
Роль, посада в незаконному місці несвободи: конвоїр, охоронець
Розшук МВС України: у списках відсутній

ПІБ: Балжи Олександр Олександрович
Прізвище/Позивний: «Балу»

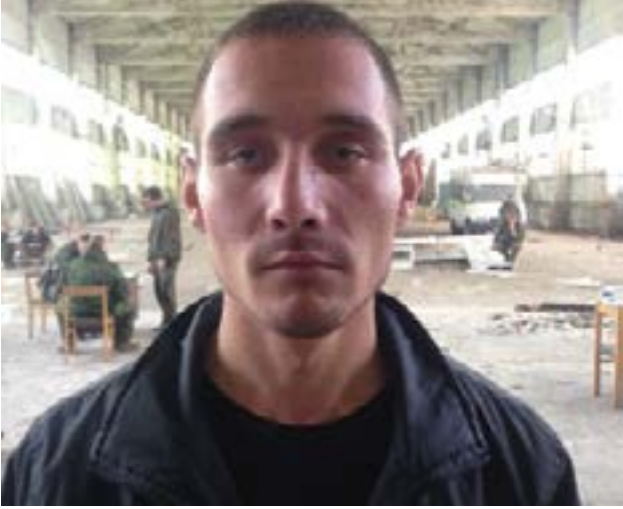
Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: Казацький Союз «Область Війська Донського»
Дата народження: 20.08.1980
Роль, посада в незаконному місці несвободи: конвоїр
Розшук МВС України: у списках відсутній

ПІБ: Зайцев Сергій Володимирович
Прізвище/Позивний: «Лисий»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: Казацький Союз «Область Війська Донського»
Дата народження: 29.03.1985
Роль, посада в незаконному місці несвободи: проведення допитів (за свідченнями постраждалих, займався обмінами та списками військовополонених)
Розшук МВС України: у списках відсутній

ПІБ: Гоняєв Василь Васильович
Прізвище/Позивний: «Гоняй»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: Казацький Союз «Область Війська Донського»
Дата народження: 26.04.1986
Роль, посада в незаконному місці несвободи: безпосередньо застосовував насильство (постраждалі відзначають його особливу жорстокість)
Розшук МВС України: у списках відсутній

¹⁸¹ Миротворець. Як у терористичній організації «ДНР» проросійських козаків з КСОВД пачками «пакували». Джерело: <https://myrotvorets.center/979590-kak-prorossijskix-kazakov-iz-ksovd-pachkami-pakovali-v-terroristicheskoy-organizacii-dnr/>.

У складі підрозділу, а також серед «персоналу» незаконних місць несвободи були особи із РФ: «Майор розповів, що він із Ростова, сказав, що в той час всі російські офіцери, які проходять службу на окупованих територіях, офіційно числяться в Чечні» (ск-497).

КОЛИШНЕ УЧИЛИЩЕ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК (В/Ч ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК № 3037)
(М. ДОНЕЦЬК, ВУЛ. КУПРИНА, 1)

ПІБ: Захарченко Олександр Володимирович
Прізвисько/Позивний: «Перший», «Батя», «Папа»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: командир донецького філіалу «Оплота», голова ради міністрів «ДНР»
Дата народження: 26.06.1976
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир підрозділу «Оплот»
Розшук МВС України: у розшуку¹⁸²

¹⁸² МВС України. Розшук. Особи, які переховуються від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details/?id=14227362120309>.

¹⁸³ МВС України. Розшук. Особи, які переховуються від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details/?id=14487310>.

БУДІВЛЯ ТА ДОПОМІЖНІ ПРИМІЩЕННЯ КОЛИШНЬОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ В РАЙОНІ «МОТЕЛЬ» (М. ДОНЕЦЬК, ВУЛ. ЕЛЕВАТОРНА)

ПІБ: не вдалось встановити
Прізвисько/Позивний: «Заур»

Громадянство: не вдалось встановити
Участь у НЗФ: батальйон «Восток»
Дата народження: не вдалось встановити
Роль, посада в незаконному місці несвободи: батальйон охорони при бригаді «Восток», командир роти «Південь»
Розшук МВС України: не вдалось встановити

БУДІВЛЯ ТА ДОПОМІЖНІ ПРИМІЩЕННЯ КОЛИШНЬОГО ЗАВОДУ «ІЗОЛЯЦІЯ»
(М. ДОНЕЦЬК, ВУЛ. СВІТЛОГО ШЛЯХУ, 3)

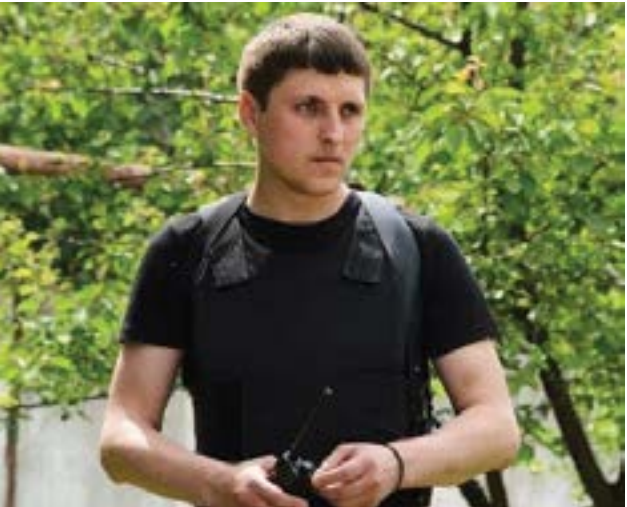
ПІБ: Слепнев Станіслав Олександрович
Прізвисько/Позивний: «Монгол»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: служба спеціальних операцій міністерства державної безпеки «ДНР»
Дата народження: 20.08.1981
Роль, посада в незаконному місці несвободи: начальник служби спеціальних операцій
Розшук МВС України: у розшуку¹⁸³

БУДІВЛЯ КОЛИШНЬОГО УБОЗУ МАКІЇВСЬКОГО МІСЬКОГО ВІДДІЛУ МВС УКРАЇНИ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (М. МАКІЇВКА, ВУЛ. ЛЕБЕДЕВА, 5)

ПІБ: Баранов Леонід Віталійович
Прізвисько/Позивний: не вдалося встановити

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: комітет у справах військовополонених та біженців т. зв. «ДНР»
Дата народження: 24.02.1982
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир вищої керівної ланки, відповідальний за полонених
Розшук МВС України: у розшуку¹⁸⁴

ПІБ: Олександр
Прізвисько/Позивний: «Салат»

Громадянство: не вдалось встановити
Участь у НЗФ: не вдалось встановити
Дата народження: не вдалось встановити
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир середньої ланки, допитувач
Розшук МВС України: не вдалось встановити

ПІБ: Кубрак Олег
Прізвисько/Позивний: «Кобрак», «Кубрачок»

Громадянство: не встановлено
Участь у НЗФ: підрозділ 5 ОМБр «Оплот» у Макіївці
Дата народження: не встановлено
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир середньої ланки, проводив допити
Розшук МВС України: не вдалось встановити¹⁸⁵

¹⁸⁴ МВС України. Розшук. Особи, які переховуються від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details/?id=14211618519681>.

¹⁸⁵ У мережі інтернет доступний список «Казачого корпусу ДНР», в якому можливо фігурує підозрюваний – Кубрак Олег Віталійович, позивний «Сатана», народжений 23.11.1967.

КОЛИШНІ БУДІВЛІ ДП «АРТЕМВУГІЛЛЯ» (М. ГОРЛІВКА, ПР-Т ЛЕНІНА, 13)

ПІБ: Безлер Ігор Миколайович
Прізвисько/Позивний: «Біс»

Громадянство: РФ
Участь у НЗФ: підрозділ «Безлера»
Дата народження: 30.12.1965
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир підрозділу, генерал-майор армії «ДНР»
Розшук МВС України: у розшуку¹⁸⁶

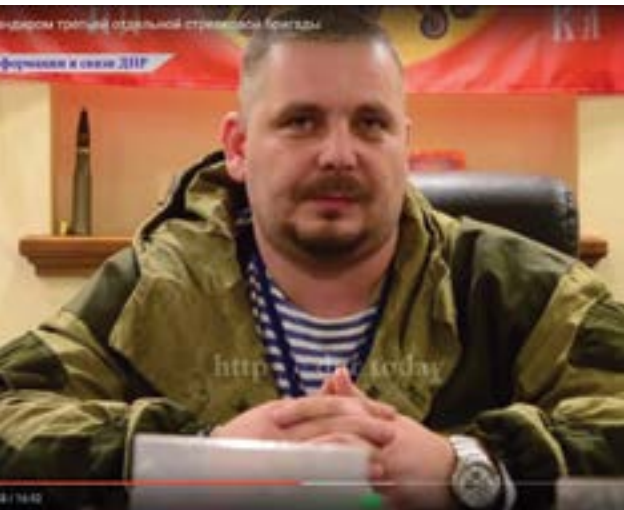
**КОЛИШНЯ БУДІВЛЯ ПРОКУРАТУРИ
М. ГОРЛІВКА (М. ГОРЛІВКА, ПР-Т ПЕРЕМО-
ГИ, 96)**

ПІБ: Качура Ольга Сергіївна
Прізвисько/Позивний: «Корса»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: підрозділ/«група Корси»
Дата народження: 12.05.1970
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир підрозділу, командир артилерійської батареї, командир середньої ланки артилерійських підрозділів третьої окремої мотострілкової бригади
Розшук МВС України: у розшуку¹⁸⁷

ПІБ: Королюк Максим Віталійович
Прізвисько/Позивний: «Боцман»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: підрозділ «Безлера»
Дата народження: 22.12.1982
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир
Розшук МВС України: у списках відсутній

¹⁸⁶ МВС України. Розшук. Особи, які переховуються від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details/?id=0014223595836310>.

¹⁸⁷ МВС України. Розшук. Особи, які переховуються від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details/?id=14499701>.

**БУДІВЛЯ КОЛИШНЬОГО МАГАЗИНУ «КОХАНА», ПРИЛЕГЛІ ГАРАЖІ ТА ДИТЯЧИЙ САДОК
(М. ЛУГАНСЬК, ПЛ. ГЕРОЇВ БВВ, 10-А)**

КДБ «Смерш ЛНР»¹⁸⁸, яким керував Валерій Болотов, був відповідальним за місце несвободи. «Командирами» були Остап Чорний та Валерій Громов.

ПІБ: Болотов Валерій Дмитрович
Прізвисько/Позивний: «Дмитрович», «Перший»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: «Армія Південного Сходу», самопризначений губернатор Луганщини, голова «ЛНР»
Дата народження/смерті: 13.02.1970—27.01.2017
Роль, посада в незаконному місці несвободи: керівник підрозділу т. зв. КДБ «Смерш ЛНР» (за матеріалами інтерв'ю ухвалював рішення про розстріли/вбивства)
Розшук МВС України: у розшуку¹⁸⁹

ПІБ: Чорний Остап Володимирович
Прізвисько/Позивний: «Остап»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: «Казацьке Військо Запорізьке Низове» (Енергодарський курінь), КДБ «Смерш ЛНР»
Дата народження: 04.02.1982
Роль, посада в місці несвободи: командир підрозділу
Розшук МВС України: у розшуку¹⁹⁰

ПІБ: Громов Володимир Володимирович
Прізвисько/Позивний: «Гром»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: «Армія Південного Сходу»
Дата народження: 05.04.1963
Роль, посада в незаконному місці несвободи: відповідав за проведення допитів, заступник Валерія Болотова, начальник відділу контррозвідки «ЛНР»
Розшук МВС України: у розшуку¹⁹¹

¹⁸⁸ Див. додаток 1.

¹⁸⁹ МВС України. Розшук. Особи, які переховуються від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details/?id=14192650066518>.

¹⁹⁰ МВС України. Розшук. Особи, які переховуються від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details/?id=914343560494640>.

¹⁹¹ МВС України. Розшук. Особи, які переховуються від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details/?id=0014212577240059>.

Однозначно визначити, хто відповідав за затриманих, не вдалось. Імовірно, таких осіб було кілька. Ці функції виконував і Остап Чорний, і інші «керівники» проміжної ланки – «Палич» («росіянин, років 25–26, воює, комендант»), «Біс» («головний по допитах»), «Бізон» («Олексій, начальник в цьому місці утримання»).

ПІБ: Павлович
Прізвисько/Позивний: «Палич», «Пал Палич»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: КДБ «Смерш ЛНР»
Роль, посада в незаконному місці несвободи: здійснював катування
Розшук МВС України: не вдалось встановити

Постраждалі повідомляють про присутність російської військової техніки та великої кількості росіян: *«Кілька людей були із Ростова. За словами людей, які були в групі, що базувалась на тому об'єкті, вони воювали в Дагестані, Іраку, Карабасі, Лаосі, В'єтнамі тощо. Серед них також був один чеченець і один осетин»* (bc-122).

«“Біс” – це конкретно росіянин... Чіткий російський акцент. “Варан” про себе розказував, що він – колишній морп'ях із Владивостока, що у нього там свій бізнес» (mo-095).

ПІБ: Бесов Андрій
Прізвисько/Позивний: «Біс»

Громадянство: РФ
Участь у НЗФ: КДБ «Смерш ЛНР»
Роль, посада в незаконному місці несвободи: здійснював допити, катування
Розшук МВС України: не вдалось встановити

ПІБ: Олексій
Прізвисько/Позивний: «Бізон»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: КДБ «Смерш ЛНР»
Роль, посада в місці несвободи: охоронець, конвоїр
Розшук МВС України: не вдалось встановити

ПІБ: встановити не вдалось
Прізвисько/Позивний: «Варан»

Громадянство: РФ
Участь у НЗФ: КДБ «Смерш ЛНР»
Роль, посада в незаконному місці несвободи: охоронець
Розшук МВС України: не вдалось встановити

БУДІВЛІ КОЛИШНІХ ЛУГАНСЬКОЇ ОДА ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ (М. ЛУГАНСЬК, ПЛ. ГЕРОЇВ ВВВ, 3)

У різний час за цією адресою розташовувались військова «комендатура», «керівництво ЛНР», а також представники різних НЗФ. Є свідчення про двох людей, які були «командирами» підрозділів, на час заподіяння насильства – Сергій Грачов та Ігор Плотницький.

ПІБ: Плотницький Ігор Венедиктович
Прізвисько/Позивний: «Зоря»/«Заря»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: батальйон «Зоря»
Дата народження: 24.06.1964
Роль, посада в незаконному місці несвободи: міністр оборони «ЛНР», голова «ЛНР»
Розшук МВС України: у розшуку¹⁹²

ПІБ: Корнієвський Аркадій Юрійович
Прізвисько/Позивний: немає

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: слідчий комітет «ЛНР»
Дата народження: 11.11.1969
Роль, посада в незаконному місці несвободи: «слідчий»
Розшук МВС України: у розшуку¹⁹³

ПІБ: Грачов Сергій Вікторович
Прізвисько/Позивний: «Грач», «Багдад», «Батя»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: окремий комендантський полк народної міліції «ЛНР»
Дата народження: 18.01.1965
Роль, посада в незаконному місці несвободи: комендант захопленої будівлі Управління СБУ в Луганській області, «військовий комендант» Луганської ОДА, «комендант» Луганська
Розшук МВС України: у розшуку¹⁹⁴

«Керівника» незаконного місця несвободи встановити не вдалось. Однак, постраждалі у своїх свідченнях зазначають про низку осіб, які проводили допити, віддавали накази щодо того, як поводитись із полоненими та затриманими. Зокрема серед них були «слідчі»: *«У комендатурі мене допитував Корнієвський Аркадій Юрійович – слідчий слідчого комітету “ЛНР”, колишній працівник СБУ. Він сказав, щоб з мене не знімали наручники, не годували і не поїли»* (cb-822).

Опитані неодноразово вказували на присутність серед керівного персоналу незаконної в'язниці громадян РФ: *«Були представники РФ з розвідки, бейджики у них були»* (ri-859). *«Охорона. Щоб там зрозуміло було, Плотницький – там охорона його вирішувала все. Цей, росіянин, як він говорив: “Я сам офіцер, я сам професійний військовий”»* (jw-672).

¹⁹² МВС України. Розшук. Особи, які переховуються від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details/?id=0014192664046680>.

¹⁹³ МВС України. Розшук. Особи, які переховуються від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details/?id=00171116094366471881>.

¹⁹⁴ МВС України. Розшук. Особи, які переховуються від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details/?id=0914343560484584>.

БУДІВЛІ КОЛИШНЬОЇ ЖОВТНЕВОЇ РАЙОННОЇ У МІСТІ ЛУГАНСЬКУ РАДИ
(М. ЛУГАНСЬК, 31-Й КВАРТАЛ, 14-А)

Встановити, якому підрозділові належало це незаконне місце несвободи з наданих свідчень, поки що не вдалось. Постраждалі зазначають, що це місце було черговою «комендатурою» під керівництвом Сергія Грачова¹⁹⁵.

Точно ідентифікувати «коменданта» незаконного місця несвободи не вдалось. Водночас опитані змогли назвати низку «керівників» проміжної управлінської ланки. Це – Аркадій Корнієвський та «начальник гауптвахти, луганчанин, але з російським паспортом, вже як росіянин розмовляв». Також підозрюваним у вчиненні сексуального насильства був чоловік із позивним «Воробей». Двох інших встановити поки що не вдалось.

Більшість опитаних стверджували, що в незаконному місці несвободи серед членів озброєного формування та в самому керівному складі були росіяни.

*«І.: Коли питали, звідки синці? А не пробували кудись скаржитися?
Р.: Ми і поскаржилися один раз. Коли саме настав час – поскаржилися. Атмосфера змінилася. Когось зрушили, хтось у них там загинув, керівні пости помінялися. Ми вже коли виходили, там уже “россіянци” одні керували. До цього – луганчани. Тільки Грачова не зняли, а так все – Росія, повністю була там, у Луганську.
І.: І за підвал відповідали?
Р.: Так, у нас вже був начальник гауптвахти метис такий, він сам луганчанин, але з російським паспортом, вже як росіянин розмовляв»* (рп-566).

БУДІВЛІ КОЛИШНЬОГО ГУРТОЖИТКУ СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ (М. ЛУГАНСЬК, КВ-Л МОЛОДІЖНИЙ, 20-А)

За вказаною адресою дислокувалась ГШР «Бетмен», якою керував Олександр Бєднов.

«Комендантами» тут у різний час були Ігор Цикунов, особи з позивними «Фобус» та «Субота». За свідченнями респондентів, застосовував сексуальне насильство «Маніяк».

ПІБ: Бєднов Олександр Олександрович
Прізвисько/Позивний: «Бетмен»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: начальник штабу 4-ї окремої бригади народної міліції «ЛНР», командир 2-го мотострілкового батальйону 4-ї окремої бригади народної міліції «ЛНР» (ГШР «Бетмен»), певний час був міністром оборони «ЛНР»
Дата народження/смерті: 29.08.1969–01.01.2015
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир підрозділу
Розшук МВС України: у розшуку¹⁹⁶

¹⁹⁵ За свідченнями постраждалих та свідків, до окремого комендантського полку «народної міліції ЛНР» належала мережа «комендатур» населених пунктів Луганської області, які створювались на базі будівель органів державної влади та місцевого самоврядування. До такої мережі входила і комендатура, організована на базі колишньої Жовтневої районної в місті Луганську ради. У зв'язку із цим у зазначеному місці несвободи також фігурують Грачов та Корнієвський.

¹⁹⁶ МВС України. Розшук. Особи, які переховуються від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details/?id=0915043569933342>.

¹⁹⁷ За даними інформатора, генеральна прокуратура т. зв. «ЛНР» оголосила Ігоря Цикунова в розшук. Такі ж справи відкриті щодо Дахненка О. В та Конопріцького С. С. Див.: <https://www.youtube.com/watch?v=sFzvfo1HehY>, <https://www.youtube.com/watch?v=zyWm9mF1JUC>.

ПІБ: Дахненко Олексій Володимирович
Прізвисько/Позивний: «Фобус»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: 2-й мотострілковий батальйон 4-ї окремої бригади народної міліції «ЛНР» (ГШР «Бетмен»)
Дата народження: 19.07.1980
Роль, посада в незаконному місці несвободи: заступник начальника комендантського взводу
Розшук МВС України: у списках відсутній

ПІБ: Нєстер Віталій Генадійович
Прізвисько/Позивний: «Субота»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: ГШР «Бетмен»
Дата народження: 07.12.1987
Роль, посада в незаконному місці несвободи: начальник Розшук МВС України: у списках відсутній

БУДІВЛЯ ТА ДОПОМІЖНІ ПРИМІЩЕННЯ КОЛИШНЬОЇ СТАХАНОВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ЗОШ-ІНТЕРНАТУ № 1 (М. КАДІЇВКА (СТАХАНОВ), ВУЛ. МАТРОСОВА, 1)

На момент утримання осіб, свідчення яких вдалось отримати, у незаконному місці несвободи дислокувався Перший окремий казачий корпус імені отамана М. І. Платова, який очолював Павло Дрьомов.

За словами опитаних, певні керівні функції виконували «Святий» та «Консул». Їх особи встановити поки що не вдалось.

Постраждалі у своїх інтерв'ю розповідали про підтримку НЗФ із боку РФ та про участь у його складі росіян: *«Були найманці (трохи, людей 10) із Війська Донського, вони відкрито казали, що вони росіяни. Бойовики не приховували, що їм надає підтримку Росія. Ліки, боєприпаси з ярликами РФ»* (td-446).

¹⁹⁸ МВС України. Розшук. Особи, які переховуються від органів влади. Джерело: <https://wanted.mvs.gov.ua/searchperson/details/?id=0914343560494755>.

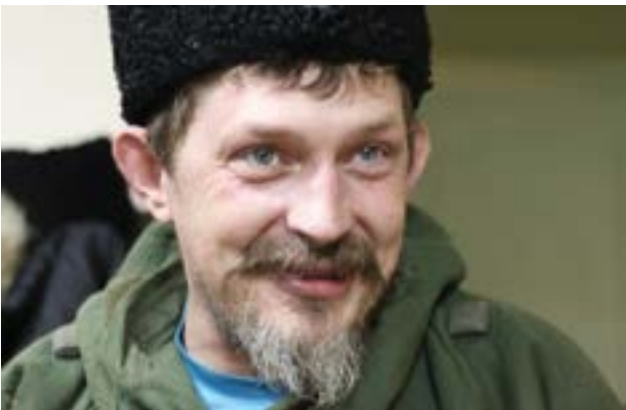
ПІБ: Коноплицький Сергій Сергійович
Прізвисько/Позивний: «Маніяк»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: 2-й мотострілковий батальйон 4-ї окремої бригади народної міліції «ЛНР» (ГШР «Бетмен»)
Дата народження: 06.08.1966
Роль, посада в незаконному місці несвободи: начальник Розшук МВС України: у списках відсутній

Постраждалі у своїх інтерв'ю стверджували, що в складі озброєного формування були громадяни РФ: *«Високий, худорлявий, з довгою шиєю. Ніс довгий з горбинкою, років сорока. Характерна російська вимова. Інший – нижчий за “Ельбруса” атлетичної статури, років 30. В обох була характерна російська вимова»* (te-160).

ПІБ: Дрьомов Павло Леонідович
Прізвисько/Позивний: «Батя»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: 6-й окремий казачий полк імені отамана Матвія Платова (стара назва: Перший казачий полк імені отамана Матвія Платова), окремий «31-й казачий округ війська Донського»
Дата народження/смерті: 22.11.1976–12.12.2015
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир підрозділу, командир «Казачької національної гвардії»
Розшук МВС України: у розшуку¹⁹⁸

У Луганській області серед осіб, що відповідали за незаконні місця несвободи та/або, за свідченнями опитаних, вчиняли сексуальне насильство:

БУДІВЛЯ КОЛИШНЬОГО УПРАВЛІННЯ СБУ В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ
(М. ЛУГАНСЬК, ВУЛ. РАДЯНСЬКА, 79)

ПІБ: Павлов Олексій Анатолійович
Прізвисько/Позивний: «Леший»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: батальйон «Леший»
Дата народження: 31.01.1975
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир батальйону, керівник
Розшук МВС України: у розшуку¹⁹⁹

ПІБ: Чапаєв Олег Русланович
Прізвисько/Позивний: «Тигр»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: батальйон «Леший»
Дата народження: 10.12.1975
Роль, посада в незаконному місці несвободи: «слідчий»
Розшук МВС України: у списках відсутній

ПРИМІЩЕННЯ КОЛИШНЬОГО УБОЗУ СТАХАНОВСЬКОГО МІСЬКОГО ВІДДІЛКУ МВС УКРАЇНИ
В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ (М. КАДІЇВКА (СТАХАНОВ), ВУЛ. 395-Ї ШАХТАРСЬКОЇ ДИВІЗІЇ, 48)

ПІБ: Гриневич Геннадій Миколайович
Прізвисько/Позивний: «Сєдой»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: не вдалось встановити²⁰⁰
Дата народження: 08.01.1955
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир середньої ланки, допитувач
Розшук МВС України: у розшуку²⁰¹

ПІБ: Кисельов Василь Сергійович
Прізвисько/Позивний: «Кисіль»

Громадянство: України
Участь у НЗФ: Казацька національна гвардія «Всевеликого війська Донського»
Дата народження: 13.09.1975
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир середньої ланки, комендант Кадіївки (Стаханова), ухвалював рішення про затримання людей
Розшук МВС України: у розшуку²⁰²

ПРИМІЩЕННЯ КОЛИШНЬОГО ЛЕНІНСЬКО-ГО РАЙОННОГО ВІДДІЛКУ МВС УКРАЇНИ
В М. ЛУГАНСЬК (М. ЛУГАНСЬК, КВ. ШЕВЧЕНКА, 50)

ПІБ: Литвин Сергій Анатолійович
Прізвисько/Позивний: «ТТ»

Громадянство: Україна
Участь у НЗФ: не вдалось встановити²⁰³
Дата народження/смерті 02.07.1973–27.12.2016
Роль, посада в місці несвободи: командир середньої ланки, слідчий, «спеціаліст» по роботі з військовополоненими, заступник голови ради міністрів «ЛНР»
Розшук МВС України: у списках відсутній

Аналіз зібраних інтерв'ю дозволив ідентифікувати 38 незаконних місць несвободи, створених НЗФ у Луганській і Донецькій областях, де, за свідченнями опитаних, застосовувалось сексуальне насильство. Практично в кожному незаконному місці несвободи вдалося встановити ймовірних відповідальних осіб – керівників та виконавців.

Серед тих, кого вдалось ідентифікувати за свідченнями опитаних та інформацією з відкритих джерел, низка осіб відсутні в списках розшуку МВС: Заєць В. В., Цикунов І. В., Коноплицький С. С., Балжи О. О., Харибін О. В., Щучкін А. В., Дахненко О. В., Зайцев С. В., Гоняєв В. В., Королюк М. В., Чапаєв О. Р., Нестер В. Г. Зважаючи на це, правоохоронці мають розслідувати

випадки сексуального насильства, вчинені в незаконних місцях несвободи, ідентифікувати винних осіб та притягнути їх до відповідальності.

Зроблений у цьому розділі аналіз показує, що до жінок та чоловіків у незаконних місцях несвободи застосовували широкий спектр сексуального насильства.

Незважаючи на всі можливості міжнародного правосуддя, основна відповідальність за документування та розслідування випадків сексуального насильства лежить саме на державі. На жаль, правоохоронні органи не мають достатньої компетенції для документування цього типу злочинів відповідно до міжнародних стандартів та не враховують особливості вчинення сексуального насильства в умовах збройного конфлікту. Через це випадки сексуального насильства не документують та окремо не розслідують.

Документування та розслідування сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, національними правоохоронними органами є важливим етапом на шляху до притягнення винних осіб до відповідальності та відновлення справедливості. Злочини сексуального насильства потрібно враховувати під час процесів правосуддя перехідного періоду, зокрема під час розробки та імплементації програм відшкодування збитків та реабілітації.

Перший казацький полк імені отамана Матвія Платова.
Джерело: <https://ce48.livejournal.com/3541.html>.

5. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ З БОКУ УКРАЇНСЬКИХ ФОРМУВАНЬ

У межах цього дослідження задокументована низка випадків сексуального насильства, вчинених представниками українських збройних формувань. Документування випадків сексуального насильства на території, яка перебуває під контролем уряду України, ускладнювалось. Жертви та свідки не бажали говорити про насильство через страх помсти, стигматизацію в громаді, сприйняття сексуального насильства як другорядного в умовах збройного конфлікту. У зв'язку з конфліктом також підвищилась толерантність до насильства.

Під час збору інформації було виявлено випадки сексуального насильства щодо чоловіків та жінок у незаконних місцях несвободи²⁰⁴, на блокпостах, а також у зв'язку з дислокацією військовослужбовців у населених пунктах.

Серед форм сексуального насильства, які застосовували щодо жінок українські формування, за свідченнями жертв та/або свідків, зафіксовано три випадки зґвалтування. Щодо чоловіків:

- примусове оголення – три випадки,
- погроза зґвалтування – один випадок;
- сексуальна експлуатація дитини – один випадок;
- інші погрози сексуального характеру – один випадок.

Аналіз випадків сексуального насильства з боку українських військових, задокументованих під час

дослідження, свідчить про те, що українські військові вдавались до різноманітних форм сексуального насильства, включаючи зґвалтування, але такі випадки не були настільки поширеними, як у практиці НЗФ.

Кривдники, які застосовували сексуальне насильство до тих, кого утримували в незаконних місцях несвободи, мали певні мотиви. Вони бажали покарати ідеологічних супротивників, вчинити на них тиск, залякати та принизити, а також задовольнити статеву пристрасть.

Особи, щодо яких чинили насильство, як правило, належали до НЗФ або мали відмінні політичні переконання, або підтримували НЗФ. Їх також могли підозрювати в такій підтримці або в прихильності до самопроголошених республік.

Респондентка, яка служила в добровольчому батальйоні «Айдар», розповідає, що була свідком наступного: «...Коли голу людину б'ють ногами, пістолетом по голові, розбивають обличчя. Це було восени 2014 року [...]. Приїхала машина, з багажника витягнули людей. Обоє були голі. Зібрався натовп. Ніхто їх не бив, окрім кількох, які їх привезли» (hv-597).

Опитаний чоловік, якого звинувачували в підтримці сепаратистів і який до війни активно співпрацював із Партією регіонів у зоні конфлікту, розповідає, що його незаконно затримали, вивезли в місто Дніпро, де утримували роздягненим на території медичного закладу: «Я вже був роздягнений, з мене зняли одяг, тобто я зняв його сам, у цій кімнаті. Ноги були змотані скотчем, на руках були кайданки, вони були заведені за спину стільця» (fc-298).

Рота патрульної служби міліції особливого призначення «Торнадо». Джерело: <https://ua.112.ua/statii/shcho-take-batalion-tornado-i-chomu-avakov-ioho-rozformuvav-238261.html>.

За словами іншого опитаного, під час затримання на блокпості представники добровольчого батальйону погрожували йому зґвалтуванням: «Ми тебе привеземо, ми тобі, грубо кажучи, по черзі всі вчинимо акт насильства» (ig-167).

Випадки сексуального насильства під час збройного конфлікту описуються також у відкритих джерелах. Наприклад, про насильство над жінкою йдеться в книзі одного з колишніх бійців батальйону «Айдар»:

«Пізніше привезли місцеву сепаратистку, яку почали допитувати... Опісля її посадили в вентиляторну. Зв'язаний п'яниця виявився героєм Майдану і офіцером. Він попросив розв'язати руки і дав слово офіцера, що не втече. Коли сепаратистку закрили, він виявив бажання її трахнути. Комендант заборонив йому. Але коли той пішов, то герой Майдану таки проник у вентиляторну і здійснив свій намір. Вже зранку можна було почути біля підвалу: а чого ти тут стоїш? Та в черзі – сепаратистку виховувати...»²⁰⁵.

Інший колишній айдарівець у цитованому джерелі розповідає так:

«На першому поверсі було зрешечене і заклеєне фольгою вікно. Там сиділи полонені жінки. Туди зайшов один із «афганців». Я чув, як вона казала: «Не треба, не можна!» А потім приглушені, стримані стогони»²⁰⁶.

В інтернеті є відео²⁰⁷, де зафіксовано, як українські військовослужбовці застосовують сексуальне насильство до представників НЗФ. Із контексту зрозуміло, що чотирьох представників НЗФ затримали під час зіткнення на одному з блокпостів ЗСУ в районі села Новолуганське Бахмутського району Донецької області. Руки та ноги чоловіків зафіксовані скотчем і ремнями, самі затримані лежать на землі з видимими слідами

²⁰⁵ Орел І. Хроніка одного батальйону. – Х., 2016. – 180 с.

²⁰⁶ Служили два «айдаровця». О чем принято молчать на войне. Источник: <http://www.theinsider.ua/politics/54a9af9fa9f76/>. – 05.01.2015.

²⁰⁷ Тупые сепары набухались! Источник: <https://ok.ru/video/11279926605>. – 16.05.2016.

М. Привілля Луганської області. База роти патрульної служби міліції особливого призначення «Торнадо» у приміщенні колишньої СШ № 32. Автор: Імке Гансен.

крові на обличчі. Член НЗФ, який використав під час зіткнення гранату, лежить обличчям до землі з оголеною нижньою частиною тіла. Під час огляду та допиту військовослужбовці ЗСУ завдали кілька ударів ногами по голові представникові НЗФ. Один із них поставив ногу затриманому на голову, потім інший солдат стягує із затриманого штани і білизну. Представник НЗФ не реагує на фізичне насильство, але коли з нього знімають одяг, починає заперечувати проти цього, зазначаючи, що «це вже занадто» і просить одягти його.

В описаному випадку сексуальне насильство вчинили за ініціативою одного з військовослужбовців. Не всі з присутніх солдат схвалювали таку практику. Насильство припинили за наказом командира. Тоді затриманих перемістили в посадку, і в цей час видно, що всі затримані вдягнуті. Допит затриманих записали на відео.

Описане відео демонструє застосування насильства сексуального характеру як покарання. Із реакції військовослужбовців ЗСУ та затриманих представників НЗФ видно, що оголення обидві сторони вважають не менш суттєвим покаранням за фізичне насильство.

Блокпости й присутність військових у районах із цивільним населенням також підвищують вразливість населення до сексуального насильства в Донецькій та Луганській областях.

За даними громадської організації, яка працює у прифронтових населених пунктах, випадки сексуального насильства відбуваються на цій території, але їх замовчують, у т. ч. через погрози з боку військових:

С. Половинкине Старобільського р-ну Луганської області. База «Ковбаса» батальйону «Айдар» у приміщенні колишнього ковбасного цеху. Камери тримання у незаконному місці несвободи. Автор: Володимир Шербаченко.

²⁰⁴ Такі незаконні місця несвободи було створено на початку збройного конфлікту добровольчими формуваннями.

МІСЦЯ НЕСВОБОДИ, ДЕ ЗАСТОСОВУВАЛОСЬ СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО, З БОКУ УКРАЇНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ

м.Ізюмський район

польовий військовий табір*
(точне місце розташування встановити не вдалося)

м.Привілля

приміщення колишньої сш № 32 – база роти патрульної служби міліції особливого призначення «Торнадо»

м.Дніпро

ймовірно один із госпіталів

м.Дніпро або Дніпродзержинськ

підвал будівлі*

*точне розташування місця несвободи встановити не вдалося

м.Щастя

одна із баз батальйону «Айдар», підвал будівлі*

«У нас було звернення в місті М. від жінки, яка, з її слів, пережила спробу сексуального насильства. Він [військовослужбовець – Ред.] домагався її, вона йому відмовила, він в її будинку скоїв кілька пострілів. Потім жінка звернулася до нас, ми повідомили в правоохоронні органи. Через чотири ці військовослужбовці прийшли до цієї жінки і за допомогою насильства вимагали забрати заяву. І домоглися цього. Більш того, потім почалося полювання на нашу співробітницю, яка прийняла цю заяву. Військовослужбовці погрожували співробітниці. Вони почали телефонувати, скаржитися на неї, розповідали, що вона наводить вогонь ворожій артилерії» (dz-245).

Протягом дослідження представники громадських організацій та населення загалом неодноразово повідомляли робочій групі про випадки сексуального насильства, вчинені українськими військовими. Інформація про випадки сексуального насильства в зоні конфлікту також є у відкритих джерелах, проте задокументувати вдалось лише випадки, згадані в цьому розділі.

Відмову розповідати про сексуальне насильство військовослужбовці пояснюють почуттям солідарності з тими, із ким вони спільно служили й ризикували життям. Кілька свідків та експертів відмовились від документування. Вони пояснили це безпекою клієнтів, таємницею слідства та страхом переслідування.

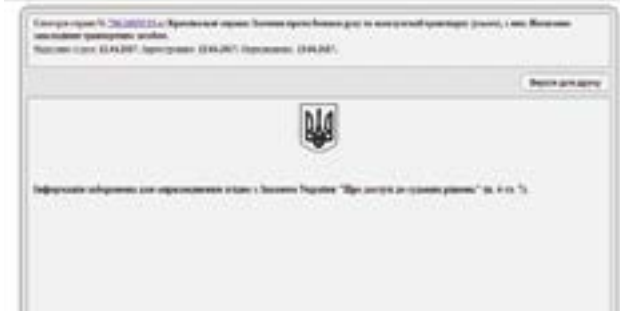
У дослідницької групи немає підстав стверджувати, що сексуальне насильство мало системний характер. Його застосування було, імовірно, ініціативою окремих осіб, хоча керівники військових підрозділів могли знати про таку практику.

Відомо про гучне кримінальне провадження у справі про сексуальне насильство, розгляд якого відбувався у судовому порядку. Його відкрили 2015 року щодо членів роти патрульної служби міліції особливого призначення «Торнадо». Трьох із підсудних прокуратура України звинувачувала, крім іншого, у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 153 ККУ (насилницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене повторно або групою осіб).

Справу батальйону «Торнадо» активно висвітлювали в медіа. В українському суспільстві відбувалась дискусія щодо справедливості судового процесу²⁰⁸. Під Оболонським районним судом у Києві, де проходив розгляд справи, зафіксовані сутички прихильників батальйону «Торнадо» із правоохоронцями. Серед протестувальників були народні депутати Семен Семенченко (Об'єднання «Самопоміч»), Андрій Лозовий та Ігор Мосійчук (Радикальна партія Олега Ляшка)²⁰⁹.

²⁰⁸ «Я що, їх поглядом катував?» – як у Києві оголошували вирок «торнадівцям». Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/28416998.html>. – 07.04.2017; Семенченко С. Шокирующая правда? Адвокаты Тornado обнародовали материалы. Источник: https://ua.censor.net.ua/blogs/3381/shokiruyuschaya_pravda_advokaty_tornado_obnarodovali_materialy. – 08.08.2016.

У квітні 2017 року суд виніс вирок у цій справі. Оскільки він обмежений у доступі, ознайомитись із ним не вдалось²¹⁰. Варто зауважити, що, відповідно до ЗУ «Про доступ до судових рішень», не можна обмежувати в доступі документ у цілому, можна лише ту інформацію, яка безпосередньо стосується статевого акту та інших сторін інтимного життя потерпілої особи. Склад суду, фабулу обвинувачення та міру покарання в будь-якому разі не можна приховувати.

Суди також опрацювали низку інших справ, де фігурували військовослужбовці. Про це детальніше йдеться в розділі 11.1. «Органи державної влади та місцевого самоврядування, відповідальні за протидію проявам ГОН: функції та реальні дії».

Із відкритих джерел²¹¹ стало відомо, що серед осіб, яких обвинувачували у вчиненні дій, передбачених ч. 2 ст. 153 ККУ:

Покарання за злочини проти статевої свободи та недоторканості передбачені ККУ, а жертви мають право звернутись до правоохоронних органів для захисту своїх прав. Доступ до правосуддя постраждалих від сексуального насильства ускладнюється через те, що представники правоохоронних органів недостатньо обізнані. Особи, що пережили насильство, піддаються стигмі. Через це насильство часто замовчується або йому не приділяють належної уваги під час розслідування та розгляду судових справ.

²⁰⁹ «Я стану попереду, вирвемо ворота і підемо вперед», – Семенченко закликав до штурму Оболонського суду. Джерело: https://ua.censor.net.ua/news/400202/ya_stanu_poperedu_vyrvemo_vorota_i_pidemo_vpered_semenchenko_zaklykav_do_shturmu_obolonskogo_sudu_video. – 02.08.2016; Під Оболонським судом відбулася бійка поліції та прихильників заарештованих бійців «Торнадо». Джерело: https://ua.censor.net.ua/news/400209/pid_obolonskym_sudom_vidbulasya_biyka_politsiyi_ta_pryhylnykyv_zaareshтовanyh_biyitsiv_tornado_videofoto. – 02.08.2016.

²¹⁰ Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 756/16332/15-к. Джерело: <http://www.revestr.court.gov.ua/Review/65922725>. – 13.04.2017.

²¹¹ Оболонский суд Киева приговорил командира «Торнадо» Онищенко к 11 годам тюрьмы, его зама Цукура – к девяти. Источник: <http://gordonua.com/news/politics/obolonskiy-sud-kieva-prigovoril-komandira-tornado-onishchenko-k-11-godam-tyurmy-a-ego-zama-cukura-k-9-ti-182139.html>. – 07.04.2017; «Торнадо» не прошло стороной: экс-бойцы роты МВД приговорены к различным тюремным срокам. Источник: <https://daily.rbc.ua/rus/show/eks-bojtsy-rot-y-mvd-prigovoreny-razlichnym-1491597866.html>. – 08.04.2017; Семенченко С. Шокирующая правда? Адвокаты Тornado обнародовали материалы. Источник: https://ua.censor.net.ua/blogs/3381/shokiruyuschaya_pravda_advokaty_tornado_obnarodovali_materialy. – 08.08.2016.

ПІБ: Онищенко²¹² Руслан Ілліч
Прізвисько/Позивний: «Абальмаз»²¹³, «Фріман»

Громадянство: Україна
Дата народження: 12.03.1972
Роль, посада в незаконному місці несвободи: командир підрозділу
Розшук МВС: затриманий 17.06.2015
Вирок суду першої інстанції: 11 років позбавлення волі

ПІБ: Куст Микита Володимирович
Прізвисько/Позивний: «Куст»

Громадянство: Україна
Роль, посада в незаконному місці несвободи: член добровольчого батальйону, помічник із тактичної та воєвної підготовки
Розшук МВС: затриманий 17.06.2015
Вирок суду першої інстанції: 9 років позбавлення волі

ПІБ: Холод Ілля Іванович
Прізвисько/Позивний: «Холод»

Громадянство: Україна
Роль, посада в незаконному місці несвободи: член добровольчого батальйону
Розшук МВС: затриманий 10.03.2016
Вирок суду першої інстанції: 9 років і 6 місяців позбавлення волі

З огляду на це, державі важливо створювати ефективний механізм протидії і боротьби із сексуальним насильством в умовах конфлікту та забезпечувати притягнення винних осіб до відповідальності. Особливу увагу варто звернути на забезпечення доступу до судових рішень щодо злочинів проти статевої свободи та недоторканості в обсязі, передбаченому ЗУ «Про доступ до судових рішень».

6. КІЛЬКІСТЬ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ. ХАРАКТЕР СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Одним із ключових питань під час дослідження наслідків будь-якого збройного конфлікту є визначення кількості постраждалих осіб. З огляду на характер сексуального насильства, точна кількість його жертв невідома в жодному конфлікті і за різними підрахунками значно відрізняється: в абсолютних показниках – на десятки та сотні тисяч постраждалих. Наприклад, у Руанді кількість зґвалтованих жінок оцінюють у межах 100–250 тис. осіб²¹⁴, а в Боснії та Герцеговині – від 20 до 40 тис.²¹⁵ Кількість жертв конфлікту на Донбасі, на щастя, не досягла вищезгаданих масштабів, але точне число тих, хто пережив сексуальне насильство, зумовлене конфліктом, так само невідома.

Це дослідження показує, що під час збройного конфлікту на Донбасі сексуальне насильство інтенсивно застосовувалось у незаконних місцях несвободи.

Щонайменше кожна четверта особа, яка потрапляла до незаконної в'язниці, стала жертвою та/або свідком сексуального насильства²¹⁶.

За даними СБУ, станом на початок 2017 року з полону було звільнено 3,1 тис. осіб²¹⁷. Слід враховувати, що це – лише ті особи, про звільнення яких відомо СБУ. Здебільшого це військовополонені, громадські і політичні діячі, журналісти, які після звільнення перебувають на контрольованій урядом території та враховані в офіційній статистиці. Проте кількість громадян України, незаконно позбавлених волі в ОРДЛО, значно більша.

До списків звільнених осіб СБУ не входять громадяни, затримані НЗФ за «адміністративні» правопорушення: вживання алкоголю, порушення комендантської години тощо, а також місцеві мешканці, ув'язненні

²¹⁴ UN. Rwanda genocide and UN. Background Information on Sexual Violence used as a Tool of War. – March 2014. – Source: <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/about/bgsexualviolence.shtml>.

²¹⁵ UN Women. Protecting witnesses of wartime rape in Bosnia and Herzegovina. Source: <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2012/11/protecting-witnesses-of-wartime-rape-in-bosnia-and-herzegovina>. – 19.11.2012.

²¹⁶ Серед 245 інтерв'ю з особами, які перебували в незаконних місцях несвободи, 61 інтерв'ю – із жертвами та/або свідками сексуального насильства.

²¹⁷ УНІАН. СБУ заявила про звільнення понад 3 тисяч осіб з полону бойовиків з початку війни на Донбасі. Джерело: <https://www.unian.ua/war/2120774-sbu-zayavila-pro-zvlnennya-ponad-3-tisvach-osib-z-polonu-boyovikiv-z-pochatku-viyni-na-donbasi.html>. – 07.09.2017.

²¹² Використовував прізвище дружини.

²¹³ Власне прізвище, використовував як прізвисько.

для використання на примусових роботах, або викрадені з метою викупу тощо. Значна кількість цих людей лишається жити на тимчасово окупованих територіях і не зверталась до правоохоронних органів України. Не бажає звертатись до правоохоронних органів і більшість затриманих за «адміністративні» правопорушення у квітні–травні 2014 року, які зараз проживають вже на підконтрольних українському уряду територіях.

Про значну кількість постраждалих від незаконного утримання свідчать також підрахунки загальної кількості осіб, яких утримували НЗФ у незаконних місцях несвободи. За свідченням звільнених заручників і колишніх військовополонених, кількість утримуваних у незаконних місцях несвободи становила десятки осіб, а в окремих місцях несвободи – і сотні осіб.

Якщо до згаданої кількості (3,1 тис. осіб), яку називають офіційні представники СБУ, застосувати отримане в межах дослідження співвідношення 1:4 («кожна четверта особа стала свідком та/або постраждала від сексуального насильства»)²¹⁸, отримаємо висновок, що, щонайменше 800 осіб постраждали від сексуального насильства лише в незаконних місцях несвободи, створених НЗФ.

Якщо взяти це до уваги, можна вважати, що в незаконних місцях несвободи утримували щонайменше у два-три рази більше осіб, аніж тих, яких звільнили і які потрапили до списків СБУ, то кількість жертв сексуального насильства так само пропорційно зростає і становитиме від кількох сотень до кількох тисяч осіб.

ЧИ БУЛО СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ ЗБРОЄЮ ВІЙНИ?

Як бачимо, в абсолютних показниках кількість постраждалих від сексуального насильства на Донбасі є значно меншою, аніж під час Югославських воєн чи під час конфлікту в Руанді. Саме під час конфліктів у Руанді та в колишній Югославії сексуальне насильство було систематичним та поширеним. Тому було визнано, що воно використовувалось у цих конфліктах як зброя²¹⁹.

Щоб порівняти використання сексуального насильства у згаданих збройних конфліктах та під час конфлікту на Донбасі, ми вивели показник співвідношення жертв сексуального насильства до загальної кількості осіб, які загинули в конфлікті. У результаті отримали такі дані: як і очікувалось, співвідношення жертв сексуального насильства до загальної кількості загиблих у

²¹⁸ Слід також брати до уваги, що в процесі документування, яке здійснювали інтерв'юери Коаліції, не всі постраждалі були готові повідомляти про сексуальне насильство через стигму та страх. Тож можемо припустити, що принцип «кожен четвертий» дозволяє виявити мінімальну кількість тих, хто зазнав сексуального насильства.

²¹⁹ UNICEF. Sexual violence as a weapon of war. Source: <https://www.unicef.org/sowc96pk/sexviol.htm>.

конфлікті на Донбасі є меншим, оскільки меншою була інтенсивність сексуального насильства. Проте отримані пропорції у різних конфліктах не є абсолютно неспівставними. Крім того, виявлені під час дослідження тенденції, а саме: активне використання сексуального насильства в незаконних місцях несвободи, його спрямованість на залякування та приниження супротивника, – дозволяють обґрунтовано говорити про використання сексуального насильства як зброї війни під час конфлікту на Донбасі.

Особливості застосування сексуального насильства під час збройного конфлікту на Донбасі обумовлені суттю цього конфлікту. На відміну від руандійського і югославського, конфлікт на Донбасі – це не етнічний конфлікт, а конфлікт ідеологій. Одна сторона протистояння виступає за збереження державного суверенітету і територіальної цілісності України, має проєвропейський вибір у зовнішній політиці. Інша сторона прагне до створення або самостійних держав/держави, або приєднання частини українських територій до РФ.

Частка місцевого населення, що бере участь у конфлікті в якості активних учасників однієї з його сторін, є відносно незначною. Ті з жителів Луганської та Донецької областей, які активно залучені в конфлікт як члени НЗФ чи лідери суспільної думки (політики, громадські активісти, журналісти), не відрізняються один від одного ні мовою, ані антропологічною будовою тіла, ані кольором шкіри, ані етнічною приналежністю. Учасників конфлікту розділяють ідеї. Оponentів у протистоянні можна визначити за зовнішніми ознаками лише в тому випадку, якщо особа свідомо носить певну символіку або уніформу, публічно проголошує певні ідеї або діями ідентифікує свою прихильність до певних ідей.

Пасивність більшості місцевого населення у конфлікті та фізіологічна гомогенність активних учасників конфлікту упереджує масові насильницькі дії проти місцевого населення. НЗФ та українські військові сприймають місцеве населення значною мірою як «своє». Оскільки воно не чинить масового активного опору жодній із сторін, то у сторін конфлікту немає підстав застосовувати до місцевого населення широкомасштабні

²²⁰ UN. Rwanda genocide and UN. Background Information on Sexual Violence used as a Tool of War. – March 2014. – Source: <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/about/bgsexualviolence.shtml>.

²²¹ Там само.

²²² UN Women. Protecting witnesses of wartime rape in Bosnia and Herzegovina. Source: <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2012/11/protecting-witnesses-of-wartime-rape-in-bosnia-and-herzegovina>. – 19.11.2012.

²²³ Humanitarian Law Center. Source: <http://www.hlc-rdc.org/stranice/Linkovi-modula/About-us.en.html>; International Center for Transitional Justice. Transitional Justice in the Former Yugoslavia. – 2009. – Source: <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Former-Yugoslavia-Justice-Facts-2009-English.pdf>.

²²⁴ УВК ООН з прав людини. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні. 16 лютого – 15 травня 2017 року. Джерело: http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UARreport18th_UKR.pdf.

СПІВВІДНОШЕННЯ ЖЕРТВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ДО ЗАГАЛЬНОЇ КІЛЬКОСТІ ОСІБ, ЯКІ ЗАГИНУЛИ В КОНФЛІКТАХ

Орієнтовна кількість жертв сексуального насильства

Орієнтовна кількість загиблих

Співвідношення орієнтовної кількості постраждалих від сексуального насильства до кількості загиблих у конфлікті

Руандійській конфлікт

100 000-250 000²²⁰

500 000-1 000 000²²¹

1:4
1:5

Югославські війни

20 000-40 000²²²

130 000-140 000²²³

1:3,5
1:6,5

Війна на Донбасі

800-2 400

10 090²²⁴

1:4,5
1:13

каральні заходи. За три роки конфлікту не було свідчень про великі фільтраційні табори, масові розстріли чи зґвалтування. Місцеві жителі найбільше страждають від погіршення соціально-економічної ситуації, невибіркового застосування зброї та мародерства. В основі останнього – переважно прагнення наживи, а не бажання покарати за спротив.

З огляду на вказані особливості конфлікту на Донбасі, для учасників збройного конфлікту чітко ідентифікований противник кількісно обмежений. Це цивільні, які активно беруть участь у конфлікті: партизани, агітатори, інформатори, пропагандисти тощо. Це також військові, які перебувають по різні боки лінії розмежування. Із часу Дебальцевського котла (лютий 2015 року) під час конфлікту ведуться лише позиційні бої, масштабні наступальні операції не проводяться. Така ситуація обмежує безпосередній контакт сторін конфлікту. Такий контакт відбувається або на лінії розмежування під час бойових зіткнень, або під час затримань та арештів на територіях, контрольованих українськими військовими або НЗФ. У випадку такого затримання або арешту особа, яка представляє противника або звинувачується у такій підтримці, як правило, потрапляє до офіційних або незаконних місць несвободи.

Застосовувати сексуальне насильство безпосередньо під час бойових зіткнень практично неможливо. Тому абсолютна більшість зафіксованих випадків сексуального насильства відбувалась там, де таке насильство було можливим – у місцях несвободи. Зібрані під час дослідження свідчення дозволяють стверджувати, що українські військові та представники НЗФ застосовували сексуальне насильство до полонених та заручників, а в ОРДЛО це явище мало масовий і системний характер.

В активній стадії конфлікту (квітень 2014 – лютий 2015) кількість ідейних опонентів та комбатантів, які потрапляли до незаконних місць несвободи, була значною. 2014 року активні цивільні прихильники різних векторів розвитку України ще перебували по обидві сторони лінії розмежування, тобто там, де проживали до початку конфлікту. Усе це суттєво полегшувало затримання (насамперед представниками ОРДЛО) значної кількості ідейних супротивників та поміщення їх до незаконних місць несвободи. Із 2015 року кількість затриманих стала суттєво зменшуватись, відбувався обмін полоненими та цивільними заручниками, відтак зменшилась і кількість повідомлень про випадки сексуального насильства в незаконних місцях несвободи.

Водночас якби у сторін конфлікту була можливість контактувати з більшою кількістю супротивників (наприклад, якби активно велись бойові дії і військові підрозділи масово переміщувались), то можна було б обґрунтовано стверджувати, що сторони конфлікту застосовували б сексуальне насильство більш масово і надалі. Оскільки можливість контактувати та застосовувати сексуальне насильство до супротивника дуже обмежена, його застосовують лише в тих випадках,

коли є така можливість, а саме в незаконних місцях несвободи.

Як видно із свідчень, наведених у попередньому розділі дослідження, НЗФ здійснювали свідому політику ув'язнення і залякування осіб із протилежними чи відмінними від їхніх політичними поглядами та світоглядними ідеалами. Із цією метою НЗФ створили мережу зі щонайменше 112 незаконних місць несвободи, де утримували військовополонених та цивільних заручників. Серед місць несвободи, які входили до цієї мережі, під час дослідження ідентифіковано 38 незаконних в'язниць, де застосовувалось сексуальне насильство: зґвалтування, катування сексуального характеру, сексуальні домагання та погрози сексуального характеру тощо. У переліку цих 38 місць несвободи – найбільш масові незаконні місця несвободи, перераховані в попередньому розділі, через які пройшли тисячі військовополонених та незаконно затриманих цивільних осіб.

У авторів дослідження немає документальних свідчень, які б дозволяли стверджувати, що політика сексуального насильства мала спланований характер. Описувані незаконні місця несвободи контролювали різні, часом конкурентні збройні формування. Водночас масовість застосування сексуального насильства у формально роз'єднаних між собою незаконних місцях несвободи, які перебували в різних населених пунктах під контролем різних озброєних груп, свідчить, що практика застосування сексуального насильства щодо ув'язнених мала систематичний характер. Особи, котрі практикували сексуальне насильство до в'язнів, діяли незалежно один від одного. Проте їх дії разом створювали спільну політику терору та застосування сексуального насильства щодо військових супротивників та ідеологічних опонентів.

У 2014 році українські збройні формування також почали створювати незаконні місця несвободи. Усього задокументовано свідчення про дев'ять таких місць, хоча очевидно, що їх було більше. Кількість утримуваних у цих місцях осіб була значно меншою, що обумовлено відносно коротким періодом їх існування. Крім того, на контрольованих урядом територіях продовжувала діяти система правоохоронних та пенітенціарних органів.

Задокументовані в межах дослідження випадки свідчать про те, що саме до чоловіків, які перебували в незаконних місцях несвободи, найчастіше застосовували примусове оголення, катування сексуального характеру, а також зґвалтування. Описана тенденція²²⁵

²²⁵ Зазначена тенденція пояснюється кількома факторами. У дослідницької групи була можливість опитувати насамперед тих із звільнених осіб, які перебували на підконтрольній уряду території України. На контрольовану урядом територію України повертаються або звільнені з полону військовослужбовці, або ті представники цивільного населення Донбасу, які з ідеологічних причин чи з огляду на загрозу подальшого переслідування не можуть надалі проживати на тимчасово окупованих територіях Донбасу. Більшу частину із цієї когорти осіб становлять саме ►

може не відображати загальний стан сексуального насильства в зоні конфлікту, а лише ілюструє особливості сексуального насильства в незаконних місцях несвободи.

Важливо наголосити, що застосування сексуального насильства до чоловіків, зокрема до військовополонених та ідеологічних опонентів із числа цивільних, у незаконних місцях несвободи було масовим. Постраждали від сексуального насильства були представниками українських військових, добровольчих батальйонів, а ті, хто не брав участі в збройному конфлікті, зазнавали сексуального насильства через політичні переконання: активно підтримували супротивників або підозрювались у такій підтримці, мали активну громадянську позицію, виступали за суверенітет або в підтримку певного напрямку державного розвитку.

Погроза кастрацією, ушкодження статевих органів, погроза піддати сексуальному насильству рідних та близьких затриманого, здійснення відеозапису акту сексуального насильства або погроза здійснити такий відеозапис та оприлюднити його в інтернеті, публічне оголення та інші види насильства застосовували не для того, аби отримати сексуальне задоволення, а щоб покарати, залякати, принизити або деморалізувати

противника та/або ідеологічного опонента. У кількох інтерв'ю (yt-820, fc-298, dy-379) така мета вчинення сексуального насильства є чітко вираженою.

Так само у відеосюжеті з погрозами сексуального насильства щодо українських солдат представник НЗФ формулює мету насильства, його відеозапису та наміру оприлюднити його в інтернеті як спосіб вплинути на військового супротивника²²⁶.

Наведені в цьому розділі факти свідчать, що сексуальне насильство під час збройного конфлікту на Донбасі з боку НЗФ мало цілеспрямований характер та застосовувалось у більшості випадків як засіб залякування, приниження та покарання військовополонених та ідеологічних супротивників. Описувана практика широко застосовувалась у незаконних місцях несвободи, створених НЗФ, і мала систематичний характер. Українська сторона теж використовувала сексуальне насильство під час збройного конфлікту як засіб впливу на політичних опонентів та військових супротивників, але кількість повідомлень про такі факти незначна. У підсумку застосування сексуального насильства щодо військовополонених та ідейних супротивників мало сприяти перемозі, а тому воно може розглядатись як зброя під час конфлікту на Донбасі.

► чоловіки, оскільки військовослужбовцями ЗСУ є насамперед чоловіки. Серед затриманих цивільних осіб – активних прихильників територіальної цілісності України – теж переважали чоловіки. Тому серед утримуваних у незаконних місцях несвободи й серед опитаних у межах дослідження осіб чоловіки становлять арифметичну більшість.

Вказана пропорція не означає, що жінок піддавали менш жорстоким формам сексуального насильства в незаконних місцях несвободи або що вони були менш вразливими для насильства. Дослідження показало, що кількість жінок серед утримуваних у незаконних місцях несвободи (і серед опитаних) осіб була меншою. Найбільш поширеними формами насильства щодо жінок були зґвалтування, образи сексуального характеру та примусове оголення. Є всі підстави вважати, що значна кількість жінок із числа цивільного населення (які не належали до категорії «ідеологічні та військові супротивники»), яких утримували НЗФ у незаконних місцях несвободи і піддавали сексуальному насильству, продовжує проживати на тимчасово окупованих територіях та не охоплена дослідженням.

²²⁶ Пленный солдат ВСУ! Боец ВСУ в плену! Ополченцы взяли в плен Укропа! Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=1Vu5O8O8zGY>. – 12.08.2015.

КІЛЬКІСТЬ ОСІБ, ЯКІ УТРИМУВАЛИСЬ НЗФ У НЕЗАКОННИХ МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

На основі зібраних інтерв'ю аналітики СЦГІ спробували визначити приблизну кількість осіб, утримуваних НЗФ у незаконних місцях несвободи. Наведені нижче цифри насамперед базуються на свідченнях звільнених осіб. В інтерв'ю колишні полонені та заручники згадують кількість осіб, з якими вони безпосередньо утримувались в одних приміщеннях. Сюди також входить кількість інших в'язнів, яких вони бачили в той час, коли мали можливість залишити місце утримання (наприклад, під час примусових робіт). Частина опитуваних перебувала у великих установах, де в'язнів тримали в різних приміщеннях: це, наприклад, обласні управління СБУ в містах Донецьк та Луганськ, СІЗО в містах Донецьк та Сніжне). Насамперед в'язні намагаються визначити загальну можливу кількість утримуваних у такій установі. У таких поодиноких випадках опитувані можуть називати кількість від 200 до 400 осіб, яких могли утримувати в таких приміщеннях.

На жаль, свідчення про кількість утримуваних осіб мають фрагментарний характер. Оцінюючи кількість осіб у незаконній в'язниці, колишній полонений чи заручник описує кількість утримуваних від дня його/її потраплення у незаконне місце несвободи до дня звільнення. Значна частина таких незаконних місць несвободи існувала до дня арешту/захоплення в заручники певної особи і продовжувала функціонувати після її звільнення. Точні дати їх існування і кількість утримуваних у них осіб встановити неможливо.

Загалом можна виокремити кілька великих незаконних місць несвободи, де кількість утримуваних становила орієнтовно від 100 до понад 200 осіб. Це приміщення колишніх обласних Управлінь СБУ в Донецькій області (xh-060, vr-401, pr-208, xc-570, xc-500, ri-877, ap-289, bh-461, jw-972, rv-106, sk-161, jo-436, ru-345, ff-450, yd-352, ys-985, od-446, qo-657, vd-639, vd-040, bi-375, xr-513, pr-177, em-411, ty-057) та Луганській області (oz-300, bc-222, xm-371). До цієї ж категорії незаконних місць несвободи відносяться приміщення колишнього Сніжнянського міського відділу МВС (ri-811, bi-320, ys-911, zh-632, xm-317, sk-161, jo-634, te-340, gk-376, sd-119, bi-375, jm-101, sm-099), приміщення училища внутрішніх військ (в/ч № 3037) по вул. Купріна, 1 у Донецьку (ys-777, yd-139, hs-313), приміщення школи-інтернату № 1 у м. Кадіївка (Стаханов) Луганської області (td-446, su-018, gk-466) та приміщення колишнього УБОЗу Стаханівського міськвідділу МВС (su-211, sk-392, su-018, qo-567).

Масово (100 і більше осіб) після Ілловайського котла військовополонених утримувались у слідчих ізоляторах Сніжного і Донецька, в Іловайському лінійному відділі міліції (xh-060, xc-500, ri-877, ap-289, rv-106, ff-450), посеред поля (іноді – в ямах у полі) біля міст Ілловайськ та Старобешеве Донецької області (cx-373, ru-056, ys-589, yj-341, zb-295, tc-703, gk-269, ir-709, pr-097).

Свідчення про кілька десятків утримуваних знаходимо в інтерв'ю про підвали ДП «Артемвугілля» (м. Горлівка, просп. Леніна, 13) (wr-631), гаражі прокуратури Горлівки (ru-375), приміщення «Нової пошти» на вул. Травневій, 66 у Донецьку (bi-175, nk-236, sk-497), територію заводу «Ізоляція» (м. Донецьк, вул. Світлого Шляху, 3) (oz-929), підвали Донецького телецентру (xh-160, jo-832, hs-313, il-230), приміщення колишнього ДТСААФ по вул. Щорса у Ровеньках Луганської області (sd-615), приміщення Алчевського військового комісаріату (vr-471, lm-013, lm-571, yd-219), приміщення колишнього Алчевського міськвідділу МВС (zh-132). У Луганську десятки ув'язнених утримувались у підвалах СНУ ім. Володимира Даля (wb-308, te-160, xr-637), підвалах колишньої Жовтневої районної в місті Луганську ради (xc-171, jw-072, jw-672, xr-637, pn-566), у підвалах колишньої Луганської ОДА (xc-171, cb-022, ri-859, jw-072, jw-672, vk-734), кімнатах готелю «Динамо» (sd-615), приміщенні колишнього магазину «Кохана» (пл. Героїв БВВ, 10А) та у приміщенні колишнього дитячого садка поруч із колишнім магазином «Кохана» (bc-122). Більше десяти осіб утримували в колишніх міськвідділках МВС у містах Краснодон (Сорокине) (jo-636) та Красний Луч (Хрустальний) (lm-321) Луганської області, у підвалах Інституту релігії (Донецького християнського університету) на пр-ті Ілліча, 106 (ар-189) та у старому військовому госпіталі по вул. Ляшенка в Донецьку (vk-334).

Поява незаконних місць несвободи пов'язана з діяльністю НЗФ. Кожне НЗФ чи навіть окремі їхні підрозділи створювати власні місця несвободи. З огляду на це, час існування частини в'язниць пов'язаний із терміном існування НЗФ, яке його створило. Тому більшість згаданих вище незаконних місць несвободи існували на тимчасово окупованих територіях від початкової стадії конфлікту (весна 2014) до 2015 року, коли в самопроголошених «республіках» відбулась централізація силових структур. Одна частина незаконних місць несвободи зникла разом із розформуванням певного НЗФ, інша – змінила статус і продовжила функціонувати після 2015 року.

Деякі незаконні місця несвободи припинили свою діяльність раніше, у зв'язку із звільненням територій підрозділами ЗСУ та добровольчими батальйонами. Вони проіснували лише з квітня до початку липня 2014 року. До таких місць несвободи, у кожному з яких щоденно могли незаконно утримувати понад десять осіб, у Донецькій області належать: ізолятори тимчасового тримання Краматорського (te-355, xc-070), Дружківського (jo-536), Слов'янського (yj-241, yd-391) міськвідділу МВС, приміщення Краматорської (rv-233, qo-675) та Костянтинівської міських рад (ss-271, tc-629), управління СБУ в м. Слов'янську (yj-241, ri-473, hs-200). Аналогічними за кількістю незаконно утримуваних осіб у Луганській області були приміщення Северодонецького (su-211) та Лисичанського міськвідділів МВС (gk-302), управління СБУ в м. Северодонецьку (ye-983), підвалу Северодонецького філіалу Державного інституту азотної промисловості (pa-398).

2016 року кількість осіб, звільнених із незаконних місць несвободи, суттєво зменшилась, тому дані про їх функціонування практично відсутні. За інформацією, яку вдалось зібрати, зрозуміло, що практика утримання заручників та незаконно затриманих осіб у непристосованих для тривалого утримання людей приміщеннях, продовжувалась. Таких людей утримували в офісних приміщеннях, приміщеннях адміністративних споруд, а також в приміщеннях СІЗО, колоніях, колишньому обласному управлінні СБУ в Донецькій області.

7. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ З БОКУ НЗФ

7.1. ДІЯННЯ

Щоб мати можливість розглядати задокументовані акти сексуального насильства під час збройного конфлікту як міжнародні злочини, ми зацентруємо увагу на трьох елементах:

- діянні (що саме було вчинено?);
- обставинах (в якому контексті діяння було вчинено?);
- режимі відповідальності (як було вчинено злочин та який характер мала роль передбачуваного злочинця у здійсненні сексуального насильства?)²²⁷.

До сексуального насильства в контексті збройного конфлікту належать зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова стерилізація, ушкодження статевих органів, примусове оголення, погрози вчинення сексуального насильства, погрози сексуального насильства щодо членів родини. Воно може бути частиною катування, каліцтва, нелюдського поводження, убивства, переслідування, замаху на людську гідність²²⁸.

Жінки, чоловіки, хлопці та дівчата можуть стати жертвами сексуального насильства під час збройного

конфлікту. Водночас почуття провини та сорому, страх помсти або табу, які характеризують цю тему, можуть стримувати жертв від того, щоб повідомляти про насильство. Показання свідків часто є єдиним доступним джерелом інформації, а в міжнародній практиці кримінальних проваджень у справах сексуального насильства не вимагають свідчення на підтвердження показань постраждалих у межах загальних правил процедури та доведення²²⁹.

Сексуальне насильство можуть вчиняти для задоволення статевого потягу, хоча під час конфлікту основною метою сексуального насильства здебільшого є демонстрація сили та панування над особою. Зґвалтування жінок і чоловіків під час збройного конфлікту є формою нападу, що характеризує «завоювання» та приниження жінок або чоловіків-комбатантів. Воно також може слугувати покаранням за порушення, невідповідність соціальним нормам, наприклад, щодо ЛГБТІ.

Сексуальне насильство може бути вчинене із застосуванням сили або погрози силою щодо цієї або іншої особи, або шляхом примусу, викликаного, наприклад, страхом перед насильством, грубим примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою, або шляхом використання обстановки, яка характеризується примусом, або було скоєне щодо особи, нездатної дати згоду, яка б виражала її справжню волю.

²²⁷ Під режимом відповідальності розуміють пряму відповідальність (безпосередніх виконавців), спільне вчинення злочину і відповідальність за переслідування спільної мети, опосередковане вчинення (підозрюваний у вчиненні злочину здійснює контроль над злочинцем), наказ, підбурювання/спонування, сприяння та пособництво; відповідальність командирів та інших начальників.

²²⁸ Римський статут міжнародного кримінального суду. – Статті 7(1)(f), 7(1)(h), 8(2)(a)(ii), 8(2)(b)(xxi), 8(2)(c)(i), 8(2)(c)(ii). Джерело: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_588. – 16.01.2002.

²²⁹ United Kingdom: Foreign and Commonwealth Office. International Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict. – 1st ed., June 2014. – Source: <http://www.refworld.org/docid/53f2fed34.html>.

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЖІНОК ЗІ СТОРОНИ НЗФ

КОЖНА ТРЕТЯ
опитана жінка стала жертвою
та/або свідком сексуального насильства

зґвалтування
22 випадки

**образи, приниження,
залякування сексуального характеру**
10 випадків

примусове оголення
9 випадків

спроби зґвалтування
8 випадків

погрози зґвалтування
7 випадків

**сексуальне насильство
як частина катувань**
3 випадки

примусова проституція
2 випадки

**ушкодження утроби
вагітної жінки**
2 випадки

**погрози сексуальним
насильством щодо членів сім'ї**
2 випадки

**спільний туалет та/або
душ жінок із чоловіками**
16 випадків

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЧОЛОВІКІВ ЗІ СТОРОНИ НЗФ

КОЖЕН ЧЕТВЕРТИЙ
опитаний чоловік став жертвою
та/або свідком сексуального насильства

примусове оголення
34 випадки

**сексуальне насильство
як частина катувань**
18 випадків

**образи, приниження,
залякування сексуального характеру**
9 випадків

зґвалтування
9 випадків

погрози зґвалтування
9 випадків

погрози кастрації
8 випадків

**погрози сексуального
насильства щодо членів родини**
3 випадки

спроби кастрації
3 випадки

спроба зґвалтування
1 випадок

Воно не обов’язково полягає у застосуванні фізичного насильства або будь-яких насильницьких дій: обставини можуть бути достатніми для обмеження здатності жертви насильства надати згоду, яка б виражала її справжню волю.

«І тоді я дізналася історію В. У неї ще астма, їй було дуже важко розповідати, що її посадили спочатку в окрему [кімнату – Ред.]. Це кімната метр-півтора шириною, метра три довжиною. [...] Це підсобні приміщення, як у прибиральниці. Її протримали в цій кімнаті десь три години. Потім прийшов “Рамзан”... Він їй згвалтував. Він їй сказав, що якщо ти не погодишся – я тебе тут залишу і тут здохнеш. Вона погодилася, але я все одно вважаю, що це згвалтування, тому що у неї не було вибору» (од-446).

У більшості ідентифікованих випадків особи, до яких застосовувалось сексуальне насильство з боку НЗФ, належали до українських військових або ідеологічних опонентів із числа цивільного населення²³⁰. Воно застосовувалось для того, щоб покарати, принизити, залякати, отримати інформацію чи зізнання, а також для задоволення сексуальних потреб. У низці випадків мотиви насильства не вдалось ідентифікувати, а респонденти вказують на схильність злочинців до особливої жорстокості.

У межах дослідження зібрано інформацію про **175 випадків сексуального насильства щодо жінок та чоловіків із боку НЗФ**. Задокументовані випадки згвалтувань²³¹, спроби та/або погрози згвалтувань, сексуальне насильство під час катувань, примусового оголення, спільного душу жінок із чоловіками, образ, принижень сексуального характеру.

Опитані особи повідомили про 81 випадок різних форм сексуального насильства щодо жінок із боку НЗФ:

- згвалтування – 22 випадки;
- образи, приниження, залякування сексуального характеру – 10 випадків;
- примусове оголення – 9 випадків;
- спроби згвалтування – 8 випадків,
- погрози згвалтування – 7 випадків;

- примусова проституція – 2 випадки;
- сексуальне насильство як елемент катувань чи нелюдського поводження – 3 випадки;
- ушкодження утроби вагітної жінки – 2 випадки;
- погрози сексуальним насильством щодо членів сім’ї – 2 випадки;
- спільний туалет та/або душ жінок із чоловіками – 16 випадків.

У межах цього дослідження кожна третя опитана жінка стала жертвою та/або свідком сексуального насильства.

Усього у межах дослідження зібрано інформацію про 94 випадки різних форм сексуального насильства щодо чоловіків із боку НЗФ:

- примусове оголення – 34 випадки;
- сексуальне насильство як частина катувань– 18 випадків,
- образи, приниження, залякування сексуального характеру – 9 випадків;
- згвалтування – 9 випадків;
- погрози згвалтування – 9 випадків;
- погрози кастрації – 8 випадків;
- погрози сексуального насильства щодо членів родини – 3 випадки;
- спроби кастрації – 3 випадки;
- спроба згвалтування – 1 випадок;

Кожен четвертий опитаний чоловік став жертвою та/або свідком сексуального насильства.

На основі зібраних даних можемо стверджувати, що під час збройного конфлікту на Донбасі сексуальне насильство використовувалось як самостійно, так і було частиною катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження та покарання, убивств.

«У бойовиків було щось схоже на акумулятор із двома проводами, вони так само були з двома бітами, дерев’яною і гумовою. Один провід від апарату вони підключили до статевого органу, а другий до язика, і почали подавати струм, поки в очах у мене не з’явилися білі плями. Щоб я не кричав, мене били битою по голові, по колінах, по статевому органу, періодично добивали ногами. Біль був нестерпний, від такого болю я зубами вгризався в черевик одного з бойовиків» (ск-497).

Сексуальне насильство також було частиною переслідування цивільного населення, зокрема на основі політичних поглядів, релігійних переконань, расової приналежності та сексуальної орієнтації. Як зазначав під час інтерв’ю протестантський священник: *«Запальничкою ноги палили, електрошокером били, очі вичавлювали, рот роздирали, хрест в задній прохід заштовхували»* (гі-859). Інший респондент розповідає: *«Вони [казаки – Ред.] мене як привели вперше в камеру, в першу камеру, я запитав: “Хлопці, а що вони голі сидять?”*

Вони не зовсім голі: в простирадлах були обмотані. Кажуть: “Вони, якщо я не помиляюся, баптисти. Каже, їх як завели, вивели на допит, роздягли їх там”» (gk-466).

7.2. КОНТЕКСТ

Описуючи контекстуальні елементи вчинення сексуального насильства під час збройного конфлікту, важливо виділити такі елементи:

- сексуальне насильство було вчинено у зв’язку зі збройним конфліктом;
- виконавці усвідомлювати існування збройного конфлікту під час вчинення сексуального насильства.

У зібраних свідченнях постраждалих та свідків є численні згадки про бойові дії, їх інтенсивний характер (обстріли, вибухи, застосування важкої артилерії), людські жертви, військову техніку та озброєння, військові підрозділи та формування тощо. Ці згадки свідчать про те, що насильство відбувалось у контексті конфлікту, а командири та виконавці усвідомлювали його існування.

«Про втечу не йшлося, бо навколо було безліч сепаратистів, навіть коли починався артобстріл і всі вибігали у двір» (xh-160).

«Я впирався, підбіг третій і мене потягли в підвал бібліотеки, що розташовувався за станцією “Веселенька”. Там я довго відходив від контузії, зі стелі сипалося, і тільки за цією ознакою я розумів, що нас обстрілюють» (cb-022).

«Були бої. Одного вечора прибігли в камеру, кажуть: “Збирай свої речі!” Це було десь числа 4 липня, у мене телефон був з собою. Нас звідти і перевели в сусідній гараж. Каже: “Все. Тут будете”. А в нашу камеру вони поклали труп (загинула одна їх людина)» (pp-298).

«Взагалі до всіх українських військовополонених було однакове ставлення. Воно кілька разів погіршувалося, коли українська армія звільняла нові міста, охоронці зривали лють на полонених, могли побити або принизити. Особливо злими ополченці були, коли з Донецького аеропорту привезли не менш як 50 труп з тілами загиблих з їхнього боку» (xc-570).

«Періодично заходив майор, той самий, який брав участь у допитах, і просив показати на мапі, де наш штаб, де блокпост, питання щодо розташування були чистою формальністю. Він показав свою нову російську систему навігації, ми з К. її добре запам’ятали, ось тільки назву забув. Це була супутникова російська навігація останнього покоління. Нам показали програму, де при введенні назви нашого пункту дислокації на екрані все відбувалося в режимі онлайн, я бачив навіть, в який бік повернутий кулемет, бачив наших хлопців» (ск-497).

Зафіксовані види сексуального насильства відбувались у межах діяльності організованих збройних груп, які брали участь у конфлікті. Деякі свідки також згадують про участь підрозділів регулярної армії РФ, представників РФ у межах сформованих на непідконтрольних територіях НЗФ, у т. ч. кадрових військовослужбовців: виконавців, польових командирів тощо.

Перебуваючи в незаконних місцях несвободи, опитані особи неодноразово бачили громадян РФ, у т. ч. представників збройних сил, яких опитані ідентифікували за одягом, військовими знаками, мовою або зброєю. Російські військові могли брати участь у допитах, сексуальному насильстві або відповідати за незаконні місця несвободи.

«Допит вели двоє росіян у цивільному»²³² [...] Схоже, що один був працівником правоохоронних органів. У них була дуже яскраво виражена вимова жителів Росії. Вони запитували про розташування військових частин» (cb-822).

«Я бачив обстріли з боку РФ. Коли ми облаштували нововідкриту комендатуру в Жовтневому виконкомі, за його територією розташовувався двоповерховий гуртожиток, там розквартирувалися кавказці, чеченці, може навіть дагестанці. Вони були окремо. [...] Спілкуючись із ними, ми точно зрозуміли: ці хлопці з Грозного, деякі говорили насилу російською, з якоюсь власною вимовою [...]. Крім цього, одного разу до нас в камеру закинули росіянина, Сергійка з Мурманська. Він був п’яний і його закинули на ніч у камеру до “укропа” на перевиховання. І цей Сергій сам нам розповів, звідки він, що вони не знали куди і навіщо їдуть, їм не повідомляли. Вони зрозуміли, де вони, лише коли приїхали» (cb-022).

«Озброєння в основному АК-100, були також і 47, 74. Це мене здивувало, бо наша армія не має АК-100 взагалі»²³³. Найбільше вразило, що у них на кожному АК-100 стояв підствольний гранатомет, не такий, як у нас, зйомний, а стаціонарний – причеплений до автомата» (xh-160).

Як розповідає один з опитаних військових, «зі мною розмовляв Громов. Як він представився: “Він – росіянин”. Як він сказав, він був розвідником зовнішньої розвідки. Ну, досить солідний, серйозний, він намагався мене завербувати»²³⁴» (pp-298).

«І.: Хто Вас затримував?»²³⁵

^[1] Описані події відбувались у Луганській області.

^[2] Описані події відбувались улітку 2014 року в Донецьку.

^[3] Описані події відбувались у Луганську.

^[4] Описані події відбувались неподалік від Іловайська Донецької області.

ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ЗАФІКСОВАНИХ ВИПАДКІВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЗІ СТОРОНИ НЗФ

У межах дослідження зібрано інформацію про

175
випадків сексуального насильства
щодо жінок та чоловіків із боку НЗФ

Задokumentовані випадки

зґвалтувань

спроб зґвалтувань

погроз зґвалтувань

ушкодження утроби вагітної жінки

сексуального насильство під час катувань

примусового оголення

образ, приниження, залякування сексуального характеру

примусової проституції

погроз кастрації

спроб кастрації

погроз сексуального насильства щодо членів родини

спільного туалету та/або душу жінок із чоловіками

Р.: Військовослужбовці РФ. Старишина армії РФ зі характерним російським акцентом. Це стало очевидно, перш за все, за говором, манерою розмови, за зовнішністю – буряти, інгуші. Діалект відрізнявся, наприклад, якщо у нас фуфайка – це бушат, то вони називали фуфайкою звичайну куртку. Ми бачили багато військової техніки. Вона відрізнялася від нашої і кількістю, і якістю. Протягом 2 км вся дорога була у військовій техніці – БМД-1, БМД-2, БРД, не менше за 60 штук, система “Нона”, КАМАЗи (більш короткі та вищі за наші). Російських військових було не менше 800 осіб. На боці БМД була намальована білою фарбою “крапка у колі” – ще з часів СРСР це означало те, що це десантники Псковської дивізії, розвідувальний батальйон. Їх було не менш ніж чотири роти. Військові у розмовах не приховували своєї належності до цієї бригади» (хс-570).

«Ще двоє ув’язнених зі мною сиділи. [...] Вони самі розповіли, що вони з Чечні, що вони контрактники російські. Їх відправили в “ДНР” воювати» (гв-306).

«У мій будинок в Лутугинському районі Луганської області увірвалися п’ятеро озброєних автоматами і пістолетами людей. Четверо з них були в камуфляжі, з нашивками морської піхоти РФ» (уд-219).

«Були в підвалі два російські солдати²³⁶. Дві доби їх тримали з нами. Вони розповіли, що з Ростовської області. [...] Службу проходили вони в одній частині. Кадрові військовослужбовці РФ» (те-160).

«Перед тим, як відвезти нас до Антрациту, провели ще один обшук. Мене обшукував молодик. [...] Говорив російською, що він є російським солдатом, який “приїхав допомагати дружньому народові рятувати рідну землю від таких падлюк, як ми”. [...] Конвоювали до Горлівки нас російські солдати. Вони їхали спереду і позаду. Розмовляли російською. Серед них був і той хлопець, який розповідав, що приїхав з Росії» (гу-375).

«Почули нагорі стрільбу²³⁷. Виявляється, там російська якась група. Всі в балаклавах, бачив на шевронах “Крим. Беркут”» (ґр-919).

«З голови зняли мішок, посадили на стілець, прив’язали скотчем і руки, і ноги до стільця²³⁸. Я побачив перед собою три людини. Один – майор, якому було близько 45 років, зі шрамом на лівій щоці, молоджавий. [...] Почався допит.

Ставили запитання: “Куди потрапив?”

Я відповідав: “У контррозвідку”.

Удар.

Знову питають: “Куди потрапив?”

Відповідаю: “До ополченців”.

Знову удар.

Третє питання: “Куди потрапив?”

Відповідаю: “В пекло”.

Відповідають: “Вгадав”.

Про те, що брали участь в афганській війні, бойовики, які перебували разом з “Душманом”, потім самі розповіли. Майор – російський офіцер. Він ставив запитання про звання, посади, техніки та інше. Майор розповів, що він із Ростова, сказав, що в той час всі російські офіцери, які проходять службу на окупованих територіях, офіційно числяться в Чечні» (ск-497).

«Р.: Вони як робили – ти віджимаєшся, ти впав, хто з тобою в камері, його б’ють, тебе не чіпають. Психологічно так тиснули

І.: А хто це? Місцеві?

Р.: Це “россіянци”. Саме росіяни. Я не знаю, що були вони солдати, але я точно знаю, що вони росіяни.

І.: Звідки ви знаєте, що вони росіяни?

Р.: А тому що вони показували свої документи. Нам хвалилися цим.

І.: І що там у документах?

Р.: Російський паспорт. Прізвища не пам’ятаю, чесно, бо закривав пальцем. Не військовий, а просто паспорт» (рп-566).

Представники ЗС Росії, які займали керівні посади в ієрархії НЗФ на Донбасі або окупаційних військах, представники російської контррозвідки знали про функціонування незаконних місць несвободи, неодноразово перебували в таких місцях, створених різними НЗФ у Луганській та Донецькій областях. Вони бачили та усвідомлювали характер функціонування таких місць, зокрема їх непристосованість для тривалого утримання в них людей. Вони були свідками, а часто й учасниками застосування різноманітних форм насильства, зокрема сексуального, до осіб, яких утримували в незаконних місцях несвободи.

7.3. РЕЖИМ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Найбільш складним елементом, який потрібно розглянути, є режим відповідальності. Це те, як було вчинено злочин та яка роль передбачуваного злочинця у

²³⁶ Описані події відбувалися в Луганську.

²³⁷ Описані події відбувалися у Луганську.

²³⁸ Описані події відбувалися у Горлівці Донецької області.

здійсненні сексуального насильства (виконавець, військовий командир, цивільний командир).

Відповідно до ст. 25 Римського статуту, особа підлягає кримінальній відповідальності та покаранню за злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, якщо:

- вчиняє такий злочин самостійно, спільно з іншою особою або через іншу особу, незалежно від того, чи підлягає ця інша особа кримінальній відповідальності;
- наказує, підбурює або спонукає до вчинення такого злочину, якщо такий злочин фактично вчинено або вчинено замах на злочин;
- із метою полегшення вчинення такого злочину здійснює пособництво, підбурювання чи в будь-який інший спосіб сприяє його вчиненню або замаху на нього, включаючи надання засобів для його вчинення;
- у будь-який інший спосіб сприяє вчиненню або замаху на вчинення такого злочину групою осіб, які діють зі спільною метою.

Відповідальність також несуть військовий командир або особа, котра ефективно діє в якості військового командира, за злочини, які підпадають під юрисдикцію суду. При цьому мається на увазі, що злочини вчинені силами, які перебувають під його/її ефективним командуванням і контролем або, залежно від обставин, ефективно підпорядковуються йому/їй та контролюються ним/нею, у результаті нездійснення ним/нею контролю над такими силами належним чином, якщо:

- такий військовий командир чи така особа або знала, або, за обставин, які склались на той момент, повинна була знати, що ці сили вчиняли або мали намір вчинити такі злочини;
- такий військовий командир чи така особа не вжила всіх необхідних і розумних заходів, у межах його або її повноважень, для запобігання або припинення їх учинення чи для передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування.

Зібрані інтерв'ю містять лише фрагментарну інформацію про осіб, які вчиняли насильство (загальний опис зовнішності, позивний, їх належність до НЗФ). Також є дані про осіб, які контролювали виконавців та віддавали накази, підбурювали чи спонукали. Це пов'язано з тим, що особи, які вчиняли сексуальне насильство, часто усвідомлювали злочинний характер своїх дій та намагались приховати ці злочини. *«Під час мого затримання привезли чоловіка, підозрюваного в педо-*

філії. Я бачу момент, коли його заводять, і це такий, трошки повненький чоловік, мені видно його сідниці вже, у нього спали штани. [...] Вони його б'ють весь час, затягують, і вони прикривають, я ось цей бачу шматочок, і вони закривають ось ці непрозорі двері, але залишається щілина, і все добре чутно. І вони постійно б'ють цього чоловіка, і йому: “Педик!”, і він кричить: “Я нічого такого не робив! Я зустрічався з цією жінкою свого часу... Та я добре ставився до цієї її дочки”. Ще коли його затягли, він намагався щось сказати, але потім його тільки б'ють, і він вже тільки стогне, і кричить, і виє. [...] І я можу сказати, що хтось там сказав, що: “Ну, так не тут, не тут!” Його роздягали далі. І хтось почав говорити: “Не тут, не тут!.. Тягніть його до камери і продовжуйте там”» (mg-794).

Навіть розмови про зґвалтування осіб, які перебували у незаконних місцях позбавлення волі, не схвалювались: *«У розмові з іншими співкамерниками я висловив припущення, що йдеться не про допити, а саме про гвалтування. Мені відповіли, що вони це прекрасно всі розуміють, але краще не розпускати язика, бо не треба забувати, де ми перебуваємо. Інколи цю жінку на так звані допити виводили двічі на ніч»* (хг-637).

У розділі 5.1.4. «Особи, які ймовірно відповідальні за сексуальне насильство в незаконних місцях несвободи» попередньо вдалось ідентифікувати 37 осіб, які керували незаконними місцями несвободи та/або ймовірно вчиняли сексуальне насильство. Серед них 13 осіб відсутні у списках розшуку МВС України. Потрібно, щоб правоохоронні органи провели розслідування щодо семи осіб та притягнули їх до відповідальності.

Отже, під час конфлікту на сході України задокументовані випадки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, щодо жінок та чоловіків. Також вдалось ідентифікувати командирів, імовірних виконавців. Вчинене сексуальне насильство мало географічний, часовий та/або причинно-наслідковий зв'язок із конфліктом.

У межах цього звіту автори не ставили за мету розглянути сексуальне насильство в контексті конкретних статей Римського статуту та відповідних елементів злочинів, оскільки звіт має освітньо-інформаційну та адвокаційну мету, спрямовану в т. ч. на виявлення проблем у системі документування, розслідування та протидії сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Водночас задокументовані випадки можуть бути воєнними злочинами та злочинами проти людяності, відповідно до Римського статуту. Представлена у звіті інформація вказує на доцільність підготовки тематичного повідомлення до Офісу прокурора МКС.

8. ТЕМА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СКЛАДНИКУ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ

Суттєвий вплив на ситуацію із сексуальним насильством у зоні конфлікту мають ЗМІ, а також інформація, поширювана неформальними комунікаційними каналами. Проблематика сексуального насильства в контексті інформаційної складової війни може бути предметом окремого дослідження. Проте інформаційний складник у контексті збройного конфлікту на Донбасі є важливим. Тому в цьому розділі подано стислий огляд основних проблем, ідентифікованих у зазначеному контексті.

Починаючи з вересня 2014 року тема сексуального насильства активно висвітлювали в російських ЗМІ, а з 2016 року – і в українських. Проте на стан поінформованості населення щодо сексуального насильства впливали не лише медіа, але й чутки. Вони передавались традиційним способом «із вуст в уста», за допомогою соціальних мереж та пропагандистських ЗМІ. Їхній вплив на населення, яке проживає в зоні АТО, був надзвичайно сильним, особливо на початковій стадії конфлікту. Ступінь критичності населення до неперевіреної інформації, навпаки, був дуже низьким. Непереверені новини, наприклад, про наступ, за лічені години могли спонукати тисячі людей до евакуації. Офіційні російські ЗМІ, а також інші медіа, які підтримували сепаратистів, використовували неправдиву інформацію, щоб провокувати невдоволення та конфлікти між українськими військовими, правоохоронними органами та місцевим населенням на Донбасі для поширення паніки.

Тема сексуального насильства була постійно присутня у чутках та дезінформаційних повідомленнях. До автора цієї частини звіту неодноразово доходили

чутки на тему сексуального насильства від місцевого населення в зоні конфлікту (від таксистів, у місцях масового скупчення людей – на зупинках, у магазинах тощо). Як правило, таку інформацію переповідали як достовірну й отриману від безпосереднього свідка подій. Проте коли під час розмови ми намагались виявити першоджерело історії для її документування, то з'ясовувалось, що реальний свідок подій невідомий.

В основі більшості ідентифікованих під час дослідження «історій» описано випадки примусових статевих актів, жертвами яких є жінки.

Зґвалтування описується у подробицях, які підкреслюють його особливо жорстокий, надзвичайний характер. Такий характер насильства може проявлятися у тому, що жертвою історії є малолітня дитина, неповнолітня дівчина, вагітна або літня жінка.

*«Я також розмовляв із жінками, котрих гвалтували найманці з батальйону [...]. Їх піддавали частим груповим зґвалтуванням, майже всіх жінок села, навіть літнього віку»*²³⁹.

Іноді подробиці набувають просто фантастичного характеру: *«У Слов'янську зґвалтували п'ятимісячну, на очах у матері дитина померла...»*²⁴⁰.

²³⁹ Кривякина Е. Латвийский правозащитник: Меня называют сволочью за то, что я рассказал правду о Донбассе. Источник: <https://www.crimea.kp.ru/daily/26291.5/3168939/>. – 06.10.2014.

²⁴⁰ «Привет ЯП из Донбасса, мы тута....». Источник: <https://www.yaplakal.com/>

Особлива жорстокість може підкреслюватись через розповіді про нанесення травм статевим органам, зґвалтування на очах родичів тощо. Чи не найбільшого поширення набув сюжет про використання монтажно́ї піни під час зґвалтування. У цій історії зґвалтування жінки (як правило, молоді чи навіть неповнолітньої) здійснюють націоналісти (варіанти – представники Нацгвардії, добровольчих батальйонів). Після злочину в статеві органи постраждалої злочинці задувають монтажну піну. Зґвалтована помирає. В історіях зі «щасливим» кінцем постраждалих рятують лікарі.

*«Матері-біженки з маленькими дітьми на руках розповідають [...] “нацики”, саме українські націоналісти, не найманці, спіймали 14-річну дівчину. Зґвалтували її, а потім нутроці запінили монтажною пінкою, не врятували...»*²⁴¹.

*«Наших дівчат ґвалтують бійці каральних батальйонів [...]. Був випадок, коли до нашої лікарні привезли чотирьох зґвалтованих молодих жінок. Причому вояки не просто над ними поглумилися, а залили анальні отвори будівельною піною. Коли їх привезли, всі співробітники були шоковані. Лікарі у нас хороші, тому життя цим жінкам врятували»*²⁴².

Ще один спосіб надати сенсаційності історії – заявити про масовий характер зґвалтування. *«Вони піддавали частим груповим зґвалтуванням майже всіх жінок села...»*²⁴³. *«Щодня командування батальйону бере із 107-ї Приазовської жіночої виправної колонії на ніч по 15–20 жінок до 35 років. Арештованих військові відвозять до себе на базу, ґвалтують, а вранці повертають до колонії ледь живими»*²⁴⁴.

Оскільки певні факти сексуального насильства справді відбулись, можемо припустити, що частина з них могла стати основою для описаних вище чуток. Утім, важливо зазначити, що в чутках, і особливо в неправдивих інформаційних повідомленнях російських ЗМІ, сексуальні та інші злочини набувають гіпертрофованого характеру.

Щоб поширити дезінформацію про ступінь поширеності та жорстокості сексуального насильства в зоні

бойових дій, російські ЗМІ використовували в якості основних три маніпулятивні технології²⁴⁵, описані далі.

«Велика брехня», коли неправдиву інформацію подають максимально серйозно, і завдяки цьому така інформація має вигляд переконливої. Реальні факти міфологізуються або вигадуються нові. Масштаби описуваних (реальних або уявних) злочинів та їх жорстокість перебільшується в рази. Повідомлення про злочини та їх масштаби, про які інформують російські ЗМІ (зґвалтування всього жіночого населення у селах, масові використання утримуваних у колоніях жінок як секс-рабинь), є лише в цих ЗМІ і не підтверджуються жодною авторитетною міжнародною організацією.

«Змішування фактів» та **«страшні факти множаться»**²⁴⁶, коли справжні факти змішуються з припущеннями, гіпотезами, чутками. Це суттєво ускладнює можливість відрізнити правду від вигадки. Наприклад, достовірна інформація про ексгумацію чотирьох тіл доповнюється вигадками про концентраційні табори, розстріли вагітних тощо.

«Прихований удар», коли вигідну маніпулятору вигадану інформацію подають через нейтральних підставних осіб. Для створення ефекту правдоподібності поширюваної інформації російські ЗМІ можуть підкреслювати «експертне» походження інформації, «незалежний» статус експертів, їх походження з країн Європейського Союзу²⁴⁷. Так, наприклад, «П'ятий канал» (російський федеральний телевізійний канал), інтернет-портал «Вести», що належить Всеросійській державній телевізійній і радіомовній компанії, «Комсомольская правда» називають «експертом ОБСЄ» активіста проросійських організацій із Литви Ейнарса Граудініша, який поширює відверто брехливу інформацію про кількість жертв серед цивільного населення та масові зґвалтування цивільних жінок²⁴⁸. Після поширення «експертної» думки литовського політика провідними ЗМІ Росії вигадки «експерта» репродукують на форумах інтернет-сайтів²⁴⁹. У контексті

^[245] Дезінформація: потужна зброя сучасної війни. Джерело: <http://wartime.org.ua/768-deznformacya-potuzhna-zbroya-suchasnoyi-vyni.html>. – 19.01.2012; Петровская С. Дети скандируют фашистские лозунги и призывают «убивать москалей». Российские СМИ об Украине. Источник: <https://www.ostro.org/general/society/articles/455704/>. – 06.10.2014.

^[246] Лихоманов П. Геноцид. Тысячи жителей Донбасса зверски уничтожены карателями. Источник: <https://rg.ru/2014/09/24/karateli-site.html>. – 25.09.2014.

^[247] Чижова Л., Шароградский А. Таинственный эксперт. Источник: <https://www.svoboda.org/a/26615443.html>. – 01.10.2014.

^[248] В массовых захоронениях под Донецком найдено почти 400 тел. Источник: <https://www.youtube.com/watch?v=H9g2EmUB5lo>. – 01.10.2014; Рядовой батальона «Днепр» признался в убийствах женщин и детей. Источник: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2012722>. – 01.10.2014;

Кривякина. Е Латвийский правозащитник: Меня называют сволочью за то, что я рассказал правду о Донбассе. Источник: <https://www.crimea.kp.ru/daily/26291.5/3168939/>. – 06.10.2014.

^[249] Эйнарс Граудиньш: «Я сволочь, рассказавшая правду о Донбассе». Источник:

неправдивих повідомлень згадуються імена міжнародних експертів, яким приписуються вигадані коментарі або їх слова довільно трактуються російськими журналістами.

У публікаціях активно використовувалась мова ворожнечі («нацики», «фашисти») для характеристики військовослужбовців ЗСУ, Нацполіції та добровольчих батальйонів.

Кампанії з дезінформування відбуваються сплановано. Різні російські ЗМІ (провідні інформаційні агентства, теле-, радіоканали, друковані та інтернет-видання) одночасно поширюють інформацію, створену за однаковими сюжетними шаблонами. Нагнітання інформаційної хвилі посилюється публікаціями в блогах та соціальних мережах. До кампаній дезінформації долучаються лідери сепаратистів та високопосадовці РФ.

Прикладом такої масової кампанії з дезінформування населення в Україні, Росії та міжнародній спільноті є інформаційні повідомлення та заяви російських державних діячів за результатами ексгумації тіл чотирьох цивільних осіб із спільного поховання поруч селища Комунар. Це селище є частиною селища Нижня Кринка, яке входить до Макіївської міської ради Донецької області. Поховання знайдене наприкінці вересня 2014 року неподалік від можливої колишньої бази дислокації частин українських військових, яких і звинувачують у позасудових стратах. Разом із могилою цивільних осіб також було знайдене спільне поховання п'яти учасників НЗФ. Належне міжнародне розслідування вказаних випадків не проведене, хоча на ексгумацію тіл були запрошені представники ОБСЄ. Національна гвардія України заперечує розташування своїх підрозділів поруч селища Нижня Кринка²⁵⁰.

Історію про ексгумацію поховань поруч селища Нижня Кринка РФ використала як спробу нав'язати міжнародній громадськості міфи про масові воєнні злочини, начебто вчинені українськими військовими. Серед них: велика кількість масових страт цивільного населення, вчинених українськими військовими, концентраційні табори, де утримували населення Донбасу. Ще одним міфом було твердження про те, що українські військові використовують масові зґвалтування жінок як метод ведення війни. Із цією метою інформацію про поховання чотирьох цивільних осіб російські ЗМІ доповнили низкою малоправдоподібних історій про сексуальне насильство в зоні конфлікту.

http://3rm.info/publications/51882-eto-svidetelstvo-prestupleniy-ukronacistov-►► dolzhny-uvidet-vse-video.html. – 18.10.2014;

Криворожане по зову сердца приносят цветы к мемориальной стеле в честь воинов АТО. Комментарии. Источник: <http://krlife.com.ua/news/krivorozhane-po-zovu-serdtsa-prinosyat-tsveyi-k-memorialnoi-stele-v-chest-voinov-ato-foto>. – 18.10.2014.

^[250] Нацгвардія спростує повідомлення про нібито поховання людей в таборі під Донецьком. Источник: <https://ua.112.ua/suspiilstvo/nacgvardiya-sprostovuye-povidomlennya-pro-nibito-pohovannyah-lyudev-v-tabori-pid-doneckom-119145.html>. – 23.08.2014.

Так, «Російська газета», офіційне видання, яке публікує урядові документи, використовує опис історії про ексгумацію у Нижній Кринці як початок статті, яку доповнює «неупередженим» переказом історії про вбиту родину переселенців, якою начебто поділився у соціальних мережах «ополченець» Шувалов²⁵¹.

«На підлозі понівечені тіла двох чоловіків – одному років 36, другий старий. Трохи віддалік тіла двох молодих жінок. Абсолютно голі, з розпоротими животами і слідами серйозних побоїв. І між усім цим повзає маленький клубочок, щось бурмоче. Виявилася дівчинка років двох-трьох. На голівці рубана рана, по суті, знесена одна сторона шкіри з вухом. Яким дивом вціліла – незрозуміло. Судячи зі стану трупів, їм близько тижня».

Достовірністю історії про те, як покинута дворічна дитина прожила тиждень серед убитих родичів, російська урядова газета не переймається. Ця історія доповнена повідомленням від «Армії Південного Сходу» (рос. «Армия Юго-Востока») про двох викрадених у Маріуполі «фашистами» дівчат-офіціанток, яких тепер боїться розшукувати українська міліція²⁵².

Російський канал «НТВ» до інформації про ексгумацію додав чутки про те, як *«у навколишніх селах останніми місяцями зникали люди, здебільшого молоді дівчата. І довкола ходили чутки, що їх вбивають і ґвалтують солдати Нацгвардії»*. Додатково у репортажі додавались подробиці про те, що одна з убитих начебто була на восьмому місяці вагітності. Для посилення ефекту російські журналісти повідомили, що, *«за деякими даними»*, на місці дислокації українських військових було *«дещо схоже на концтабір»*²⁵³.

Аналогічні повідомлення про *«багатократні групові зґвалтування неповнолітніх дівчат 12, 13, 14 років»* у районі Нижньої Кринки, які вже згадуваний *«експерт»* Ейнарс Граудініш кваліфікував як *«справжній геноцид»*, з'явились і в інших російських ЗМІ²⁵⁴. Додаткові подробиці трагедії про *«напіврозкладених дівчат зі скрученими дротом руками за спиною і спущеними до колін штанами...»* з'явились уже в записах livejournal блогера із Новочерска під ніком «aba_g»²⁵⁵.

Інтернет-видання «Диалог.UA» доповнило інформацію про ексгумацію ще одним «експертним»

forum2/st/1075/topic977600.html. – 21.02.2015.

^[241] «Привет ЯП из Донбасса, мы тута....». Источник: <https://www.yaplakal.com/forum2/st/1075/topic977600.html>. – 21.02.2015.

^[242] Самойлова Р. «Укропы» насилуют зэчек из мариупольской колонии. Источник: <https://nahnews.org/126014-ukropy-nasiluyut-zechek-iz-mariupolskoj-kolonii>. – 25.12.2014.

^[243] Кривякина. Е Латвийский правозащитник: Меня называют сволочью за то, что я рассказал правду о Донбассе. Источник: <https://www.crimea.kp.ru/daily/26291.5/3168939/>. – 06.10.2014.

^[244] Самойлова Р. «Укропы» насилуют зэчек из мариупольской колонии. Источник: <https://nahnews.org/126014-ukropy-nasiluyut-zechek-iz-mariupolskoj-kolonii>. – 25.12.2014.

^[251] Посилань на профайл цитованої особи інтернет-видання не подає.

^[252] Лихоманов П. Геноцид. Тысячи жителей Донбасса зверски уничтожены карателями. Источник: <https://rg.ru/2014/09/24/karateli-site.html>. – 25.09.2014.

^[253] Донбасс в ужасе: в братской могиле жертв нацгвардии нашли беременную. Источник: <http://www.ntv.ru/novosti/1220116/>. – 23.09.2014.

^[254] Платонов А. Международные наблюдатели исследуют захоронения в Донбассе. Источник: <http://www.tvc.ru/news/show/id/51350>. – 29.09.2014.

^[255] Aba_g. Массовые захоронения замученных и изнасилованных украинской армией. Источник: <http://aba-g.livejournal.com/578163.html>. – 28.09.2014.

коментарем Ейнарса Граудініша про «*безліч злочинів, які скоюють ці каральні батальйони*». «*Передусім – це багатократні групові зґвалтування неповнолітніх дівчат. Це реальна ситуація*», – цитує інтернет-видання безапеляційну заяву проросійського політика з Латвії²⁵⁶.

До повідомлень російських ЗМІ із сенсаційними твердженнями долучились і публічні особи. За словами лідера донецьких сепаратистів Олексія Захарченка, кількість знайдених убитих цивільних осіб швидко зросла до 40²⁵⁷, а за тиждень міністр іноземних справ РФ Сергій Лавров заявив про те, що «*вже понад 400 тіл виявлено в захороненнях під Донецьком*»²⁵⁸.

Наведені факти свідчить про відверто неправдивий та маніпулятивний характер поширюваної інформації, свідоме перекручення фактів та спланований характер поширення вигадок, до якого вдавались під час інформаційної війни російські, у т. ч. державні ЗМІ. На «істотне перебільшення» кількості жертв та масштабу воєнних злочинів у повідомленнях російських ЗМІ та влади вказують і міжнародні правозахисні організації²⁵⁹. Загалом темі інформаційних маніпуляцій російських ЗМІ під час війни присвячено вже чимало матеріалів²⁶⁰. У контексті цього дослідження важливо наголосити на тому, що чутлива тема сексуального насильства стала однією з провідних у інформаційному складнику війни. Її активно використовувала російська пропаганда для розпалювання конфлікту в Україні.

У публікаціях українських ЗМІ теж можна знайти спрощений підхід до висвітлення теми сексуального насильства на Донбасі, що відображається у заголовках повідомлень і в підборі фактів та лексики²⁶¹. Проте

загалом тематичний спектр публікацій, присвячених сексуальному насильству під час конфлікту, та думок, представлених у них, був незрівнянно ширшим, аніж той, що пропонували російські ЗМІ. В українських медіа виходили у світ публікації, присвячені сексуальному насильству в незаконних місцях несвободи на тимчасово окупованих територіях²⁶². Чимало публікацій було присвячено розслідуванню злочинів, вчинених бійцями роти патрульної служби міліції особливого призначення «Торнадо»²⁶³. Медіа активно висвітлювали проблему розгляду судами випадків сексуального насильства, вчиненого учасниками АТО. Зокрема неадекватний вирок, винесений суддею Іванківського райсуду Київської області Олексієм Гончаруком за зґвалтування ветераном неповнолітньої дівчини²⁶⁴. Певний резонанс викликала доповідь моніторингової місії ООН, присвячена сексуальному насильству²⁶⁵. Проблема сексуального насильства під час збройного конфлікту, його висвітлення українськими та міжнародними журналістами активно обговорювали на форумах²⁶⁶.

В Україні немає потужних державних медіа, а державна інформаційна політика була й залишається достатньо слабкою. Тому в інформаційному просторі позиція українських державних акторів представлена значно слабше. Окремі державні органи та посадовці коментували тему сексуального насильства, радше роз'яснюючи свої дії і позиції щодо певних аспектів проблеми. Так, Військова прокуратура чи Національна поліція пояснювала свою позицію у зв'язку з розглядом справи «Торнадо». Ірина Геращенко як перший заступник голови ВРУ також коментувала заяви посадовців чи окремих спеціалізованих інститутів ООН, присвячених проблемі

сексуального насильства на Донбасі. Проте українські медіа загалом самостійно обирали ракурс подання матеріалів щодо проблеми сексуального насильства.

На жаль, українські медіа тривалий час недостатньо висвітлювали проблему сексуального насильства в зоні конфлікту. Це пояснюється типовими проблемами у висвітленні цієї тематики (небажанням жертв оприлюднювати факти, стигматизацією жертв тощо). І хоча станом на 2017 рік проблематика сексуального насильства значно ширше висвітлена в національних

медіа, зазначених публікацій недостатньо, аби сформувати стійку суспільну думку в Україні, яка б засуджувала будь-які прояви сексуального насильства незалежно від того, хто його вчиняв. Постраждалі від насильства продовжують потребувати інформації про сервіси підтримки та правильні моделі поведінки в умовах конфлікту. Протидія російській пропаганді, зокрема і щодо злочинів у сфері сексуального насильства, залишається важливим суспільним та державним завданням, особливо на Донбасі, де вплив російських пропагандистських ЗМІ все ще лишається потужним.

²⁵⁶ Массовые захоронения мирных жителей в Донбассе: новые подробности от ОБСЕ. Источник: https://www.dialog.ua/news/20976_1412171057. – 01.10.2014.

²⁵⁷ Премьер ДНР: на месте массовых захоронений найдены тела 40 мирных жителей и пленных. Источник: <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1465607>. – 25.09.2014.

²⁵⁸ Сергей Лавров: РФ будет добиваться объективного расследования массовых захоронений под Донецком. Источник: <https://russian.rt.com/article/52409>. – 01.10.2014.

²⁵⁹ Amnesty International. Ukraine: Summary Killings During the Conflict in Eastern Ukraine. Source: <https://www.amnesty.org/en/documents/EUR50/042/2014/en>. – 20.10.2014.

²⁶⁰ ЗМІ Росії знову лякають нібито торгівлею органами на Донбасі. Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/26616024.html>. – 01.10.2014; Україна і дезінформація Кремля. Мова пропаганди. Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/27711965.html>. – 03.05.2016.

²⁶¹ Бандиты Гиркина изнасиловали 50 девушек с Донецка. Источник: https://antikor.com.ua/articles/9327-bandity_girkina_iznasilovali_50_devushek_s_donetska. – 15.07.2014;

Клен Є. Надмірна стурбованість терористів на Донбасі. Джерело: <http://meest-online.com/ukraine/crime/nadmirna-sturbovanist-terorystiv-na-donbasi>. – 11.05.2017;

Костик В. «Русский мир» принес на Донбасс пытки, убийства, рабство и сексуальное насилие – ООН. Источник: <http://uapress.info/ru/news/show/94739>. – 09.09.2015;

В окупованому Луганську хлопцям відтепер не можна навчатися разом з дівч ►

► атами. Джерело: http://espreso.tv/news/2017/08/18/v_okupovanomu_lugansku_khlopcyam_vidteper_ne_mozhna_navchatysya_razom_z_divchatamy. – 18.08.2017.

²⁶² Козак Т. У полоні на Донбасі. Сексуальне насильство. Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/a/27840050.html>. – 5.07.2016;

Сексуальне насильство та обстріли медустанов: В ООН розглянуть порушення прав людини на Донбасі. Джерело: <https://tsn.ua/ato/seksualne-nasilstvo-ta-obstrili-medustanov-v-on-rozglyanut-porushennya-prav-lyudini-na-donbasi-906653.html>. – 02.04.2017.

²⁶³ Аминов Б. Батальон Торнадо: развращение малолетних, пытки и ток – кого и за что судят больше года. Источник: <http://fakty.ictv.ua/ru/ukraine/20170407-1591655/>. – 07.04.2017;

Вікна-новини. Пережити «Торнадо»: ексклюзивне розслідування «Вікон». Джерело: <https://www.youtube.com/watch?v=3Op4Afdm25Y>. – 05.09.2016; Вікна-новини. Пережити «Торнадо»: розповідь потерпілої дівчини. Джерело: <https://www.youtube.com/watch?v=L8fGVW5RskI>. – 08.09.2016; та інші.

²⁶⁴ Ветерана АТО, який зґвалтував школярку, суд відпустив на волю. Джерело: <https://www.youtube.com/watch?v=8lIKNDnxFv0>. – 13.07.2016; Компенсація у 3 тис. грн є достатнім покаранням для бійця АТО за зґвалтування неповнолітньої – суддя. Джерело: <https://www.youtube.com/watch?v=GhbtpLI3ocU>. – 21.07.2016.

²⁶⁵ На окупованій частині Донбасу почастішали випадки сексуального насильства – місія України при ООН. Джерело: <https://www.unian.ua/war/1924439-na-okupovaniy-chastini-donbasu-pochastishali-vipadki-seksualnogo-nasilstva-misiya-ukrajini-pri-onn.html>. – 16.07.2017.

²⁶⁶ Замовна стаття на УП? Жертви війни. Сексуальне насильство на Донбасі. Джерело: <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=962426.0>. – 03.04.2017.

9. АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ’ЯЗАНИХ ІЗ ГОН У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ ЗОНИ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Збір даних є основоположним для розуміння характеру та поширеності насильства і розробки науково обґрунтованих програм для боротьби з ним та оцінки їх ефективності. В Україні не існує єдиної статистики щодо кримінальних правопорушень, пов’язаних із ГОН, як і загальної статистики щодо випадків ГОН²⁶⁷. Відповідно до покладених на Мінсоцполітики України завдань²⁶⁸, його підрозділи мають обліковувати випадки дискримінації за ознакою статі, насильства в сім’ї. Міністерство має узагальнювати інформацію про такі випадки, координувати діяльність уповноважених підрозділів органів внутрішніх справ, органів опіки і піклування із запобігання насильству в сім’ї.

Порядок формування статистики щодо кримінальних правопорушень, пов’язаних із ГОН, аналогічний до

порядку обліку кримінальних правопорушень. Після того, як особа звернулась до правоохоронного органу щодо вчинення протиправних дій, уповноважена особа (слідчий, прокурор) ухвалює рішення про внесення інформації про вчинені дії з відповідною кваліфікацією до ЄРДР. Із цією метою заповнюють відповідну статистичну картку про реєстрацію кримінального правопорушення. Інформація в картці містить мінімум даних про саму протиправну дію, мотив її вчинення, обставини і про потерпілу особу. На цьому етапі ідентифікувати цю протиправну дію як ГОН проблематично. Під час досудового слідства встановлюють потерпілу особу і заносять інформацію про неї до іншої статистичної картки, що дає можливість пов’язати кримінальне правопорушення з ГОН. Не всі кримінальні провадження за фактами ГОН досягають етапу визначення потерпілої особи. На це впливає ціла низка факторів, найважливішим з яких є небажання постраждалої особи визнати себе потерпілою і звернутись із такою заявою. Особливо актуально це для жертв насильства в сім’ї, жертв сексуальних домагань, зґвалтувань. Лише після заповнення і внесення до бази даних реєстраційної картки про визнання особи потерпілою можна казати, що це кримінальне правопорушення буде

ТАБЛИЦЯ 2.

ДАНІ ГПУ ЩОДО КІЛЬКОСТІ ЗГВАЛТУВАНЬ ТА ЗЛОЧИНІВ ІЗ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗАДОВОЛЕННЯ ПРИСТРАСТІ НЕПРИРОДНИМ ШЛЯХОМ У ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ В 2014 – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 2017 РР.

Період	Зґвалтування (ст. 152 ККУ)			Насильницьке задоволення пристрасті неприродним шляхом (ст. 153 ККУ)		
	Зареєстровано	Закрито	Спрямовано до суду	Зареєстровано	Закрито	Спрямовано до суду
2014	73	40	8	20	7	5
2015	27	19	4	16	2	13
2016	28	16	8	9	0	6
січень – серпень 2017	11	3	6	13	3	9
Усього	139	78	26	58	12	33

обліковуватись як «кримінальне правопорушення, пов’язане з ГОН».

Згідно з отриманими відповідями на інформаційні запити, кримінальні правопорушення обліковують органи прокуратури та Національної поліції. Органи прокуратури обліковують лише факти, які внесені до Єдиного реєстру кримінальних правопорушень, тобто за якими розпочаті кримінальні провадження. Тому додатково в цілях цього дослідження ми аналізували статистичні дані, надані Національною поліцією, яка обліковує і кількість звернень громадян.

Відомості щодо ГОН не відокремлюються і окремо не обліковуються²⁶⁹. В аналізі статистичних даних умовно до кримінальних правопорушень, пов’язаних із ГОН, було враховано такі злочини: зґвалтування (ст. 152 ККУ), насильницьке задоволення пристрасті неприродним способом (ст. 153 ККУ), а також інші кримінальні правопорушення, пов’язані з насильством у сім’ї. Із отриманих відповідей правоохоронних органів стає зрозуміло, що здебільшого саме ці склади злочинів розглядаються як ГОН.

За даними ГПУ, на території Донецької області (підконтрольній урядові території) у період із січня 2014 року по серпень 2017 року зареєстровано 139 фактів зґвалтування, з яких обліковано 61 (44 %), та 58 фактів

насильницького задоволення пристрасті неприродним способом, з яких обліковано 46 (79 %). За результатами досудового слідства до суду з обвинувальними висновками спрямовано 26 кримінальних проваджень за фактами зґвалтування, що складає 43 % від розслідуваних, та 33 кримінальні провадження – 72 % від розслідуваних – за фактами насильницького задоволення пристрасті неприродним способом²⁷⁰.

На підставі різних пунктів ст. 284 КПК України було закрито 78 кримінальних проваджень (56 %) за фактами зґвалтування та 12 (21 %) – за фактами насильницького задоволення пристрасті неприродним способом. Це означає, що органи слідства встановили відсутність у події кримінального правопорушення або відсутність у діянні складу кримінального правопорушення, або не встановили достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпали можливості їх отримати.

У таблиці 2 дані по Донецькій області розподілено за роками.

На території Луганської області впродовж зазначеного періоду було зареєстровано й розпочато кримінальне провадження за 66 повідомленнями про зґвалтування, з яких обліковано 41 (62 %), та 19 фактів насильницького задоволення пристрасті неприродним способом, з яких за 18 (95 %) розпочато досудове слідство²⁷¹. За результатами досудового слідства з

²⁶⁷ У контексті аналізу статистичних даних у цьому розділі до ГОН будуть належати зґвалтування (ст. 152 ККУ), насильницьке задоволення пристрасті неприродним способом (ст. 153 ККУ), а також інші кримінальні правопорушення, пов’язані з насильством у сім’ї.

²⁶⁸ КМУ. Постанова від 17 червня 2015 року № 423 «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України». Джерело: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF> – 18.08.2016.

²⁶⁹ Лист ГПУ від 05.08.2016 р. вих. № 19/4-1157вих-16; лист Генеральної прокуратури України від 26.07.2016 р. вих. № 19/4-1086вих-16; лист СУ Головного управління Національної поліції України в Донецькій області від 28.07.2016 р. вих. № 6138/20/02-2016; лист Департаменту формування політики щодо підконтрольних Міністрові органів влади та моніторингу МВС України від 22.08.2016 р. № 14/1484.

²⁷⁰ Лист ГПУ від 07.09.2017 р. вих. № 09-3008№19/4-1360вих-17.

²⁷¹ Там само.

ТАБЛИЦЯ 3.
ДАНІ ГПУ ЩОДО КІЛЬКОСТІ ЗГВАЛТУВАНЬ ТА ЗЛОЧИНІВ ІЗ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗАДОВОЛЕННЯ ПРИСТРАСТІ НЕПРИРОДНИМ ШЛЯХОМ У ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ В 2014 – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 2017 РР.

Період	Згвалтування (ст. 152 ККУ)			Насильницьке задоволення пристрасті неприродним шляхом (ст. 153 ККУ)		
	Зареєстро-вано	Закрито	Спрямовано до суду	Зареєстро-вано	Закрито	Спрямовано до суду
2014	35	15	5	5	0	4
2015	12	4	2	6	0	4
2016	14	5	3	5	1	2
січень – серпень 2017	5	1	2	3	0	1
Усього	66	25	12	19	1	11

обвинувальними висновками до суду спрямовано по 10 кримінальних проваджень за фактами згвалтування та насильницького задоволення пристрасті неприродним способом, що складає відповідно 24 % та 55 % від розслідуваних справ. Органи досудового слідства закрили 25 кримінальних проваджень (38 %) за фактами згвалтування та 1 (5 %) – за фактом насильницького задоволення пристрасті неприродним способом на підставі ст. 284 КПК України.

У таблиці з ці дані по Луганській області розподілено за роками.

За даними ГУ НП в Луганській області, за 2014 – серпень 2017 слідчі поліції розпочали кримінальне провадження за 63 зверненнями про згвалтування та 17 зверненнями про насильницьке задоволення пристрасті неприродним способом. За цей період було закрито 38 кримінальних проваджень за повідомленнями про згвалтування та 3 кримінальних проваджень за повідомленнями про насильницьке задоволення пристрасті неприродним способом. До суду з обвинувальним висновком було спрямовано 52 кримінальне провадження за фактами згвалтування та 18 кримінальних провадження за фактами насильницького задоволення пристрасті неприродним способом²⁷².

За даними ГУ НП у Донецькій області, за 2014 – серпень 2017 року слідчі поліції розпочали кримінальне провадження за 30 зверненнями про згвалтування та 32 зверненнями про насильницьке задоволення при-

страсті неприродним способом. Із них було закрито 15 кримінальних проваджень (50 %) за повідомленнями про згвалтування та 2 кримінальні провадження (6 %) за повідомленнями про насильницьке задоволення пристрасті неприродним способом, згідно зі ст. 284 КПК України. До суду з обвинувальним висновком було спрямовано 10 кримінальних проваджень (33 %) за фактами згвалтування та 22 кримінальні провадження (69 %) за фактами насильницького задоволення пристрасті неприродним способом²⁷³.

Різниця у статистичних даних щодо кількості кримінальних правопорушень свідчить про те, що органи прокуратури розслідували також кримінальні провадження, які не належать до підслідності органів досудового слідства Національної поліції. Наприклад, кримінальні провадження щодо військовослужбовців ЗСУ або Національної гвардії, працівників Національної поліції (міліції). До переліку спеціальних суб'єктів, щодо яких слідство у кримінальних провадженнях провадять органи прокуратури, також можна зарахувати і представників добровольчих військових формувань.

У відповіді Військової прокуратури сил АТО на інформаційний запит зазначається, що з часу створення військової прокуратури у вересні 2015 року органами досудового розслідування військової прокуратури та Національної поліції за процесуальним керівництвом прокурорів військових прокуратур гарнізонів розслідувалось 4 кримінальні провадження за ст. 152 ККУ, з яких 1 кримінальне провадження було закрито, 1 –

направлено до суду з обвинувальним актом та ще у 2 кримінальних провадженнях розслідування триває²⁷⁴.

Аналіз статистичних даних щодо кількості потерпілих жінок також не окреслює масштаби ГОН у цілому. Відповідно до ст. 55 КПК України, потерпілою у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальне правопорушення заподіяло моральної, фізичної або майнової шкоди і яка подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Якщо особа не подала вказаних заяв, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою.

Аналізуючи кількість кримінальних проваджень за фактами згвалтування та кількість потерпілих від згвалтувань жінок, можна зробити кілька висновків. Кількість зареєстрованих фактів, так само, як і відкритих кримінальних проваджень за цими фактами, більша за кількість облікованих фактів, тобто таких, в яких є потерпілі. Частина кримінальних проваджень порушена за фактами групових згвалтувань, де кількість потерпілих менша за кількість кримінальних проваджень. Так, по Донецькій області в 2014 році розслідувалось 33 кримінальні провадження, а визнано потерпілими 29 жінок, у 2015 році 8 проваджень – визнані потерпілими 6 жінок, у 2016 році – 12 кримінальних проваджень і 12 осіб визнано потеплілими, за січень-серпень 2017 року – 8 проваджень і 7 потерпілих²⁷⁵.

Ситуація в Луганській області аналогічна. У 2014 році розслідувалось 20 кримінальних проваджень за фактами згвалтувань – визнано потерпілими 16 жінок, у 2015 році – 8 кримінальних проваджень і 5 потерпілих жінок, у 2016 році – 9 проваджень і 8 жінок визнано потерпілими, у січні-серпні 2017 року – 4 кримінальні провадження та 2 особи визнано потерпілими²⁷⁶.

Якщо додати кількість потерпілих жінок від кримінальних правопорушень, що не пов'язані із сексуальним насильством (нанесення тілесних ушкоджень, катування, побої та мордування, доведення до самогубства тощо), до таких, які пов'язані з насильством у сім'ї, показники рівня ГОН у регіоні збройного конфлікту мають значно зрости.

Так, у 2014 році (початок і найбільш активна фаза збройного конфлікту) на території Донецької області кількість потерпілих жінок становила 14194 особи – це практично вдвічі більше, ніж 2015 року – 8287 осіб. За 2016 рік – 7615 осіб, за січень-серпень 2017 року – 4734 особи. Така ж ситуація по Луганській області, де в 2014 році кількість потерпілих жінок становила 8031 особу,

²⁷⁴ Лист Військової прокуратури сил АТО від 01.09.2017 № 10-523вих-17.

²⁷⁵ Лист ГПУ від 07.09.2017 р. вих. № 09-3008№19/4-1360вих-17.

²⁷⁶ Там само.

тоді як у 2015 році в 2,5 рази менше – 3074 особи. За 2016 рік – 3352 особи, а за січень-серпень 2017 року – 2132 особи²⁷⁷.

Негативний вплив збройного конфлікту на ситуацію з ГОН добре прослідковується, якщо додатково проаналізувати статистичні дані за січень-березень та квітень-грудень 2014 року. Так, із початком активних військових дій на території Донецької і Луганської областей відбулось різке збільшення кількості потерпілих від згвалтувань жінок. У січні-березні в Донецькій області було 5 потерпілих, а за наступні місяці – 24 (усього 29 потерпілих жінок). На території Луганської області – 4 особи та 19 відповідно (усього 23 жінки). Із стабілізацією обстановки кількість потерпілих від згвалтувань зменшується: у Донецькій області в 2015 році – 6 жінок, за 2016 – 12, за перше півріччя 2017 року – 4; у Луганській області в 2015 році – 5 жінок, у 2016 році – 8, за перше півріччя 2017 року – 2 жінки²⁷⁸.

Цей кількісний аналіз статистичних даних, наданих ГПУ та органами Національної поліції, крім оцінки криміногенності регіону, свідчить про системні проблеми у сфері протидії ГОН. Вони відображають лише кількість офіційних звернень до органів прокуратури та Національної поліції за фактами вчинення злочинів проти статевої свободи та недоторканості. Паралельно існує статистика, яка відображає кількість фактів насильства в сім'ї. Ці інформаційні масиви не перетинаються і не узагальнюються. Тому скласти об'єктивну картину масштабів ГОН у громадах, віддалених від зони збройного конфлікту, і в громадах, наближених до зони збройного конфлікту, неможливо. Водночас ситуація з обліком випадків ГОН у зоні збройного конфлікту послаблюється через руйнування системи функціонування державних органів, які мають забезпечити надання соціальної і правової допомоги особам, потерпілим від ГОН.

Найголовнішими, на наш погляд, є дві системні проблеми: неналежна реєстрація та облік випадків ГОН (у т. ч. тих, які не мають ознак кримінального правопорушення), якість проведення досудового слідства і покарання винних осіб.

Мінімальні стандарти попередження та реагування на гендерне насильство²⁷⁹, розроблені ФН ООН на підставі узагальнення досвіду багатьох країн світу, визначають одним з основоположних стандартів збір і використання якісних, дезаггрованих²⁸⁰, гендерно чуйних

²⁷⁷ Там само.

²⁷⁸ Лист ГУ НП від 08.09.2017 року № 345зі346зі/27/02/2-2017.

²⁷⁹ ФН ООН. Минимальные стандарты предотвращения и реагирования на гендерное насилие в чрезвычайных ситуациях. – Нью Йорк, 2015. – 86 с. – Источник: http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Minimum_Standards_Report_RUSSIAN_Final_.pdf.

²⁸⁰ Стать, вік, інвалідність, місце проживання тощо.

²⁷² Лист ГУ НП в Луганській області від 29.09.2017 №Я-46зі/111/18/02-2017.

²⁷³ Лист ГУ НП в Донецькій області від 29.09.2017 № 56зі/24-7/01-2017.

даних. Якісні дані про характер і масштаб ГОН, які враховують гендерні аспекти, гарантують, що розробка і реалізація політики щодо його попередження буде ґрунтуватися на забезпеченні потреб постраждалих осіб. Створення системи збору та аналізу даних щодо ГОН не повинно виключати термінових заходів реагування та його припинення. У надзвичайних ситуаціях, у т. ч. в умовах збройного конфлікту, поряд із системою збору даних мають бути доступними послуги для постраждалих від ГОН. Необхідно також готувати спеціалістів, які зможуть збирати такі дані, а також забезпечити консультування та перенаправлення потерпілої від ГОН особи.

Справжні масштаби ГОН у ситуації збройного конфлікту з точки зору статистики оцінювати важко. Кількість зареєстрованих випадків ГОН недооцінена, адже враховувати їх і кваліфікувати як ГОН можливо після визнання заявника потерпілим. Саме тому кількість постраждалих від ГОН у статистиці – це невелика частина від загальної кількості постраждалих. Відсутність таких даних слід розглядати як показник проблем у зборі інформації.

Це такі проблеми:

- стигма, з якою стикаються постраждалі, які повідомляють про вчинення щодо них ГОН;
- небезпека, у т. ч. ризик помсти з боку особи, яка вчинила ГОН, або громади;
- безкарність винних осіб;
- відсутність погоджених інструментів і методів збору даних, пов'язаних із ГОН;
- відсутність або слабкі механізми захисту даних для гарантування безпеки, конфіденційності та анонімності інформації про постраждалу особу;
- відсутність інфраструктури послуг, які надаються потерпілим від ГОН;
- відсутність ефективних і якісних послуг під час ведення кейсів потерпілих від ГОН;
- обмеження мобільності жінок, інших представників груп ризику;
- обмеження доступу до потерпілих, особливо до жінок і дівчат;
- обмеження часу для встановлення довіри/взаєморозуміння з потерпілими;
- труднощі зі створенням місць для проведення інтерв'ю в умовах конфіденційності.

Проблеми етики і безпеки, які необхідно враховувати у зборі даних про ГОН, необхідно вирішити під час формування системи збору й аналізу таких даних. Постраждалим від ГОН може загрожувати небезпека, якщо документатори не зможуть неухильно дотримуватись етичних норм під час збору даних²⁸¹.

ФОРМУВАННЯ СТАТИСТИКИ ЩОДО ГОН, ПОВ'ЯЗАНОГО З КОНФЛІКТОМ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Формування статистики щодо ГОН тісно пов'язане зі збором даних, який має здійснюватись за умови забезпечення іншого мінімального стандарту – безпеки і захисту потерпілої від ГОН особи.

У «сірій зоні» на території проведення АТО, а також на території ОРДЛО, системи соціальної підтримки і гарантування безпеки населення діють лише частково. Зокрема це стосується жінок і дівчат, які мають найбільший ризик постраждати від ГОН. Тому держава має гарантувати безпеку населення, особливо в «сірій зоні» та під час проходження контрольно-пропускних пунктів. Для цього потрібно документувати всі випадки порушення прав людини, попереджати злочини, що мають гендерно-обумовлений характер, затримувати і карати злочинців, мінімізувати ризики вчинення ГОН. Крім того, необхідно створити умови для захисту і підтримки потерпілих.

Щоб сформувати якісну систему обліку даних про ГОН, важливо дотримуватись стандартів у сфері відправлення правосуддя і надання правової допомоги. Це має особливе значення в умовах надзвичайних ситуацій, якими є збройні конфлікти. У потерпілих від ГОН виникають проблеми з доступом до правосуддя навіть у звичайних умовах, не кажучи вже про ситуацію збройного конфлікту. Проблеми можуть бути пов'язані з:

- недовірою до системи правосуддя;
- незнанням законів, своїх прав;
- неможливістю довести вину (докази) особи, яка вчинила ГОН;
- імовірністю повторної віктимізації.

Коли потерпіла особа опиняється перед вибором – звернутись чи ні до системи правосуддя, вона додатково може відчувати соціально-культурний, соціально-економічний, соціально-психологічний тиск. Він пов'язаний із суспільними та соціокультурними особливостями громади, де проживає родина постраждалої особи, або зі службою винної особи в ЗСУ.

Зазначені вище проблеми заважають, а іноді й унеможливають звернення постраждалих до системи правосуддя або за юридичною допомогою. В умовах збройного конфлікту ці перепони на шляху до правосуддя та отримання правової допомоги стають ще більш вагомими. При цьому потерпілі бажають законного правосуддя, але не знають варіантів вирішення проблеми. Правосуддя ж має дозволити кожній потерпій особі визначати поняття правосуддя в її конкретній ситуації та реагувати на побажання постраждалого відповідно до індивідуальних обставин.

10. СИТУАЦІЯ З ГОН У ГРОМАДАХ, ВІДДАЛЕНИХ ВІД ЗОНИ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ. НАСИЛЬСТВО В СІМ'ЯХ УЧАСНИКІВ АТО

Аналіз інформаційного контенту, періодичних видань, статистичних даних Національної поліції свідчить про ГОН не лише в районах Донецької та Луганської областей, де спостерігається напружена ситуація у зв'язку з конфліктом, а й у регіонах, значно віддалених від зони збройного протистояння.

До найбільш поширених факторів середовища, які підвищують ризик виникнення ГОН, науковці відносять соціально-культурні та соціально-економічні фактори, що простежуються в громадах, віддалених від зони збройного конфлікту, і стосуються всіх проявів ГОН, у т. ч. і домашнього насильства.

Соціально-культурні фактори обумовлені цілою низкою чинників, які проявляються і на рівні громади, і в цілому на рівні держави. Серед них можна виокремити:

- відсутність у суспільній свідомості чіткої негативної оцінки фізичних покарань;
- демонстрація насильства в медіа;
- відсутність ефективної превентивної політики держави щодо ГОН;
- недостатнє розуміння громадами домашнього насильства як соціальної проблеми;
- низька поінформованість жінок та дітей про їхні права;
- недосконале законодавство: закони не містять прямих норм про захист прав потерпілих від ГОН, мають занадто декларативний характер і вимагають конкретизації та вдосконалення;

- недовіра громадян до правоохоронних органів;
- неефективна державна політика щодо реабілітації військовослужбовців та цивільних осіб після повернення із зони бойових дій тощо.

Друга група факторів ризику – соціально-економічні. До них належать:

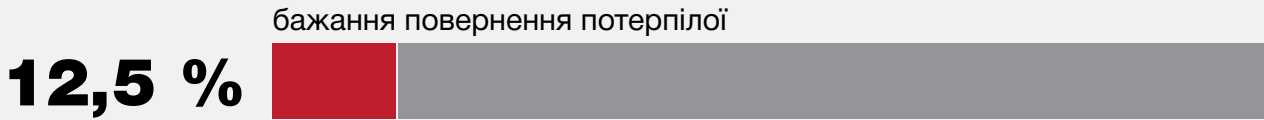
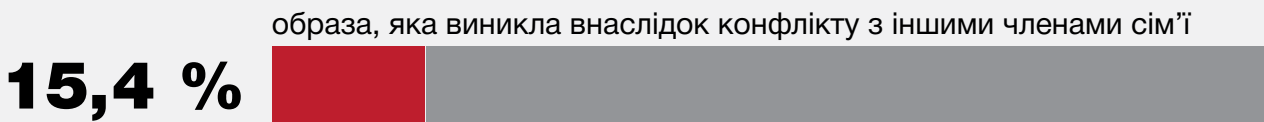
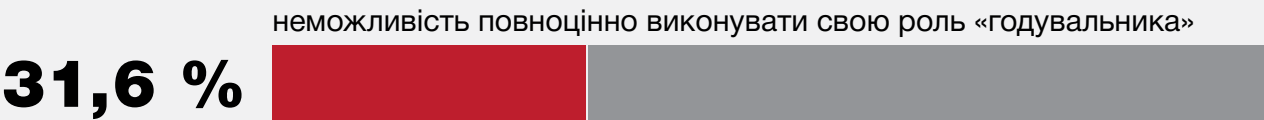
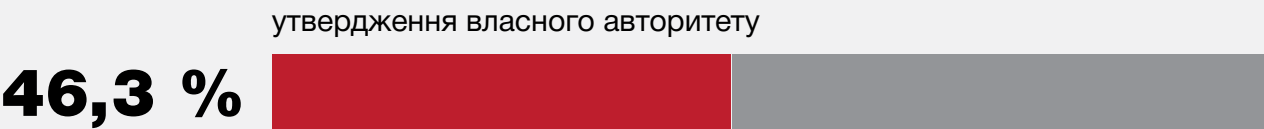
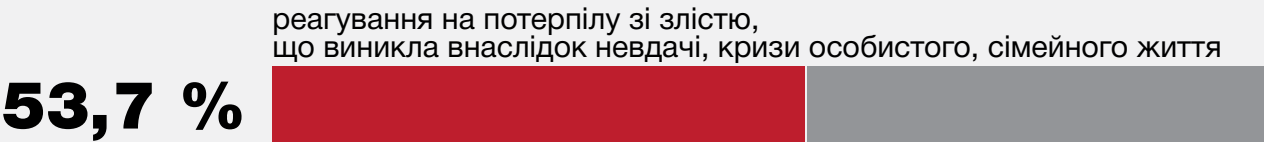
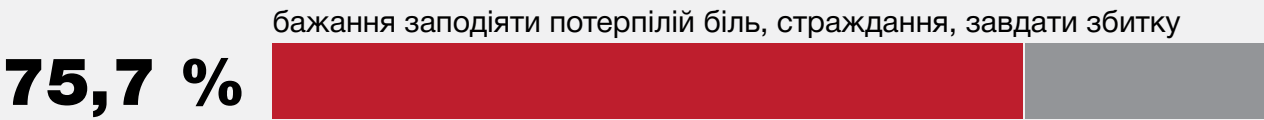
- складна економічна ситуація;
- безробіття, трудова міграція членів родини (у т.ч. за кордон);
- низький рівень освіти й професійної підготовки;
- приналежність до меншин;
- погані житлові умови.

За даними Національної поліції, за перше півріччя 2016 року від кримінальних правопорушень, пов'язаних із ГОН, на територіях, віддалених від зони збройного конфлікту, постраждало 756 осіб. Із них 577 – це жінки, 179 – діти. Жертвами зґвалтувань стали 227 жінок та 58 дітей, окрім того, ще 36 дітей потерпіли від насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, 109 дітей – від розбещення, а 31 дитину примусили до вступу в статеві зносини.

Серед кримінальних правопорушень, пов'язаних із ГОН, виділяються злочини, вчинені щодо членів родини, тобто пов'язані з насильством у сім'ї. За статистикою, у регіонах, віддалених від збройного конфлікту, від членів сім'ї потерпіло 307 осіб, з яких 14 жінок було вбито, 13 жінкам нанесено тяжкі тілесні ушкодження, у

²⁸¹ ВОЗ. Этические аспекты проведения международных исследований в области здравоохранения. Сборник ситуационных задач. – Женева, 2012. – 212 с. – Источник: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/44118/2/9789244547724_rus.pdf.

МОТИВИ ВЧИНЕННЯ ГОН ЧОЛОВІКАМИ

198 випадках завдано тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості. А зважаючи на низьку культуру звернень громадян до правоохоронних органів із питань насильства, ця статистика є далекою від реальності. Насправді можна говорити про значно більшу кількість випадків.

- Серед мотивів вчинення ГОН чоловіками виділяють:
- утвердження власного авторитету (46,3 %);
 - бажання панувати (40,4 %);
 - неможливість повноцінно виконувати свою роль «годувальника» (31,6 %);
 - реагування на потерпілу зі злістю, яка виникла внаслідок невдачі, кризи особистого, сімейного життя (53,7 %);
 - образа, яка виникла внаслідок конфлікту з іншими членами сім'ї (15,4 %);
 - бажання заподіяти потерпілій біль, страждання, завдати збитку (75,7 %);
 - бажання повернення потерпілої (12,5 %);
 - ревності (21,3 %);
 - помста (12,5 %);
 - користь (11,8 %) ²⁸².

Як правило, кривдник керується відразу кількома мотивами.

У зв'язку з конфліктом збільшується терпимість до певних видів насильства. Члени суспільства постійно є свідками жорстоких злочинів, пов'язаних із війною, які активно висвітлюють медіа. На тлі того, коли щодня під час конфлікту гинуть люди, факти насильства в побуті, у сім'ї, на вулиці з відносно нижчим рівнем жорстокості (хоча вони можуть завдавати серйозної шкоди і психічному, і фізичному здоров'ю потерпілих) частіше сприймаються потерпілими як такі, що не варті уваги, або такі «що можна перетерпіти або вибачити».

Сім'ї учасників АТО належать до категорії підвищеного ризику виникнення ситуацій ГОН. Це зумовлено кількома факторами. Коли учасник бойових дій повертається додому, йому потрібний певний час, щоб адаптуватись до мирного суспільства. Організм такої людини ще функціонує в режимі підвищеної пильності, у режимі бою, вона надто вразлива до викликів суспільства. У цей час члени родини також переживали довготривалий стрес, чекаючи на чоловіка/дружину. За час розлуки і чоловік, і дружина дуже змінюються, їм часто доводиться заново знайомитись одне з одним, по-новому будувати взаємодію у стосунках та побуті. У такі моменти непорозуміння можуть призводити до фактів насильства. На думку спеціалістів, які займаються реабілітацією учасників АТО, насильство в сім'ях ветеранів найперше виникає в родинях, де воно було присутнє і до війни, щоправда, проявляється частіше й з більшою інтенсивністю.

«Мій чоловік пішов на війну добровольцем. І до війни він був не дуже реалізованою людиною, наше сімейне життя не було затишним. Він думав, що “там” усе залагодиться. А повернувся – стало ще гірше. Він зривався, ми постійно сварилися... Та коли я заговорила про розлучення, бо не можу так жити, і не хочу, щоб син бачив наші сварки – чоловік почав погрожувати, що накладе на себе руки. А я... А я не готова брати на себе таку відповідальність. Я не знаю, чи він зробить, чи ні. І якщо так, то не знаю, як я зможу із цим жити»²⁸³.

Учасник АТО розповідає: *«Знаю історію одного чоловіка, який не має сім'ї, живе з матір'ю, сильно п'є і систематично її б'є. Викликають поліцію. Приїхала. І що? – Він п'яний? – П'яний. – Учасник бойових дій? – Учасник. Мама не хоче нікуди жалітися, щоб не було адміністративних чи кримінальних притягнень. А він... жах, що робив... І як ми можемо вплинути на такого бійця? Що можемо сказати? Чи поб'ємо його? Він пішов уже аватаром²⁸⁴, а став ним ще більше²⁸⁵...»*. У родинях, де насильство було неприйнятним до війни, такі ситуації виникають значно рідше, і, як правило, якщо така поведінка була неприйнятною в сім'ї, і жертва, і кривдник намагаються одразу звертатись по допомогу.

За оцінками фахівців, у зв'язку зі збройним конфліктом на сході України близько 25 % людей, які брали участь у воєнних діях чи перебували на цій території, мають труднощі з адаптацією до мирного життя. У частини з них розвивається ПТСР²⁸⁶. Одним із проявів цієї проблеми є надмірна пильність та неконтрольована агресія. Як повідомляє чоловік, демобілізований із ЗСУ:

«Перші три місяці я влаштовував пекло своїй сім'ї. Я вдома вже Дебальцеве влаштував, причому це було абсолютно несвідомо. І алкоголь був, істерики були, відходи на війну були. Перепади настрою божевільні. Сидиш, посміхаєшся, потім психанув, образився на всіх, пішов. Черга в магазині – пішов, нервова система розбита у всіх. Вночі це взагалі труба. Дякувати моїй родині, що вона це пережила. Я знаю багатьох хлопців, у яких ламалися сім'ї. А державі на це наплювати. Наша батьківщина – це наші сім'ї. Якби не сім'я, що не мої друзі, з якими я воював, я б з глузду їхав... З роботою проблеми серйозні, не дуже хочуть бачити на

²⁸³ Виртосу І. Війна, яка не відпускає. Про домашнє насильство в сім'ях АТО. Джерело: <http://life.pravda.com.ua/society/2016/07/4/214486/>. – 04.07.2016.

²⁸⁴ Сленговий термін для учасників АТО, які внаслідок посттравматичного синдрому починають зловживати алкоголем.

²⁸⁵ Мирний М., Виртосу І. Насильство у сім'ях учасників АТО: нові виклики для суспільства чи задавлені проблеми? Джерело: http://gazeta.dt.ua/SOCIUM/nasilstvo-u-sim-yah-uchasnikiv-ato-novi-vikliki-dlya-suspilstva-chi-zadavneni-problemi-_html. – 12.08.2016.

²⁸⁶ Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти. – Чернівці, 2014. – 134 с.

²⁸² Джужа О. М., Василевич В. В., Гіда О. Ф. Профілактика злочинів. – К., 2011. – 720 с.

роботі людей після війни. У мене мізки за війну дуже сильно змінилися, я бачу тільки біле і чорне, може, це неправильно, але так простіше» (tc-903).

Немає інформації про випадки домашнього насильства з боку демобілізованих військових: такого обліку не існує. У категорії «Сімейний насильник» окреме поле «Військовий або демобілізований військовий» відсутнє²⁸⁷.

Для того, щоб зменшити випадки насильства в родині воїнів-учасників АТО, відповідним органам і службам варто проводити психолого-просвітницьку роботу, готувати родину до проблем, з якими члени сім'ї можуть зіткнутись після війни. Розуміння партнерами, членами родини особливостей стану один одного після війни допомагає уникати провокативних ситуацій.

Через незавершеність конфлікту тема ГОН часто використовується для ідейних спекуляцій. Стосовно цього в суспільстві є дві полярності. З одного боку, існує стигматизація учасників АТО щодо їх схильності до агресивної поведінки. З іншого боку, вплив має героїзація воїнів, що вже само собою змушує жертву замовчувати факти насильства. Як зазначила Лена Аг, Генеральний секретар шведського фонду «Жінка жінці» («Kvinna till Kvinna»): «Наш досвід вказує на те, що патріотичні почуття у суспільстві можуть стати на заваді справжньому визнанню наявності випадків вчинення гендерного насильства, коли солдати отримують настільки багато підтримки, що здобувають певну необмежену свободу для своїх вчинків. Солдати, які повернулися додому, можуть проявляти жорстоке поведіння та бити, і все ще відчувати толерантність та підтримку. Звісно, це неприйнятно, і ця проблема потребує вирішення».

На думку представників ветеранських організацій, така поведінка є неприйнятною і не може мати виправдання²⁸⁸. Вони активно засуджують учасників бойових дій, які зокрема здійснюють насильство щодо дружин та дітей, вважають таку поведінку не гідною воїна. Така позиція може бути ресурсом для боротьби з ГОН у родині учасників АТО. Для людини, яка брала участь у бойових діях, думка учасників АТО завжди буде авторитетнішою за думку представників цивільного населення.

Також варто зазначити, що деякі учасники бойових дій намагаються впоратись зі стресом за допомогою алкоголю, легких наркотиків. Зловживання алкоголем спричиняє випадки неконтрольованої агресії та втрату

Рота патрульної служби міліції особливого призначення «Торнадо». Джерело: <https://inforesist.org/batalon-tornado-posle-aresta-12-bojcov-zanyalkrugovuyu-oboronu-vozle-lisichanska/inforesist.org>.

самоконтролю, що призводить до вчинення насильства як у родині, так і поза її межами. В Україні відсутні державні програми реабілітації учасників бойових дій від алкогольної залежності, що значно ускладнює ситуацію.

«Там у багатьох епілептичні напади були на тлі алкоголізму. Епілесія від алкоголізму сильно загострюється. П'є 75 %, особливо ті, хто пережив 2014 рік» (di-019).

Фахівці «гарячих ліній», організованих громадськими організаціями для жертв ГОН, розповідають:

*«Звернень стосовно АТО, на перший погляд, небагато – не більше 1 %. Але якщо ми візьмемо розбивку цих дзвінків, то побачимо, що кожен п'ятий – про насильство в сім'ях. І майже всі звернення починаються однаково: “У нас усе було добре, поки не прийшла війна. Чоловіка мобілізували, а повернувся він зовсім іншою людиною...”»*²⁸⁹.

Рівень латентності ГОН, у т. ч. у сім'ях учасників АТО, залишається високим. Адже реєструються, як правило, лише факти, які мають ознаки або кримінального, або адміністративного правопорушень. Потерпілі жінки не звертаються за допомогою, бо відсутні спеціалізовані установи. Вони стикаються з тим, що специфіку їхніх проблем та шляхів їх вирішення не розуміють. Водночас після проведення відповідної інформаційної роботи потерпілі від ГОН звертаються за допомогою. За даними Волинської обласної правозахисної громадської організації «Асоціація місцевого розвитку «Велес», яка реалізовувала проект «Попередження домашнього насильства в сім'ях учасників антитерористичної операції», лише за перший місяць діяльності проекту було надано 14 юридичних та 8 психологічних консультацій жінкам та іншим членам родини, де трапилось домашнє насильство. Ці потерпілі раніше нікуди не звертались. Усього за півроку було надано 61 юридичну кон-

сультацію, 53 психологічні консультації для жінок, які постраждали від домашнього насильства.

Ситуація з протидії ГОН в Україні особлива й тим, що практично немає механізмів роботи з кривдниками. Досвід країн, на території яких пройшли збройні конфлікти, у подоланні ГОН свідчить про необхідність розробки і впровадження відповідних механізмів. Це телефони довіри, кризові центри для жертв ГОН, посилення кримінальної відповідальності, створення відповідних підрозділів у правоохоронних органах, розробка і ведення гендерно-чутливої статистики, застосування корекційних програм. Особливої уваги потребує підхід до роботи з кривдниками, адже існує ефективна світова практика з їх примусової реабілітації. Наприклад, у США, Польщі, Болгарії, Франції ефективно впроваджують примусові корекційні програми. Їх підтримують соціальні служби та правоохоронні органи. В Україні ж запроваджують багато програм допомоги жертвам насильства та їх реабілітації. Також створюють спеціальні заклади та притулки для осіб, які потерпіли від ГОН. Через те, що немає ефективного механізму роботи з кривдниками, жертв стає більше, а рівень ГОН у країні поступово зростає.

У майбутньому варто присвятити увагу розробці та впровадженню добровільних і примусових корекційних програм для кривдників. Протягом 2008–2010 років в Україні було розроблено та апробовано методики проведення корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї²⁹⁰. Ці програми впроваджуються під керівництвом Мінсоцполітики України. Головна особливість моделі роботи з кривдниками в Україні – громада об'єднує свої ресурси для профілактики насильства, залучаючи представників правоохоронної системи, місцевого самоврядування, соціальних служб та неурядових організацій для вивчення життєдіяльності сім'ї та надання їй, у разі необхідності, підтримки. Усі вони складають мультидисциплінарну команду, яка відіграє важливу роль у наданні допомоги в кожному конкретному випадку та забезпечує реальне впровадження корекційних програм.

Корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї, спрямована на зміну і вдосконалення

особистісних, фізичних якостей цих осіб, особливостей їхнього життя та створення умов для розвитку потенційних можливостей. Аналіз практики соціальної роботи свідчить про найбільш ефективний рівень реалізації корекційної функції – програмний, який забезпечує задоволення потреб отримувача послуг. Проте навіть із залученням до мультидисциплінарної команди, мотивація кривдника до визнання своєї відповідальності та участі в корекційній програмі є низькою. Крім того, законодавче положення щодо санкцій за відмову від проходження таких програм нечітке, тому рівень охоплення кривдників корекційними програмами залишається невисоким. Так, у 2013 році на профілактичному обліку в органах внутрішніх справ за факти вчинення насильства в сім'ї перебували 92,7 тис. осіб, з яких тільки 4,3 тис. (4,7 %) були спрямовані на проходження корекційних програм²⁹¹. Ця частка майже втричі вища за минулорічну – 1,7 %. Протягом 2013 року корекційні програми пройшли майже 1,5 тис. осіб, що складає 34,6 % від загального числа спрямованих органами внутрішніх справ осіб²⁹².

Корекційні програми мають враховувати труднощі з адаптацією до мирного життя в осіб, які безпосередньо брали участь у бойових діях. На нашу думку, потрібно адаптувати поточні корекційні програми. Також необхідно розробляти нові підходи в роботі з особами, котрі вчиняють насильство, з урахування травм війни, імовірності розвитку ПТСР, оскільки вони не відповідають потребам ВПО, ветеранів, постраждалих під час війни. Наприклад, враховуючи специфіку досвіду та особливості світогляду ветеранів, ефективними будуть програми за методикою «рівний-рівному».

Як свідчать наведені вище факти, збройний конфлікт вплинув на ситуацію з ГОН у Донецькій та Луганській областях і в регіонах, віддалених від зони збройного конфлікту. Проблема ГОН залишається актуальною для всієї території України, оскільки збільшилась толерантність до певних видів насильства. Крім того, демобілізованим солдатам складно адаптуватися до мирного життя на у складних соціально-економічних умов. Треба також врахувати те, що немає спеціальних реабілітаційно-корекційних програм, які відповідають потребам сьогодення.

²⁸⁷ Лист Головного управління національної поліції в Донецькій області від 13.02.2017. вих. № 1191.20.01-2017.

²⁸⁸ За інформацією ГО «Побратими», а також публікації в ЗМІ. Наприклад, Шандро В., Трошинська Т. Навіть якщо ти герой АТО і побив дружину, ти злочинець, — Андрій Козінчук. Джерело: <https://hromadskieradio.org/programs/prottydia-nasyilstvu/navit-yakshcho-ty-geroy-ato-i-pobyy-druzhyinu-ty-zlochnyec-andriy-kozinchuk>. — 09.07.2016.

²⁸⁹ Мирний М., Виртосу І. Насильство у сім'ях учасників АТО: нові виклики для суспільства чи за давнені проблеми? Джерело: http://gazeta.dt.ua/SOCIUM/nasilstvo-u-sim-yah-uchasnikiv-ato-novi-vikliki-dlya-suspilstva-chi-zadavneni-problemi-_html. — 12.08.2016.

²⁹⁰ Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї. — К., 2011. — 192 с.

²⁹¹ Національний огляд виконання Пекінської декларації та Платформи дій (1995 р.) та заключних документів двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН. — Квітень 2014 року. — Джерело: <http://www.divovo.in.ua/nacionalenij-oglyad-vikonannya-pekinskoyi-deklaraciyi-ta-plat.html?page=11>.

²⁹² Там само.

11. РЕАКЦІЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ НА ГОН ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

11.1. ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗА ПРОТИДІЮ ПРОЯВАМ ГОН: ФУНКЦІЇ ТА РЕАЛЬНІ ДІЇ

В Україні безпосередню допомогу жертвам ГОН надають уповноважені підрозділи органів Національної поліції, органи соціального захисту населення, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Цим напрямком також займаються заклади та установи охорони здоров'я, центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї, заклади освіти, кризові центри надання допомоги жертвам насильства.

У цьому розділі ми розглянемо повноваження кожного з державних органів окремо, а також практичні дії з реалізації відповідної державної політики у двох областях, уражених конфліктом.

У структурі Міністерства соціальної політики України функціонує Департамент сімейної, гендерної політики та протидії торгівлі людьми, через який Міністерство забезпечує формування та реалізацію гендерної політики в Україні. У складі Департаменту працюють такі відділи: гендерної політики, протидії торгівлі людьми, сімейної політики та роботи з багатодітними сім'ями, запобігання домашньому насильству.

Відповідно до Положення про Міністерство соціальної політики України²⁹³, воно має забезпечувати формування та реалізацію державної політики зокрема у сферах запобігання насильству в сім'ї і протидії торгівлі людьми.

²⁹³ КМУ. Постанова від 17 червня 2015 року № 423 «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України». Джерело: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF>. – 18.08.2016.

Міністерство соціальної політики України було бенефіціаром проекту Координатора проектів ОБСЄ в Україні «Відповідь на загрози соціальній безпеці внаслідок конфлікту». У межах цього проекту²⁹⁴ Мінсоцполітики України розробило проект постанови КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії гендерно-зумовленому та/або домашньому насильству». Його розроблено відповідно до вимог Конвенції Ради Європи²⁹⁵ про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Тому процедуру його погодження Мінсоцполітики розпочне лише після прийняття Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами».

Постановою КМУ від 5 вересня 2007 року № 1087 було утворено відомчу раду з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми, яка є тимчасовим консультативно-дорадчим органом при КМУ²⁹⁶. На рівні областей, районів та міст діють схожі координаційні ради. Наприклад, за інформацією Управління у справах сім'ї та молоді Донецької обласної державної адміністрації, у Донецькій області створена та діє Регіональна рада з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми. До її складу входять представники правоохоронних органів, соціального захисту, охорони здоров'я, служби зайнятості, освіти та громадських організацій. Щоквартально проходять засідання ради²⁹⁷.

Кримінальні провадження та справи про адміністративні правопорушення щодо ГОН розглядають місцеві суди. Прокуратура України підтримує державне обвинувачення в суді у кримінальних провадженнях щодо ГОН.

УПОВНОВАЖЕНІ ПІДРОЗДІЛИ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Будь-який випадок ГОН – це правопорушення, обсяг повноважень та порядок дій органів Національної поліції залежать від того, чи має воно характер кримінального або адміністративного правопорушення. Не менш важливо те, чи насильство вчинене в сім'ї чи за її межами.

²⁹⁴ Лист Мінсоцполітики України від 29.07.2016 р. вих. № 175/59/206-16.

²⁹⁵ Ідеться про Стамбульську конвенцію.

²⁹⁶ КМУ. Постанова КМУ від 05 вересня 2007 року №1087 «Про консультативно-дорадчі органи з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми». Джерело: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1087-2007-%D0%BF>. – 13.06.2013.

²⁹⁷ Лист Управління у справах сім'ї та молоді Донецької ОДА від 29.07.2016 р. вих. № 10вх.01-10/0016.

Якщо ГОН містить ознаки складу кримінального правопорушення, відомості про таке насильство (заява, повідомлення) розглядають органи Національної поліції в порядку, визначеному КПК України. Слідчий невідкладно, але не пізніше ніж через 24 години після подання заяви, повинен внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування, щоб притягнути винну особу до кримінальної відповідальності.

Якщо ГОН містить ознаки складу адміністративного правопорушення (зокрема ст. 173 «дрібне хуліганство» чи ст. 173-2 «вчинення насильства в сім'ї»), відомості про таке насильство розглядаються в порядку, визначеному КУпАП. Протокол про адміністративне правопорушення передають на розгляд суду, щоб притягнути винну особу до адміністративної відповідальності.

Якщо насильство вчиняється одним членом сім'ї щодо іншого (насильство в сім'ї), Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»²⁹⁸ та Постанова КМУ «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу»²⁹⁹ наділяють органи Національної поліції спеціальними (специфічними) повноваженнями, відповідно до яких поліція:

- виявляє причини й умови, які сприяють проявам насильства в сім'ї, вживає у межах своїх повноважень заходів щодо їх усунення;
- бере на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, та проводить виховно-попереджувальну роботу з ними;
- відвідує сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання і проводить із ними профілактичну роботу;
- виносить офіційні попередження членам сім'ї про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї;
- приймає та розглядає у межах своїх повноважень, визначених законом, заяви і повідомлення про насильство в сім'ї або про реальну загрозу його вчинення;
- вживає відповідних заходів щодо припинення насильства в сім'ї, а також дій членів сім'ї, які спрямовані на виконання реальної загрози вчинення насильства в сім'ї;
- повідомляє членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатись;
- спрямовує осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми;

²⁹⁸ ВРУ. Закон України від 15 листопада 2001 року № 2789-III «Про попередження насильства в сім'ї». Джерело: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>. – 28.12.2015.

²⁹⁹ КМУ. Постанова від 26.04.2003 року № 616 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу». Джерело: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616-2003-%D0%BF>. – 26.07.2016.

- спрямовує жертв насильства в сім'ї до спеціалізованих установ для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства;
- у випадках, передбачених законом, виносить захисні приписи та контролює їх виконання.

Безпосередню допомогу потерпілим від ГОН має надавати будь-який територіальний орган поліції, до якого звернеться потерпіла особа. 12 червня 2017 року МВС запустило пілотний проект «Поліна» (мобільні групи поліції з протидії домашньому насильству). Він побудований на принципі системи закритого циклу та спрямований на виявлення випадків домашнього насильства. Проект має на меті правильне реагування, забезпечення захисту постраждалих осіб та попередження подальшого циклу насильства. Наразі проект реалізується у Дарницькому районі Києва, Малиновському районі Одеси та в Северодонецьку (Луганська область), а до середини 2018 року його планують впровадити на всій території України³⁰⁰.

СИТУАЦІЯ В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

За інформацією ГУ НП у Донецькій області за період із січня 2014 року до серпня 2017 року за ст. 152, 153 ККУ було розпочато 4 кримінальні провадження щодо військовослужбовців ЗСУ, з яких 2 були закриті на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України і 2 були передані за підслідністю для подальшого розслідування до військової прокуратури³⁰¹.

За даними Військової прокуратури сил АТО досудове розслідування та нагляд за додержанням законів під час досудового розслідування у формі процесуального керівництва здійснювались у 2 кримінальних справах за ознаками правопорушення, передбаченого ст. 152 ККУ, в одному з яких обвинувальний акт скеровано до суду для розгляду по суті, а в іншому досудове розслідування завершено у зв'язку з відмовою потерпілої від обвинувачення³⁰². Крім того, зазначається, що за результатами опитування осіб жіночої і чоловічої статі, звільнених із полону, випадків домагань, зґвалтувань, знущань та фізичних пошкоджень сексуального характеру, які були звільнені з полону за період 2014–2017 років не встановлено. Це підтверджує те, що потерпілі, які після звільнення з місць несвободи звертались до правоохоронних органів України з приводу незаконного позбавлення волі та катування, переважно замовчували факти вчиненого щодо них гендерного насильства.

³⁰⁰ В Україні почали роботу мобільні групи поліції з протидії домашньому насильству (фото, відео). Джерело: http://mvs.gov.ua/ua/news/8656_V_Ukraini_pochali_robotu_mobilni_grupi_policii_z_protidii_domashnomu_nasilstvu_FOTO_VIDEO.htm. – 12.06.2017.

³⁰¹ Лист ГУ НП в Донецькій області від 07.09.2017 № 72зі/20/02-2017.

³⁰² Лист Військової прокуратури сил АТО від 14.09.2017 № 06-1258-вих-17.

На запит про отримання інформації щодо кількості правопорушень за ст. 152, 153 ККУ ГУ НП у Луганській області зазначає, що в Єдиному реєстрі досудових розслідувань відсутня відмітка «правопорушення вчинено учасником АТО» та «звільнена з полону та/або зазнала сексуального насильства у полоні» – щодо потерпілої особи³⁰³.

До відділень та відділів ГУ НП у Донецькій області в 2016 році надійшла 4601 заява та повідомлення за фактами насильства в сім'ї, а в першому півріччі 2017 року – 2387³⁰⁴. У результаті реагування на ці правопорушення у 2016 році було складено 2767 адміністративних протоколів, а за півріччя 2017 року – 1517. Інформація ГУ НП у Луганській області свідчить про те, що в 2016 році надійшло 437 заяв та повідомлень про насильство в сім'ї, а протягом першого півріччя 2017 – 401, за всіма фактами щодо правопорушників складені протоколи про адміністративні правопорушення³⁰⁵.

За повідомленнями профільних неурядових організацій, які займаються проблемами ГОН у Луганській та Донецькій областях, у 2014–2015 роках дієвого міжсекторального механізму координації для захисту жертв ГОН не існувало. Різні НУО привертають увагу до проблеми ГОН (із початку 2015 року), відкритого її обговорення та надання підтримки щодо створення дієвих механізмів надання захисту постраждалим³⁰⁶. Проте в Україні немає документа, який би координував надання допомоги та захисту постраждалим від ГОН різними відомствами. Підтвердження цьому можна знайти у виступі представника Департаменту превентивної діяльності ГУ НП у Луганській області (березень 2016 року). Він підкреслив актуальність і гостроту питання ГОН та зазначив, що ключова проблема – це відсутність спільного міжвідомчого документа про співпрацю і взаємного обміну інформацією між відомствами, відповідальними за запобігання та реагування на випадки ГОН³⁰⁷.

У червні 2015 року учасники круглого столу, організованого Агентством ООН у справах біженців та неурядовою організацією «Крим SOS», констатували: *«В Україні не прийнято звертатися за допомогою до правоохоронних органів, психологічних служб, громадських ініціатив у випадку сексуального і гендерно-обумовленого насильства»*. Окремі представники неурядових організацій повідомляли, що в 2015

³⁰³ Лист ГУ НП в Луганській області від 08.09.2017 № Щ-43зі/111/18/02-2017.

³⁰⁴ Лист ГУ НП в Донецькій області від 07.09.2017 № 72зі/20/02-2017.

³⁰⁵ Лист ГУ НП в Луганській області від 08.09.2017 № Щ-43зі/111/18/02-2017.

³⁰⁶ Див. розділ 11.2 про роботу міжнародних організацій.

³⁰⁷ Gender-Based Violence Sub Cluster. Meeting Minutes. – Severodonetsk, 29 March 2016. – Source: <https://www.humanitarianresponse.info/ru/operations/ukraine/sexual-and-gender-based-violence/documents/document-type/meeting-minutes/locations/luhanska-oblast>.

році під час отримання допомоги постраждали від ГОН розповідали про те, що їм відмовляли в поліції у прийнятті заяв про факт насильства з боку військових.

Свідчення, викладені в розділі 7 «Сексуальне насильство під час збройного конфлікту на сході України зі сторони НЗФ» вказують на те, що сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, мало непоодинокий характер. Сексуальне насильство вчинялося у т. ч. і на контрольованих урядом територіях, але статистика поліції цього не відображає. Тому важливо готувати співробітників поліції, щоб підвищити їх ефективність розслідувань. Також необхідно навчати правоохоронців правильно документувати випадки ГОН та притягувати до відповідальності винних у випадках сексуального насильства, зокрема відповідно до Міжнародного протоколу щодо документації і розслідування випадків сексуального насильства в умовах конфлікту.

ОРГАНИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ, СЛУЖБИ У СПРАВАХ ДІТЕЙ, ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

На місцевому рівні діють органи соціального захисту населення, утворені як структурні підрозділи при органах місцевого самоврядування, районних, районних у Києві та Севастополі держадміністраціях. Вони несуть відповідальність за реалізацію державної політики із запобігання насильству в сім'ї на місцевому рівні.

Органи соціального захисту населення:

- приймають, обліковують і розглядають заяви потерпілих, повідомлення поліції про випадки насильства;
- під час розгляду заяви відвідують постраждалого від насильства в сім'ї або осіб, стосовно яких існує реальна загроза вчинення насильства, за місцем проживання;
- отримавши заяву з повідомленням про існування загрози життю і здоров'ю особи, негайно інформують відповідний орган Національної поліції (за спеціальною телефонною лінією 102), щоб припинити насильство або дії членів сім'ї, які реально загрожують його вчиненню;
- організовують надання низки послуг постраждалим від насильства в сім'ї та членам сім'ї, стосовно яких існує реальна його загроза: психологічних, юридичних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, інформаційних та інші. Потерпілі можуть скористатись ними через мережу центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізованих служб. У разі потреби їх спрямовують до спеціалізованих установ для постраждалих від насильства в сім'ї (кризові центри, притулки, центри медико-соціальної реабілітації).

Службиусправахдітей,утвореніприобласних,Київській та Севастопольській міських держадміністраціях, районних та районних у м. Києві та Севастополі

держадміністраціях, а також при органах місцевого самоврядування, задля соціального захисту дітей, у т. ч. від ГОН, виконують такі функції:

- приймають звернення та повідомлення про випадки жорстокого поводження щодо дитини;
- ведуть облік дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з жорстоким поводженням з ними або загрозою його вчинення;
- координують діяльність суб'єктів при вирішенні питань соціального захисту дітей, які постраждали від жорстокого поводження;
- забезпечують надання необхідної допомоги дитині, яка постраждала від жорстокого поводження, у взаємодії з іншими суб'єктами та з урахуванням найкращих інтересів дитини;
- спрямовують дитину до закладів охорони здоров'я для обстеження стану її здоров'я, надання дитині необхідної медичної допомоги, у т. ч. лікування у стаціонарі, та документування фактів жорстокого поводження з нею;
- у разі необхідності представляють (у т. ч. у судах) інтереси дітей, які постраждали від жорстокого поводження або стосовно яких існує загроза його вчинення.

Мережа центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді складається з республіканського (Автономної Республіки Крим), обласних, Київського та Севастопольського міських (регіональні центри), районних, міських, районних у містах центрів (місцеві центри).

Безпосередню роботу з населенням проводять місцеві центри, до завдань яких належить:

- проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню в складні життєві обставини сімей, дітей та молоді;
- виявлення сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги;
- здійснення соціального супроводу сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, надання їм соціальних послуг за результатами проведеної оцінки їхніх потреб у таких послугах;
- забезпечення взаємодії із структурними підрозділами місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також залучення потенціалу територіальної громади до проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю.

Із приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення місцеві центри:

- здійснюють прийом звернень та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини;
- терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у

справах дітей, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення;

- здійснюють екстрене втручання, надають необхідні соціальні послуги дітям, які постраждали від жорстокого поводження або стосовно яких існує загроза його вчинення, та забезпечують соціальний супровід сімей, у яких проживають такі діти;
- спрямовують у разі потреби сім'ю (або одного з членів сім'ї) із дитиною, яка постраждала від жорстокого поводження або стосовно якої існує загроза його вчинення, до центру соціально-психологічної допомоги.

СИТУАЦІЯ В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

За інформацією Управління у справах сім'ї та молоді Донецької ОДА, кількість звернень за фактами насильства за попередній час щороку зростала. За підсумками 2015 року було зафіксовано 4500 звернень, у 2016 році – 4616, за півріччя 2017 року – 1916³⁰⁸. Із метою попередження насильства в сім'ї у 2016 році було проведено 355 заходів, а за перше півріччя 2017 року – 262. Начальники структурних підрозділів у справах сім'ї та молоді виконавчих органів міських рад та райдержадміністрацій спільно з працівниками поліції, спеціалісти служби у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відвідують сім'ї, в яких встановлений факт насильства в сім'ї, або реальна його загроза, за результатами таких візитів складають акти обстеження житлово-побутових умов³⁰⁹. Інформація щодо подальшої роботи з такими сім'ями відсутня.

Департамент соціального захисту населення Луганської ОДА, на відміну від Департаменту превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Луганській області інформував, що в області було налагоджено ефективну взаємодію державних структур, котрі задіяні в наданні допомоги жінкам та дівчатам, постраждалим від гендерного насильства. До них входять органи Головного управління Національної поліції у Луганській області, соціального захисту населення, охорони здоров'я та інші суб'єкти. До Департаменту нібито не надходило інформації від органів ГУ НП у Луганській області та інших відповідальних суб'єктів щодо випадків правопорушень, пов'язаних із ГОН³¹⁰.

У Луганській області створено Луганський обласний центр соціально-психологічної допомоги, який має надавати підтримку особам, які опинились у

складних життєвих обставинах. Центр переміщено з невідконтрольної урядові України території. Триває робота стосовно відновлення повноцінної діяльності установи³¹¹.

Аналогічний центр у Донецькій області – Донецький обласний центр соціально-психологічної допомоги відновив свою роботу в Дружківці та станом на серпень 2016 року надав допомогу 42 особам, які опинились у складних життєвих обставинах³¹². Разом із тим, існує нагальна проблема нестачі фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Так, є міста, де у відповідних центрах працює лише один директор та бухгалтер. Через це жертви ГОН не можуть отримати якісної допомоги в такому населеному пункті.

У Луганській області в 16 центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді працює лише один юрист та дев'ять психологів³¹³. У штатних розписах центрів відсутні посади працівників, до обов'язків яких належить робота з жертвами ГОН.

ЗАКЛАДИ ТА УСТАНОВИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я, ЦЕНТРИ МЕДИКО-СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЖЕРТВ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Якщо медичні заклади, амбулаторно-поліклінічні заклади і заклади швидкої та невідкладної медичної допомоги, бюро судово-медичної експертизи, інші заклади та установи охорони здоров'я виявлять випадки фізичного чи психічного насильства над особою, у т. ч. ГОН, то вони можуть:

- оглядати та надавати медичну й психологічну допомогу постраждалим, та негайно повідомляти про надходження постраждалого територіальним органам поліції;
- проводити судово-медичну експертизу потерпілих, підозрюваних (обвинувачених), речових доказів, у справах, які стосуються ГОН (бюро судово-медичної експертизи);
- приймати звернення про факти жорстокого поводження з дітьми або загрозу його вчинення та спрямовувати такі звернення протягом однієї доби до служби у справах дітей і органу внутрішніх справ за місцем проживання (перебування) дитини.

Центри **медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї** створюються відповідно до законодавства, яке регламентує створення закладів охорони

здоров'я. Центри можуть створюватись у системі наявних закладів охорони здоров'я.

Жертви насильства в сім'ї (із їхньої згоди або на їхнє прохання) можуть тимчасово перебувати в таких центрах на підставі рішення медичної комісії центру. Термін перебування обумовлений особливостями їхнього лікування та психосоціальної реабілітації. За бажанням постраждали можуть пройти курс лікування та психосоціальної реабілітації амбулаторно.

СИТУАЦІЯ В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

Згідно з повідомленням Міністерства охорони здоров'я України, центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї у системі закладів охорони здоров'я немає³¹⁴. Допомогу жертвам насильства в сім'ї надають у центрах соціально-психологічної допомоги та центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді³¹⁵.

На території Луганської та Донецької областей працюють Луганське обласне бюро судово-медичної експертизи (м. Сєверодонецьк) та Донецьке обласне бюро судово-медичної експертизи (м. Маріуполь)³¹⁶. У травні 2016 року за ініціативи Департаменту соціального захисту населення Луганської облдержадміністрації у Сєверодонецьку відбулась відкрита координаційна нарада з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми. Під час заходу представниця місцевого управління охорони здоров'я повідомила, що управління має вісім висновків судово-медичної експертизи щодо потерпілих від зґвалтувань, серед яких у п'яти випадках потерпілими є неповнолітні жінки (дівчата). Цих даних не згадав у своєму виступі представник місцевої поліції. Він пояснив це тим, що після подання заяв їх нібито могли відкликати законні представники потерпілих. Невідомо, чи отримали постраждалі будь-яку іншу допомогу, крім медичної.

Представники державних установ та неурядових організацій, які працюють на територіях, прилеглих до зони збройного конфлікту, інформували про те, що коли потерпіла особа все ж таки звертається по допомогу, часто представник відповідної установи не повідомляє поліцію про ГОН. Це зумовлено тим, що потерпілі не бажають розголосу через страх помсти з боку злочинця. Тому жертви ГОН частіше звертаються за медичною або психологічною допомогою.

Лікарі не мають спеціальних інструкцій щодо ведення статистики випадків ГОН. Через це неможливо поба-

чити та оцінити масштаби відповідної проблеми на рівні конкретного населеного пункту чи країни в цілому через дослідження фактів надання медичної допомоги постраждалим. Жертви насильства не завжди мають доступ до комплексної медичної допомоги, у т. ч. екстреної контрацепції та профілактики зараження ВЛІ/СНІДом до судово-медичних досліджень. Це ускладнює процес надання допомоги постраждалим, розслідування та притягнення до відповідальності винних осіб.

ЗАКЛАДИ ОСВІТИ

Загальноосвітні навчальні заклади, дошкільні навчальні заклади, позашкільні навчальні заклади, вищі навчальні заклади та інші типи навчальних закладів:

- приймають звернення та повідомлення про випадки жорстокого поводження щодо дитини;
- терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення про випадок жорстокого поводження з дитиною чи загрозу його вчинення до служби у справах дітей, поліції;
- виявляють і припиняють факти жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення в закладах освіти;
- організують роботу психологічної служби системи освіти з дітьми, які постраждали від жорстокого поводження;
- проводять роз'яснювальну роботу з батьками та іншими учасниками навчально-виховного процесу із запобігання та протидії негативним наслідкам жорстокого поводження з дітьми.

КРИЗОВІ ЦЕНТРИ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ЖЕРТВАМ НАСИЛЬСТВА

Кризові центри – це спеціалізовані установи для постраждалих від насильства в сім'ї, створені місцевими державними адміністраціями за поданням Мінсоцполітики України. Такі центри можуть також створюють органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, благодійні фонди, об'єднання громадян і окремі громадяни за погодженням із Мінсоцполітики України.

Працівники **кризових центрів**:

- приймають членів сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- приймають осіб, які вчинили насильство в сім'ї, для проходження корекційної програми;
- організують надання необхідної психологічної, педагогічної, медичної, юридичної допомоги членам сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- надають притулок для тимчасового перебування членам сім'ї, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї;
- надають інші послуги постраждалим від насильства в сім'ї.

³⁰⁸ Лист Управління у справах сім'ї та молоді Донецької ОДА від 10вх.01.09.2017 р. вих. № 10вх.01-10/017.

³⁰⁹ Лист Управління у справах сім'ї та молоді Донецької ОДА від 29.07.2016 р. вих. № 10вх.01-10/0016.

³¹⁰ Лист Департаменту соціального захисту населення Луганської ОДА від 28.07.2016 р. вих. 9/2548-31.

³¹¹ Соловейова Я. Луганським обласним центром соціально-психологічної допомоги проводиться виїзний прийом громадян. Джерело: http://www.loga.gov.ua/oda/press/news/praci/luganskim_oblasnim_centrom_socialno_psihologichnoyi_dopomogi_provedeno_viviznyi – 12.06.2017.

³¹² Лист Управління у справах сім'ї та молоді Донецької ОДА від 29.07.2016 р. вих. № 10вх.01-10/0016.

³¹³ Лист ЛОЦСДМ від 01.09.2017 р. вих. № 374.

³¹⁴ Лист МОЗ України від 05.09.2016 вих. № 3.49-17/1141/3ПІ-16/22075.

³¹⁵ Лист Мінсоцполітики України від 23.08.2016 р. № 189/59/206-16 та лист Управління у справах сім'ї та молоді Донецької облдержадміністрації від 25.08.2016 р. № 10вх.01-10/0019.

³¹⁶ Лист МОЗ від 12.09.№ 3.22-17.1182.3ПІ-17.24375.

СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ ЗАГАЛОМ ТА ЗОКРЕМА В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

Заданими Департаменту сімейної, гендерної політики та протидії торгівлі людьми Міністерства соціальної політики, на території Донецької та Луганської областей функціонує два кризові центри надання допомоги жертвам насильства в сім'ї: Донецький обласний центр соціально-психологічної допомоги (м. Дружківка) та Луганський обласний центр соціально-психологічної допомоги (м. Северодонецьк). Вони надають такі послуги: психологічні, соціально-побутові, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, а також інформаційну та юридичну допомогу³¹⁷.

Президентка громадської організації «Ла Страда – Україна» Катерина Левченко в інтерв'ю зазначала, що: *«Найбільшою проблемою в наданні допомоги є відсутність в Україні мережі спеціалізованих установ для тимчасового проживання жертв домашнього насильства»*³¹⁸.

Ще 2014 року Мінсоцполітики України за підтримки ФН ООН в Україні в межах свого проекту³¹⁹, досліджуючи доступність соціальних послуг для жінок, які постраждали від насильства, отримав дані про те, що далеко не в усіх кризових центрах забезпечена належна безпека для жінок. У них не завжди гарантується конфіденційність перебування жінок, немає оперативного зв'язку з міліцією та необхідного технічного обладнання («тривожні кнопки», камери відеоспостереження тощо). Потрібно навчати фахівців закладів для тимчасового проживання жертв домашнього насильства. У кожному шостому центрі за 2013–2014 роки жоден фахівець не пройшов навчання³²⁰.

ПРОКУРАТУРА ТА МІСЦЕВІ СУДИ

Підтримує державне обвинувачення в суді у кримінальних провадженнях щодо ГОН прокуратура України. Під час проведення досудового розслідування прокуратура на підставі та в межах повноважень, визначених КПК України, керує процесом ведення таких розслідувань.

Кримінальні провадження та справи про адміністративні правопорушення щодо ГОН розглядають місцеві суди. У передбачених законом випадках такі справи переглядають апеляційні суди, а в касаційному порядку – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

СИТУАЦІЯ В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

За інформацією ГПУ впродовж 2014 – серпень 2017 року в Донецькій області було зареєстровано 197 кримінальних правопорушень за ознаками злочинів, передбачених ст. 152 (згвалтування) та ст. 153 (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом) ККУ. Із них до суду з обвинувальним актом було передано 59 кримінальних проваджень. За аналогічний період у Луганській області було зареєстровано 85 кримінальних правопорушень за відповідними статтями ККУ, з яких 28 передано до суду³²¹.

Військова прокуратура сил АТО повідомляла, що впродовж 2015 року під процесуальним керівництвом військових прокуратур гарнізонів розслідувалось 2 кримінальні провадження, кваліфіковані за ст. 152 ККУ (згвалтування). У 2016 році, станом на дату надання інформації, кримінальних проваджень вказаної категорії не було. Обидва кримінальні провадження закриті слідчими поліції через відсутність у діях військовослужбовців складу кримінального правопорушення³²².

Разом із цим, достовірно відомо, що станом на вересень 2016 року слідчі одного з відділів поліції ГУ НП у Луганській області під процесуальним керівництвом Військової прокуратури Луганського гарнізону розслідують кримінальне провадження за ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 152 ККУ. У згаданій справі від згвалтування військовослужбовцем постраждала неповнолітня дівчина (злочин скоєно на початку червня 2016 року).

За інформацією ДСА України, у звітності судів окремо не виділяється інформація про кількість кримінальних справ та кількість осіб, засуджених за злочини, пов'язані зі збройним конфліктом на сході України³²³. Територіальне управління Державної судової адміністрації України в Донецькій області повідомило, що 2014 року до місцевих загальних судів Донецької області для розгляду надійшло 5 кримінальних проваджень за ст. 152 ККУ (згвалтування), 2015 року – 10, а за перше півріччя 2016 року – 2 кримінальні провадження³²⁴.

За інформацією Територіального управління ДСА України, на розгляд місцевих загальних судів Луганської області в 2014 році надійшло 33 кримінальні провадження за ст. 152–156 ККУ (злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи), за 2015 рік – 9 кримінальних проваджень, за 2016 рік – 7 кримінальних проваджень, у першому півріччі 2017 – 6 кримінальних проваджень³²⁵.

Протягом 2014–2017 років місцеві загальні суди Донецької та Луганської областей неодноразово розглядали справи, пов'язані з ГОН із боку військовослужбовців.

Так, 16 жовтня 2014 року Першотравневий районний суд Донецької області своїм вироком затвердив угоду про примирення між обвинуваченим та потерпілою. Військовослужбовець військової служби за контрактом Бердянського прикордонного загону визнав себе винним у нанесенні умисних легких тілесних ушкоджень своїй колишній дружині³²⁶.

13 жовтня 2015 року Іллічівський районний суд Маріуполя визнав винним старшого солдата в/ч польова пошта В6266 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 121 ККУ, та засудив його до п'яти років позбавлення волі. Військовослужбовця обвинувачували в тому, що він, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, наніс тяжкі тілесні ушкодження двом особам, у т. ч. жінці. Під час судового засідання обвинувачений щиро розкався та вказав на те, що причиною вчинення злочину стало психологічне навантаження під час несення військової служби³²⁷.

29 січня 2016 року Артемівський міськрайонний суд Донецької області визнав військовослужбовця в/ч польова пошта В4750 винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 ККУ. Його засуджено до восьми років позбавлення волі за нанесення тяжких тілесних ушкоджень, які спричинили смерть потерпілого. Конфлікт між обвинуваченим та потерпілим виник через сексуальні домагання обвинуваченого до дружини потерпілого³²⁸.

19 травня 2016 року Рубіжанський міський суд Луганської області визнав військовослужбовця військової служби за контрактом винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 121 ККУ, та засудив його до трьох із половиною років позбавлення волі з встановленням випробувального строку на один рік. Військовослужбовець обвинувачувався у тому, що він, перебуваючи на

службі, наніс тяжкі тілесні ушкодження жінці-військовослужбовцю³²⁹.

У липні 2017 року Оболонський районний суд Києва у складі колегії з трьох суддів виніс вирок у справі № 756/16332/15-к щодо 12 бійців роти патрульної служби міліції особливого призначення «Торнадо», які несли службу в районі проведення АТО. Прокуратура України звинувачувала трьох із підсудних, у т. ч. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 153 ККУ (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене повторно або групою осіб).

Кількість інформації про злочини, внесеної до ЄРДР, так само, як і кількість переданих до суду обвинувальних актів та розглянутих судами кримінальних проваджень, надзвичайно мала. Можна зробити висновки, що до відповідальності притягується лише незначна кількість осіб, які вчинили ГОН. Це обумовлено також тим, що зазвичай жертва насильства не може повідомити достатню інформацію для ідентифікації злочинців (імена, прикмети тощо). Насильство ж відбувалось у умовах, які не дозволяли зберегти достатньо доказів факту вчинення насильства.

Непоодинокими є випадки вчинення ГОН військовослужбовцями ЗСУ та інших військових формувань, що з різних причин не завжди відображається в офіційній статистиці правоохоронних органів щодо вчинення злочинів військовослужбовцями. Наприклад, вбачається, що до такої статистики потрапляють лише ті кримінальні провадження, в яких військовослужбовцям повідомлено про підозру у вчиненні злочину. Разом із тим, у багатьох кримінальних провадженнях письмове повідомлення про підозру з тих чи інших причин тривалий час не вручають.

В Україні відсутній міжвідомчий нормативний документ про співпрацю і взаємний обмін інформацією між відомствами, відповідальними за запобігання та реагування на випадки ГОН. Постанова КМУ від 26 квітня 2003 року № 616 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу», спільний наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, МВС України від 7 вересня 2009 року № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї та інші нормативно-правові документи стосуються виключно насильства в сім'ї. Вони не охоплюють всіх проявів

³¹⁷ Відповідно до даних Міністерства соціальної політики України.

³¹⁸ Доброта В. Чому в Україні не будують притулки для жертв домашнього насильства? Джерело: <http://socportal.info/2016/03/02/chomu-v-ukrayini-ne-buduyut-pritulki-dlya-zhertv-domashn-ogo-nasil-stva.html>. – 02.03.2016.

³¹⁹ Демченко І. Аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження «Доступність соціальних послуг жінкам, які постраждали від насильства». – К., 2014. – Джерело: http://www.unfpa.org.ua/files/articles/4/51/CEDAW_3%20surveys_%20UKR.pdf.

³²⁰ Дослідження, проведені в рамках підготовки восьмої періодичної доповіді про виконання Україною Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. – К., 2014. – С. 32. – Джерело: http://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/CEDAW_3%20surveys_%20UKR.pdf.

³²¹ Лист ГПУ від 07.09.2017 р. вих. № 09-3008№19/4-1360вих-17.

³²² Лист Військової прокуратури сил АТО від 21.07.2016 р. вих. № 06-1216вих-16.

³²³ Лист ДСА України від 27.07.2016 р. вих. № інф/БП517716-517/16.

³²⁴ Лист ТУ ДСА в Донецькій області від 25.08.2016 р. вих. № 06-1190/16.

³²⁵ Лист ТУ ДСА України від 30.08.2017 р. № 1463/17-вих.

³²⁶ Єдиний державний реєстр судових рішень. Джерело: <http://www.revestr.court.gov.ua/Review/41193056>. – 07.11.2014.

³²⁷ Єдиний державний реєстр судових рішень. Джерело: <http://www.revestr.court.gov.ua/Review/52280961>. – 19.10.2015.

³²⁸ Єдиний державний реєстр судових рішень. Джерело: <http://www.revestr.court.gov.ua/Review/55283218>. – 03.02.2016.

³²⁹ Єдиний державний реєстр судових рішень. Джерело: <http://www.revestr.court.gov.ua/Review/57803092>. – 25.05.2016.

ГОН та не відповідають сучасним потребам належного реагування на випадки ГОН в умовах збройного конфлікту.

Національне законодавство України, яке регламентує повноваження та діяльність усіх розглянутих вище установ та організацій, майже не оперує поняттям «гендерно-обумовлене насильство». Здебільшого в ньому фігурують поняття насильства загалом або насильства в сім'ї, насильства над дітьми. Саме на це спрямована діяльність органів соціального захисту населення, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї та інших органів. Така діяльність не завжди ефективна.

У ККУ та КУпАП немає окремих правових норм, які б передбачали юридичну відповідальність за ГОН, тобто розглядали б його як окреме правопорушення. Уповноважені підрозділи органів Національної поліції України мають певні юридичні проблеми з притягненням винних осіб до відповідальності, оскільки не всі прояви ГОН підпадають під ознаки правопорушень, передбачених у згаданих кодексах. Це, наприклад, насильство в сім'ї, хуліганство, тілесні ушкодження тощо. Діяльність органів НПУ спрямована здебільшого на наслідки правопорушення (притягнення винних до відповідальності). Попередження проявів ГОН майже не проводиться.

Органи прокуратури та суди не ведуть окремої статистики справ (правопорушень), пов'язаних із ГОН, у т. ч. ГОН на території проведення АТО. Обліковують такі випадки залежно від безпосереднього об'єкта посягання: життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості тощо. Це спотворює реальну картину цієї проблеми в Україні. Тому перегляд офіційної статистики цих органів може створити хибне уявлення в громадськості та міжнародної спільноти про задовільну ситуацію з ГОН у зоні збройного конфлікту. Однак це не відповідає результатам моніторингу національних та міжнародних неурядових правозахисних організацій.

Отже, робота органів, відповідальних за протидію та боротьбу з ГОН, не завжди ефективна та відповідає потребам осіб, які пережили насильство. Через обмеженість фінансових, організаційних та людських ресурсів виникають практичні проблеми, які ускладнюють надання необхідних послуг постраждалим. На національному та місцевому рівнях нескоординовано функціонують різні відомства, які надають допомогу постраждалим та протидіють ГОН. Ці та інші проблеми стоять на шляху об'єктивної оцінки поширеності ГОН та розробки програм для боротьби з ним. Вони перешкоджають врахуванню питань, особливо пов'язаних із сексуальним насильством, у майбутніх процесах правосуддя перехідного періоду. Зокрема йдеться про кримінальне переслідування, розробку та імплементацію програм відшкодування збитків.

11.2. ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ТА МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ГОН ТА НАДАННЯ ДОПОМОГИ ОСОБАМ, ЯКІ ПЕРЕЖИЛИ ГОН

Конфлікт в Україні призвів до обмеження доступу до соціальних послуг, поглиблення гендерної нерівності та збільшення вразливості до ГОН. Після початку конфлікту більшість міжнародних, національних та місцевих громадських організацій зосередили свою увагу на потреби найбільш уразливих категорій жінок та дівчат-підлітків у п'яти областях. У двох із них проходить військовий конфлікт (Донецька та Луганська), у трьох інших зареєстрована найбільша кількість ВПО (Дніпропетровська, Запорізька, Харківська).

Вони надають такі послуги: психологічні, юридичні, соціально-педагогічні, інформаційні. Також організації можуть подавати звернення про факти жорстокого поводження з дітьми або загрозу їх вчинення до відповідних структур. У них можуть отримати притулок особи, які пережили ГОН.

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Одним зі стратегічних пріоритетів ФН ООН є розбудова організаційної спроможності для запобігання та протидії гендерному насильству в умовах надзвичайних ситуацій. Так, на чолі цієї агенції у грудні 2014 року в межах гуманітарного реагування на кризу в країні запрацював субкластер із подолання ГОН в Україні. Він координує послуги з попередження та подолання насильства щодо жінок, чоловіків, дівчат та хлопчиків у східних областях України. Субкластер є механізмом координації між агенціями ООН, громадськими організаціями та органами державної влади, Національної поліції.

У межах субкластеру діють регіональні робочі групи у п'яти містах різних областей – у Краматорську, Северодонецьку, Харкові, Дніпрі та Запоріжжі. Субкластер постійно відкритий для співпраці з організаціями, що надають послуги для постраждалих від ГОН.

Протягом 2016 року члени субкластеру посилили спроможність надавачів послуг. Вони провели тренінги для поліцейських, медичних працівників, психологів та соціальних працівників, журналістів та юристів, збільшили доступність та покращили якість психосоціальних, медичних та юридичних послуг для осіб, які пережили ГОН. Вони також покращили обізнаність постраждалих та відповідальних органів і установ: розробили та розповсюдили інформаційні матеріали, провели круглі столи, семінари.

За даними 21 української та міжнародної організації, що надали інформацію для аналізу роботи субкластеру в 2016 році, психосоціальну підтримку отримали 19798 осіб, які пережили ГОН, 293 одержали медичну

допомогу, 3124 – юридичну допомогу. Щоб підвищити обізнаність щодо ГОН, було проведено 204 інформаційно-просвітницькі заходи, у т. ч. круглі столи, семінари та заходи для медіа.

У межах напрямку з нарощування потенціалу основних акторів 7869 співробітників поліції, 944 психосоціальні фахівці, 557 лікарів, 25 юристів і 177 представників медіа одержали інформацію про стандарти профілактики і реагування на ГОН³³⁰. Вони відображені у «Керівництві щодо включення заходів з протидії гендерно-обумовленому насильству до гуманітарної діяльності: зниження ризику, сприяння стійкості і допомога відновленню»³³¹ та «Мінімальних стандартах для попередження та реагування на гендерно-обумовлене насильство у надзвичайних ситуаціях»³³².

У п'яти областях України розроблено карту організацій, де можна отримати допомогу у випадках ГОН. До карти увійшли контакти відділків поліції, державних закладів надання соціальної допомоги та медичних установ, громадських організацій, а також телефони національних гарячих ліній. Карту розповсюджуються через партнерські організації³³³.

Цього року субкластер продовжує свою роботу за такими напрямками: зміцнення захисту постраждалих від ГОН через розширення доступу до життєво важливої інформації, а також підвищення обізнаності відповідальних органів та установ, забезпечення та розширення недискримінаційного доступу до базових послуг (медичних, психосоціальних, юридичних) для постраждалих від ГОН, покращення через механізми міжсекторальної взаємодії якості послуг для постраждалих від ГОН³³⁴.

У вересні 2016 року програма «ООН Жінки» разом із ПРООН на підконтрольній урядові території у 20 пілотних громадах Донецької і Луганської областей розпочали реалізацію спільного 18-місячного проекту. Він зміцнюватиме потенціал місцевих і регіональних органів влади та постачальників державних послуг щодо врахування гендерної проблематики в

місцевій політиці і бюджетах у сфері запобігання і реагування на ГОН³³⁵.

Із початку своєї гуманітарної діяльності, станом на вересень 2016 року, ФН ООН доставив 370 наборів для надання акушерсько-гінекологічної допомоги (включно з наборами для подальшого лікування постраждалих від згвалтувань) та 38 тис. гінекологічних оглядових наборів для лікарень і клінік у постраждалих від конфлікту районах східної України. Ці матеріали надані в межах співпраці між ФН ООН, Міністерством охорони здоров'я та Міністерства соціальної політики України, щоб задовольнити потреби найбільш уразливих груп населення. Вони допомагають забезпечити доступ до послуг з охорони репродуктивного здоров'я і зберегти життя матерів та новонароджених³³⁶.

У грудні 2016 року ФН ООН відкрив перший притулок для осіб, які пережили ГОН, у Харкові³³⁷. Цього року фонд створив 10 пунктів надання невідкладної допомоги особам, які пережили фізичне та сексуальне насильство. Їх створено на базі закладів охорони здоров'я уздовж контактної лінії та в місцях високої концентрації ВПО³³⁸.

Серед міжнародних організацій, які надають психосоціальну допомогу жертвам ГОН у Луганській та Донецькій області, зокрема в «сірій зоні», такі: «Рух проти голоду» (Action Against Hunger/ACF International), Чеська гуманітарна організація «Людина в біді» («People in Need»), «Лікарі світу» (Medecins du Monde/MDM).

НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІСЦЕВІ ОРГАНІЗАЦІЇ

НУО продовжують досліджувати ситуацію та вплив конфлікту на рівень ГОН. Наприклад, протягом 20–31 серпня 2016 року Український центр соціальних реформ провів 10 дискусій у фокус-групах серед жінок, які проживають уздовж лінії зіткнення в Донецькій і Луганській областях. У результаті вдалось простежити останні зміни в суспільних відносинах і оцінити поширеність ГОН у постраждалих від конфлікту регіонах України.

Із початку конфлікту НУО значно збільшили або додали нові напрямки до своєї діяльності щодо надання допомоги особам, які пережили ГОН. Вони також активно проводять інформаційну та адвокаційну роботу

³³⁰ Gender-Based Violence Sub-Cluster. Meeting Minutes. – 02 February 2017. – Source: <https://www.humanitarianresponse.info/ru/operations/ukraine/document/gbv-sc-meeting-minutes-2-february-2017>.

³³¹ Inter-Agency Standing Committee. Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action. Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery. Source: http://gbvguidelines.org/wp/wp-content/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf.

³³² UNFPA. Minimum Standards for Prevention and Response to GBV in Emergencies. – November 2015. – Source: http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/GBVIE_Minimum_Standards_Publication_FINAL_ENG.pdf.

³³³ GBV Sub-Cluster Ukraine. Referral system: tools. Source: <https://www.humanitarianresponse.info/ru/operations/ukraine/sexual-and-gender-based-violence>.

³³⁴ Саб-кластер з питань гендерно-обумовленого насильства в Україні. План дій на 2017 рік. Джерело: https://www.humanitarianresponse.info/system/files/documents/files/gbv_sc_ap_2017_ukr.pdf.

³³⁵ Gender-Based Violence Sub-Cluster. Meeting Minutes. – 09 September 2016. – Source: <https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/ukraine/document/gbv-sc-meeting-minutes-9-september-2016>.

³³⁶ UNFPA. Ukraine Humanitarian Newsletter. – Issue 04, September 2016. – Source: <http://www.unfpa.org.ua/files/articles/6/59/Ukraine%20Humanitarian%20Newsletter%20-%20Sept%202016.pdf>.

³³⁷ UNFPA. Ukraine Humanitarian Newsletter. – Issue 05, February 2015. – Source: <http://www.unfpa.org.ua/files/articles/6/95/Ukraine%20Humanitarian%20Newsletter%20Issue%2005.pdf>.

³³⁸ UNFPA. Ukraine Humanitarian Newsletter. – Issue 06, February 2017. – Source: http://www.unfpa.org.ua/files/articles/7/19/Ukraine_Humanitarian_Newsletter_%20Issue%2006.pdf.

на всіх рівнях (від локального до національного) щодо визнання проблеми ГОН.

У межах підготовки до ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами низка профільних міністерств, експертів, державних та громадських організацій працює над розробкою та ухвалення Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Він повинен врахувати всі недоліки Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»³³⁹.

Національні організації, серед яких МБФ «Український жіночий фонд», БФ «Здоров'я жінки та планування сім'ї», «Українська фундація громадського здоров'я», Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна» та Український центр соціальних реформ є виконавчими партнерами проекту «Посилення гуманітарної відповіді на потреби найбільш вразливих категорій жінок та дівчат-підлітків в умовах збройного конфлікту на сході України: зміцнення міжвідомчої системи попередження і подолання гендерно-обумовленого насильства та забезпечення доступу до послуг з охорони репродуктивного здоров'я». Його реалізовує ФН ООН в Україні. Так, наприклад, одним із компонентів проекту «Розірви коло» є інформаційна кампанія, яка включає роботу в соціальних мережах, налагодження комунікації з журналістами, проведення круглих столів, підтримку діяльності громадських організацій. Вона має на меті якнайширше інформувати громадськість щодо проблеми гендерного насильства та алгоритму дії у разі виникнення подібної ситуації або її загрози³⁴⁰.

Щоб ліквідувати всі форми дискримінації щодо жінок у ЗСУ, МБФ «Український жіночий фонд» реалізовував проект «Невидимий батальйон». Фонд став організатором низки круглих столів «Гендерно-обумовлене насильство в умовах військового конфлікту на сході України: виклики та інструменти протидії» у Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській областях та в Києві. Учасниками стали представники обласних та міських влад, відповідних департаментів та управлінь, а також провідні експерти і громадські активісти, які працюють із тематикою ГОН³⁴¹.

ГО «Ла Страда – Україна» організовує роботу Національних «гарячих ліній» із питань запобігання торгівлі людьми, запобігання насильству та захисту прав дітей. Організація надає психологічну допомогу потерпілим від торгівлі людьми та насильства. «Ла Страда – Україна» також готує й розповсюджує інформаційні матеріали для осіб, які постраждали від торгівлі людьми та насильства.

Із 1 лютого 2016 року «гаряча лінія» (о 800 500 335 або 386) ГО «Ла Страда – України» із попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації стала цілодобовою. У період із січня по серпень 2016 року було отримано понад 22,8 тис. дзвінків, порівняно з 6,9 тис. за той же період минулого року, коли гаряча лінія працювала лише в робочий час³⁴².

Юридичну допомогу та/або представлення в суді можна отримати від спеціалістів БФ «Восток-СОС», БФ «Право на захист», ГО «Станція «Харків», ГО «Соціальний кризовий центр» (Харків), ХВВБ «Фонду допомоги жертвам насилля» (Харків), МБФ «Ініціатива» (Харків), ГО «Громадська Платформа» (Луганська область) та ін.

Психосоціальну підтримку жінкам, постраждалим від насильства на території Донецької та Луганської областей надають такі організації: БФ «Слов'янське серце» (із можливістю тимчасового перебування), ГО «Асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій», Дніпропетровська обласна ГО «Промінь» (юридична, психологічна, медична допомога постраждалим від торгівлі людьми), відділення ВБО «Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ».

За підтримки ФН ООН впроваджують роботу мобільних бригад психосоціальної допомоги в Донецькій, Луганській, Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій областях такі організації: Відкрита асоціація психологів-практиків «Трансформація» (Краматорськ, Дружківка, Слов'янськ), ГО «Агенція демократичного розвитку Донбасу» (Донецька область), БО «БФ «Все можливо» (Мелітополь), ВГО «Розрада», «Крим SOS» (у 17 областях України), ГО «Соціальний кризовий центр» (Харків), Всеукраїнський благодійний «Фонд допомоги жертвам насильства», Українська фундація громадського здоров'я.

Очевидним є брак програм та інформаційних матеріалів, адаптованих для дітей та підлітків обох статей, які пережили ГОН або можуть стати жертвою, про можливість отримання різних видів допомоги.

В інформаційних повідомленнях та під час заходів із підвищення обізнаності щодо ГОН частіше розглядають як жертв дівчат та жінок (*«Якщо ти все ж таки стала жертвою...», «Якщо ти зазнала...»*³⁴³, *«Якщо Ви постраждали від сексуального насильства, зверніться до гінеколога...»*³⁴⁴). При цьому бракує інформаційних повідомлень та ресурсів, спрямованих на хлопців та чоловіків.

12. ВИСНОВКИ

- ГОН – це будь-яке насильство, яке спрямоване на особу на основі її соціальної ролі (гендеру) та завдає або може завдати фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждання, зокрема погрози таких дій, примусу чи свавільне позбавлення волі, незалежно від того, відбувається це в публічному чи приватному житті. ГОН відрізняється від інших форм насильства не вчиненою дією, а тим, що такі дії обумовлені гендером. ГОН є ширшим поняттям, ніж сексуальне насильство. Сексуальне насильство – це будь-яка дія сексуального характеру, вчинена без згоди особи, а також будь-яка насильницька дія щодо статевої функції людини. В Україні поняття «гендерно-обумовлене насильство», «домашнє насильство», «сексуальне насильство» часто змішують та вживають як синоніми.

- У національному законодавстві немає визначення ГОН. ККУ та КУпАП не розглядають ГОН як окреме правопорушення. Правова кваліфікація відбувається залежно від безпосереднього об'єкта посягання (життя, здоров'я, статева свобода та недоторканість тощо), характеру діяння (місця, часу, способу, обставин вчинення правопорушення), суб'єкта правопорушення (цивільна особа, військовослужбовець), психічного ставлення винної особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків (умисне чи необережне діяння), мотиву, мети правопорушення та інше.

- Кількість внесених випадків про вчинені злочини до ЄРДР, а також кількість переданих до суду обвинувальних актів та розглянутих судами кримінальних проваджень є малою. Із цього можна зробити висновок, що до відповідальності притягується лише незначна кількість осіб, які вчинили ГОН, у т. ч. сексуальне насильство. Притягнення до відповідальності винних осіб ускладнює те, що зазвичай жертва насильства не може повідомити достатню інформацію для ідентифікації злочинців. Саме ж насильство відбувалось в умовах, які не дозволяли зберегти достатньо доказів події злочину.

- Через стигму особи, котрі пережили ГОН, частіше звертаються за отриманням медичної або психологічної допомоги, ніж до правоохоронних органів. Ті ж, хто звертається зі скаргами до правоохоронних органів, часто не отримують правової допомоги адвокатів. Вони скаржаться на бездіяльність правоохоронних органів, одноманітність слідчих дій та відсутність будь-яких практичних результатів розслідування.

- Допомогу жертвам ГОН надають уповноважені підрозділи органів Національної поліції України, органи соціального захисту населення, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, заклади та установи охорони здоров'я, центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї, заклади освіти, кризові центри надання допомоги жертвам насильства. Визначення ГОН у законодавстві немає, тому його переважно розглядають у контексті насильства в сім'ї або насильства над дітьми. Саме на ці напрямки спрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, які відповідалні за протидію проявам ГОН.

- Немає ефективного механізму координації між відомствами, відповідальними за запобігання та реагування на випадки ГОН, а також достатнього фінансування, матеріальних ресурсів, професійних кадрів. Через це неможливо надавати послуги, які відповідають потребам постраждалих. Це також ускладнює процес реагування та протидії ГОН.

- Збір даних є основоположним для розуміння характеру та поширеності насильства й розробки науково обґрунтованих програм для боротьби з ним та оцінки їх ефективності. В Україні не існує ані єдиної статистики щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із ГОН, ані загальної статистики щодо випадків ГОН. Це підтверджується розбіжностями в даних, наданих ГПУ, Національною поліцією, міжнародними і національними

³³⁹ Бачення Центру «Ла Страда-Україна» проекту Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Джерело: http://www.la-strada.org.ua/ucp_mod_news_list_show_498.html.

³⁴⁰ Інформаційний сайт «Розірви коло». Джерело: <http://rozirvykolo.org>.

³⁴¹ Сайт МБФ «Український жіночий фонд». Джерело: http://www.uwf.kiev.ua/project_activities/UNFPA.

³⁴² UNFPA. Гуманітарний вісник ФН ООН. – Вид. 4, вересень 2016. – Джерело: <http://www.unfpa.org.ua/files/articles/6/59/вісник-Вересень2016.pdf>.

³⁴³ Інформаційний сайт «Розірви коло». Джерело: <http://rozirvykolo.org>.

³⁴⁴ Карта допомоги в Луганській області. Джерело: https://www.humanitarianresponse.info/system/files/documents/files/referral_card_luhansk_oblast_nov-2016.pdf.

громадськими організаціями. Окрім даних, отриманих від Генеральної прокуратури України та Національної поліції України щодо фактів вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із ГОН, існує статистика, яка відображає кількість фактів насильства в сім'ї. Суди не ведуть окремої статистики щодо ГОН, у т. ч. на території проведення АТО. У закладах охорони здоров'я лікарі не мають спеціальних інструкцій щодо ведення статистики випадків ГОН.

- Комплексного підходу до збору та аналізу інформації щодо ГОН, у т. ч. пов'язаного з конфліктом на сході України, немає. Через це неможливо скласти об'єктивну картину масштабів ГОН. Але навіть неповні статистичні дані та фрагментарна інформація міжнародних і національних організацій вказують на те, що рівень ГОН підвищився в результаті збройного конфлікту на сході України, що проявляється у зростанні кількості випадків ГОН у приватній та публічній сферах.
- Під час цього дослідження було встановлено, що рівень ГОН на сході України залежить від трьох факторів: часових фаз конфлікту, віддаленості територій від лінії розмежування, і того, хто здійснював ефективний контроль над територією. Більшість задокументованих випадків сексуального насильства відбулись упродовж 2014 – початку 2015 року, під час активних бойових дій.
- У межах цього дослідження проаналізовано матеріали 297 інтерв'ю, зібраних організаціями-членами Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі». Було задокументовано різні види насильства, яке обумовлене соціальною роллю (гендером) постраждалого. Серед них: спільне утримання в одному приміщенні чоловіків та жінок, ненадання доступу до малолітніх дітей, у т. ч. дітей грудного віку, деурінація на ув'язнених особами іншої статі, неврахування вимог жіночої гігієни, утримання в антисанітарних умовах, примушування чоловіків-військових до перевдягання в жіночий одяг, примусові танці чоловіків-військовополонених у жіночому вбранні. Було ідентифіковано 22 незаконні місця несвободи, де спільно утримували жінок і чоловіків НЗФ.
- Автори дослідження виявили, що в кожному четвертому проведеному інтерв'ю йдеться про різні форми сексуального насильства. Проаналізовані випадки насильства мають географічний, часовий та/або причинно-наслідковий зв'язок з конфліктом.
- Сексуальне та гендерно-обумовлене насильство під час збройних конфліктів є одним із

найсерйозніших порушень міжнародного гуманітарного права. У ст. 7-8 Римського статуту МКС є відкритий перелік статевих злочинів як злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Воєнними злочинами вважається вчинення серйозних порушень Женевських конвенцій на підставі гендеру. Зокрема це катування або нелюдське поводження, які умисно спричиняють страждання чи серйозні травми тілу або здоров'ю. Такі випадки зафіксовані і під час збройного конфлікту на Донбасі. У Резолюції Ради Безпеки 1325 (2000) наголошують, що, коли це можливо, на такі злочини не має поширюватися дія положень щодо амністії.

- Україна поки що не є учасником МКС і не ратифікувала Римський Статут, але вона визнала юрисдикцію цього суду щодо злочинів попередньої влади проти Євромайдану, а також злочинів проти людяності та воєнних злочинів, скоєних вищими посадовими особами РФ та керівниками терористичних організацій «ЛДНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян.
- У межах дослідження зібрано інформацію про 175 випадків сексуального насильства щодо жінок та чоловіків із боку НЗФ. Опитані особи повідомили про 81 випадок сексуального насильства щодо жінок та про 94 випадки насильства щодо чоловіків із боку НЗФ.
- Найчастіше особи, до яких застосовувалось сексуальне насильство в НЗФ, належали до українських військових або ідеологічних опонентів із числа цивільного населення. Сексуальне насильство застосовувалось до цивільного населення через політичні переконання. Ідеться про підтримку або підозру в підтримці українських військових, активну громадянську позицію, підтримку територіальної цілісності та незалежності України тощо. Підставою для насильства також були такі фактори: расова приналежність, релігійні переконання, сексуальна орієнтація.
- Сексуальне насильство вчиняли з метою покарати, залякати, принизити, отримати інформацію, зізнання, а також для задоволення статевої пристрасті. У частині випадків мотиви застосування сексуального насильства встановити не вдалось.
- Представники НЗФ в ОРДЛО створили мережу із щонайменше 112 незаконних місць несвободи, де утримувались військовополонені та цивільні заручники. Під час дослідження ідентифіковано 38 незаконних в'язниць, де зафіксовані випадки сексуального насильства щодо жінок і чоловіків.

- У незаконних місцях несвободи жінки та чоловіки ставали жертвами та/або свідками різних форм сексуального насильства. Серед них: зґвалтування та погроза зґвалтуванням, примус до проституції, катування із пошкодженням статевих органів або погроза вчинити такі дії, погроза кастрацією, проникнення в анальний отвір та погроза проникнення сторонніми предметами, погроза вчинити сексуальне насильство, зокрема зґвалтування, щодо близьких та рідних, примус/вимушене спостереження за сексуальним насильством та катуванням із використанням сексуального насильства, сексуальні домагання, примусове оголення та утримання особи в роздягнутому вигляді, обшук особами протилежної статі, у т. ч. повне чи часткове оголення при обшуку, приниження сексуального характеру. Однією з найбільш поширених форм сексуального насильства щодо жінок було зґвалтування, а щодо чоловіків – примусове оголення.
- Сексуальне насильство в незаконних місцях несвободи, які контролювали різні НЗФ, було систематичним та поширеним. Це дає підстави ставити питання про те, чи використовувалось сексуальне насильство як засіб ведення війни під час конфлікту на Донбасі. Задокументовані під час дослідження випадки можуть становити воєнні злочини та злочини проти людяності відповідно до Римського статуту.
- Із боку українських військових виявлено випадки сексуального насильства щодо чоловіків та жінок у незаконних місцях несвободи, на блокпостах, а також у зв'язку з дислокацією військовослужбовців у населених пунктах. Серед форм сексуального насильства, застосовуваних до жінок – зґвалтування, щодо чоловіків – примусове оголення, погроза зґвалтування, сексуальна експлуатація дитини, інші погрози сексуального характеру.
- Основними мотивами застосування сексуального насильства було покарання, бажання вчинити тиск на осіб на основі їх політичних переконань, залякати та принизити. Відновлення контролю над частиною територій, включення добровольчих батальйонів до ЗСУ призвело до більшої підконтрольності та підзвітності військовослужбовців.
- У квітні 2017 року було винесено вирок у справі щодо членів роти патрульної служби міліції особливого призначення «Торнадо», троє з яких обвинувачувались у сексуальному насильстві. На дату написання цього звіту вирок обмежений у доступі.

- Опитані, які після звільнення з незаконних місць несвободи звертались до правоохоронних органів України з приводу незаконного позбавлення волі та катування, переважно замовчували факти вчиненого щодо них ГОН, у т. ч. сексуального насильства. Це підтверджується відсутністю задокументованих випадків. Крім того, представники правоохоронних органів не мають достатньої професійної підготовки для розслідування, документування та притягнення до відповідальності винних у ГОН, у т. ч. сексуальному насильстві, відповідно до міжнародних стандартів.
- На території «ЛДНР» ризики ГОН суттєво зростають у зв'язку з присутністю військових РФ та НЗФ, а також з обмеженим доступом на території Донецької і Луганської областей міжнародних гуманітарних та правозахисних організацій. На територіях «народних республік» формується система владних відносин та права, що характеризується вибіркоким правосуддям та відсутністю правових гарантій. Де-факто законодавство «ЛДНР» щодо злочинів проти статевої свободи та недоторканості дублює законодавство РФ за структурою, кваліфікацією і санкціями.
- Враховуючи поляризацію і сприйняття лише традиційних гендерних ролей, застосування в «ЛДНР» гомофобного законодавства, яке дублює гомофобні норми російського законодавства, ЛГБТІ є однією з особливо вразливих категорій до ГОН у «республіках». ЛГБТІ, які не виїхали з ОРДЛО, майже не звертаються за медичною допомогою, до правоохоронних органів та за психосоціальною підтримкою. Вони бояться вторинної віктимізації та через небезпеку фізичного, сексуального, психологічного насильства.
- Справи щодо представників «влади» у «ЛДНР» практично не розслідуються, особливо щодо такої категорії справ як ГОН. Це обумовлено трьома факторами: створенням видимості законослухняності представників «силових структур» «ЛДНР», страхом помсти з боку озброєних людей, відсутністю ефективних засобів судового захисту або «згоди» на розслідування від військово-політичного керівництва республік. Певний час ГОН було частиною владної «політики» представників НЗФ, яка активно впроваджувалась у життя.
- Зібрані дані вказують на те, що сексуальне насильство було однією з форм насильства, яке застосовувалось під час конфлікту на Донбасі та входило до низки інших грубих порушень прав людини. Ідеться про незаконне позбавлення волі, катування, жорстоке або таке, що

принижує гідність поведження чи покарання, убивства, переслідування на основі політичних поглядів, расової приналежності, релігії, сексуальної орієнтації.

- Тема сексуального насильства стала однією з провідних під час інформаційної війни на Донбасі та активно використовувалась російською пропагандою для загострення протистояння. Використовувались такі маніпулятивні технології, як «велика брехня», «змішування фактів» та «страшні факти множаться», «прихований удар». Об’єктивне та професійне висвітлення проблеми сексуального насильства в ЗМІ є важливим елементом для попередження, реагування та протидії насильству під час збройного конфлікту. Протидія російській пропаганді, зокрема й щодо сексуального насильства, залишається важливим суспільним та державним завданням.
- Спостерігаємо певні тенденції щодо спаду рівня ГОН у Донецькій та Луганській областях, що зумовлено припиненням активних бойових дій та відновленням функціонування системи правоохоронних органів. Проте ГОН залишається значною загрозою в регіоні, зважаючи на низку невирішених системних проблем.
- Конфлікт вплинув на рівень ГОН не лише в регіонах, де спостерігається напружена со-

ціально-економічна ситуація, пов’язана із збройним конфліктом, але і в областях, віддалених від зони збройного протистояння. За оцінками фахівців, близько 25 % людей, які брали участь у воєнних діях чи перебували на цій території, мають труднощі з адаптацією до мирного життя. Частина з них страждає посттравматичним стресовим розладом. Водночас в Україні немає ефективних механізмів роботи з кривдниками в контексті протидії домашньому насильству, а державні програми реабілітації учасників бойових дій не враховують специфіку травм війни, імовірність розвитку ПТСР.

- Національні, місцеві громадські та благодійні організації з початку конфлікту на сході України додали нові або розширили напрямки своєї діяльності щодо надання допомоги особам, що пережили ГОН. Представники національних та міжнародних організацій надають або сприяють наданню соціально-психологічної, юридичної та медичної допомоги. Представники неурядових організацій, які працюють на територіях, прилеглих до зони збройного конфлікту, вказують на те, що потерпілі частіше звертаються за отриманням медичної або психологічної допомоги, ніж повідомляють правоохоронним органам. Це відбувається тому, що постраждалі бояться повторної віктимізації.

13. РЕКОМЕНДАЦІЇ

- Верховній Раді України ратифікувати Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами.

- Верховній Раді України ратифікувати Європейську конвенцію щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів.

- Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України скасувати амністії особам, яких підозрюють, обвинувачують або які засуджені за скоєння воєнних злочинів, злочинів проти людяності або серйозних порушень прав людини, у т. ч. сексуального насильства, пов’язаного з воєнним конфліктом.

- Верховній Раді України забезпечити всебічний розгляд питань, які стосуються сексуального насильства, пов’язаного з конфліктом, у процесах правосуддя перехідного періоду, зокрема під час розробки та імплементації програм відшкодування шкоди та реабілітації.

- Міністерству соціальної політики України якнайшвидше виступити ініціатором підготовки та прийняття нормативно-правового акту, який забезпечував би координацію між відомствами, відповідальними за запобігання та реагування на випадки ГОН, та відповідав би сучасним потребам належного реагування на випадки ГОН в умовах збройного конфлікту.

- Міністерству внутрішніх справ, Генеральній прокуратурі та Державній судовій адміністрації України внести зміни до відомчих нормативно-правових актів та забезпечити ведення окремої статистики щодо ГОН, у т. ч. окремо за районами проведення АТО та з відокремленням випадків у сім’ях демобілізованих солдат.

- Міністерству внутрішніх справ, Міністерству оборони, Генеральному штабу ЗСУ запровадити навчально-інформаційний компонент щодо норм міжнародного гуманітарного права, здійснювати постійні інформаційні кампанії

з метою підвищення обізнаності військово-службовців щодо недопущення випадків та відповідальності за вчинення ГОН у ситуації збройного конфлікту.

- Міністерству внутрішніх справ, Службі безпеки України, Генеральній прокуратурі, Військовій прокуратурі, Міністерству оборони забезпечити навчання співробітників міжнародним стандартам документування та розслідування випадків сексуального насильства, пов’язаного з конфліктом, зокрема з Міжнародним протоколом із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту, Стамбульським протоколом.

- Міністерству внутрішніх справ України, Генеральному штабу Збройних сил України, Службі безпеки України забезпечити необхідні умови для ефективного реагування на випадки ГОН на території, розташованій безпосередньо поряд із лінією розмежування («сірій зоні») та на контрольно-пропускних пунктах в’їзду-виїзду.

- Службі безпеки України, Міністерству оборони, Міністерству внутрішніх справ, Генеральній прокуратурі, Військовій прокуратурі організувати систематичний збір інформації щодо порушень міжнародного гуманітарного права в ОРДЛО та в зоні проведення АТО і забезпечити скоординовану підготовку матеріалів для Офісу прокурора МКС.

- Службі безпеки України спільно з Генеральною прокуратурою, Військовою прокуратурою, Міністерством внутрішніх справ забезпечити документування та розслідування випадків сексуального насильства на території ОРДЛО, зокрема в незаконних місцях позбавлення волі та притягнути до відповідальності осіб, які вчиняли або сприяли вчиненню таких злочинів.

- Міністерству соціальної політики спільно з Міністерством охорони здоров’я, Міністерством внутрішніх справ, Службою безпеки

України, Міністерством юстиції розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект закону про захист прав та свобод цивільних полонених та членів їхніх родин.

- Міністерству соціальної політики ініціювати проведення дослідження щодо ГОН, пов'язаного з конфліктом, для виявлення наслідків ГОН, включаючи його вплив на рівень домашнього насильства, поширення захворювань, які передаються статевим шляхом у регіоні, та розробити на основі проведеного дослідження політику попередження та боротьби з ГОН.

- Міністерству соціальної політики спільно з Міністерством охорони здоров'я розробити інструкцію для збору й оцінки даних на рівні надавачів соціальних послуг потерпілим від ГОН, присвячуючи особливу увагу конфіденційності та формуванню статистики щодо ГОН.

- Міністерству соціальної політики, Міністерству охорони здоров'я України спільно з неурядовими організаціями, які займаються протидією ГОН, провести навчання для соціальних працівників, психологів, юристів, медичних працівників, представників громадських організацій щодо надання допомоги жертвам ГОН, зокрема з урахуванням потреб постраждалих від збройного конфлікту на сході України.

- Міністерству соціальної політики забезпечити створення на державному рівні комплексної системи надання кваліфікованої допомоги (медичної, психосоціальної, правової) та послуг із реабілітації та соціальної інтеграції потерпілим, які стали жертвами сексуального насильства, у т. ч. перебуваючи в незаконних місцях несвободи на тимчасово окупованих територіях та потерпілим, які стали жертвами насильства на підконтрольних урядові України територіях.

- Міністерству соціальної політики спільно з організаціями, які займаються протидією ГОН в Україні, та Міністерством освіти і науки забезпечити розробку та поширення у навчальних закладах Донецької та Луганської областей інформаційних матеріалів, адаптованих для дітей та підлітків обох статей, які пережили

ГОН або можуть стати його жертвою, про можливість отримання різних видів допомоги.

- Державній судовій адміністрації, Державному підприємству «Інформаційні судові системи» забезпечити доступ до рішень щодо злочинів проти статевої свободи та недоторканості в обсязі, передбаченому Законом України «Про доступ до судових рішень».

- Міністерству охорони здоров'я забезпечити розробку та впровадження обов'язкових корекційних програм для колишніх військово-службовців, які враховували б специфіку травм війни та ймовірність розвитку посттравматичного стресового розладу.

- Міністерству інформаційної політики спільно з Міністерством соціальної політики та Міністерством внутрішніх справ розробити та поширити інформаційні повідомлення та матеріали щодо сексуального насильства до хлопців і чоловіків та розробити особливі програми реабілітації для хлопців та чоловіків.

- Центральним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування залучити громадські організації до надання соціальних послуг жертвам насильства та постраждалим від збройного конфлікту на умовах соціального замовлення.

- Міжнародним організаціям, які працюють у сфері попередження та боротьби з ГОН, спрямувати свою діяльність на розбудову інституційного потенціалу провайдерів послуг, щоб забезпечити сталість послуг та програм на місцевому та національному рівнях.

- Засобом масової інформації забезпечити професійне висвітлення проблеми ГОН, пов'язаного з конфліктом, інформувати громадськість про способи реагування на випадки насильства та забезпечити ефективну протидію інформаційній пропаганді, особливо тій, яка стосується сексуального насильства.

- Громадським організаціям посилити співпрацю із правоохоронними органами та МКС, інформувати про виявлені випадки та ймовірних відповідальних осіб.

ДОДАТОК 1. НЗФ, ЯКІ ПІДОЗРЮЮТЬСЯ У ЗАСТОСУВАННІ СЕКСУА- ЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

БАТАЛЬЙОН «ВОСТОК»

Батальйон «Восток».
Джерело – скріншот: <https://www.youtube.com/watch?v=9Yh0Qxwf2mc>.

Чисельність підрозділу: приблизно 3500 осіб

Місце дислокації: м. Донецьк

Склад: за повідомленням ЗМІ, це колишні працівники місцевих силових структур «Альфа», «Беркут», добровольці з РФ (переважно з Кавказу)³⁴⁵.

Бригаду «Восток» створено 6 травня 2014 року. Підрозділ брав активну участь у створенні «ДНР», захопленні частин НГУ в Донецьку та Донецької ОДА. Також бригада брала участь у боях за с. Карлівку та смт Пантелеймонівку (підпорядковується Центрально-міському району Горлівки) Донецької області, за-

хопила м. Ясинувата Донецької області³⁴⁶, брала участь у боях за стратегічну височину Савур-Могила. Батальйон «Восток» неодноразово намагався відбити в український військових донецький аеропорт.

КАЗАЦЬКИЙ ПІДРОЗДІЛ «ВСЕВЕЛИКЕ ВІЙСЬКО ДОНСЬКЕ» / КАЗАЧА НАЦІОНАЛЬНА ГВАРДІЯ «ВСЕВЕЛИКОГО ВІЙСЬКА ДОНСЬКОГО»

«Казача національна гвардія».
Джерело: <http://казакнацгвард.рф/>.

Чисельність підрозділу: близько 2000 осіб

Місце дислокації: Луганська область

Склад: нереєстрові донські козаки, громадяни РФ і України

Наприкінці квітня – на початку травня 2014 року громадянин РФ, уродженець м. Торецька Донецької

³⁴⁵ Осетинские добровольцы из батальона «Восток» покидают Донбасс. Источник: <http://www.rosbalt.ru/ukraine/2014/12/12/1348092.html>. – 12.12.2014.

³⁴⁶ Бригада «Восток» – ни шагу назад! Источник: <http://brigada-vostok.ru/index.php?page=o-nas>.

області, Микола Козіцин, отаман «Всевеликого війська Донського», оголосив про створення Казачої національної гвардії та закликав усіх казаків взяти участь у *«зупиненні живої та технічної сили супротивника, у звільненні південного сходу України від окупантів»*³⁴⁷.

Загони озброєних донських казаків почали прибувати на територію Луганської області. 3 травня 2014 року вони захопили Антрацит. На початку червня казаки вже контролювали дев'ять міст обласного підпорядкування Луганської області: Северодонецьк, Лисичанськ, Кадіївку (Стаханов), Брянку, Алчевськ, Хрустальний (Красний Луч), Антрацит, Довжанськ (Свердловськ) та Перевальськ³⁴⁸.

За повідомленням головного військового прокурора України Анатолія Матіоса, Козіцин організовував розбійні напади на волонтерів, журналістів, священнослужителів та інших цивільних осіб із числа місцевих жителів із метою *«заволодіння їх майном, незаконного позбавлення волі і утримання в нелюдських умовах, побиття, знущання, катування та іншого жорстокого поводження з полоненими, в т. ч. вагітними жінками»*³⁴⁹.

КОМІТЕТ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ «СМЕРШ ЛНР»

Чисельність підрозділу: у липні 2014 року – близько 40 осіб

Місце дислокації: м. Луганськ

Склад: місцеві жителі

19 червня 2014 року ЗМІ повідомили про те, що Валерій Болотов, який на той момент був лідером «ЛНР», оголосив про створення «комітету державної безпеки». «Смерш» – це один із підрозділів КДБ, основна мета якого полягала у «боротьбі зі шпигунами та диверсантами на території “ЛНР”». Роботу підрозділу координували Павлов Олексій (позивний «Леший») та Остап Чорний³⁵⁰.

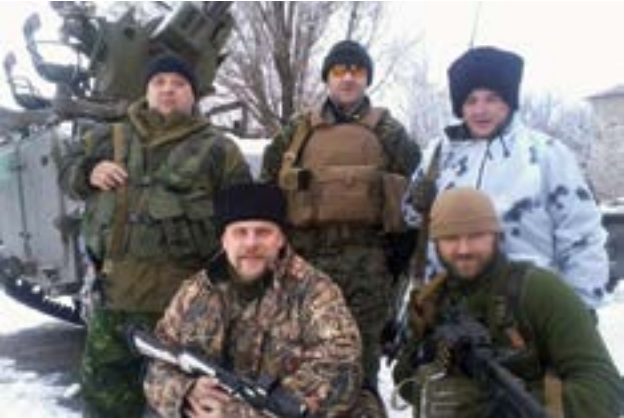
³⁴⁷ Обращение и приказ атамана Н. И. Козицына от 09.04.2014. Источник: <http://vvd2003.narod.ru/>.

³⁴⁸ Около 4 тыс. «донских казаков» взяли под контроль девять городов Луганщины. Независимое бюро новостей. Источник: <http://nbnews.com.ua/rw/news/123796/>. – 10.06.2014.

³⁴⁹ Военная прокуратура уведомила о подозрении главаря бандформирования «Всевеликого войска Донского» Козицына, – Матиос. Источник: <http://censor.net.ua/news/421568/voennaya-prokuratura-uvedomila-o-podozrenii-glavarya-bandformirovaniya-vsevelikogo-voyiska-donskogo>. – 29.12.2016.

³⁵⁰ Хто такий командир «Леший», який воює за «Новоросію без олігархів» (досьє). Джерело: <https://dn.depo.ua/ukr/lugansk/istoriya-polevogo-komandira-leshego-i-ego-bandformirovaniya-14082015100000>. –25.08.2015.

ГРУПА ШВИДКОГО РЕАГУВАННЯ «БЕТМЕН»

Група швидкого реагування «Бетмен». Джерело: http://cripo.com.ua/?sect_id=6&aid=21902.

Чисельність підрозділу: приблизно 200 осіб

Місце дислокації: м. Луганськ, кілька приміщень Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Дала

Склад: місцеве населення, російські націоналісти (ДШРГ «Русич»)

ГШР «Бетмен» у складі «Народного ополчення Луганщини» під командуванням Олексія Мозгового влітку 2014 займалась патрулюванням Луганська, виконуючи функції міліції. Групою керував Олександр Беднов, позивний «Бетмен» (убитий 1 січня 2015 року). Адміністрація «ЛНР» звинувачувала Беднова в незаконному позбавленні волі та катуванні мирних жителів³⁵¹. ГШР «Бетмен» брала участь у боях у Луганській області (сmt Металіст та с. Сміле Слов'яносербського району). У вересні 2014 року влаштували засідку на бійців добровольчого батальйону «Айдар» біля с. Весела Гора Слов'яносербського району, внаслідок якої загинуло 40 осіб.

ПЕРШИЙ КАЗАЧИЙ ПОЛК ІМ. ОТАМАНА МАТВІЯ ПЛАНОВА

Перший казачий полк ім. Матвія Платова. Джерело: <https://ce48.livejournal.com/3541.html>.

³⁵¹ В ЛНР сообщили о пытках ополченцами мирных жителей. Источник: <https://lenta.ru/news/2015/01/02/lugansk/>. – 02.01.2015.

Чисельність підрозділу: приблизно 1500 осіб³⁵²

Місце дислокації: Луганська область

Склад: місцеве населення, громадяни РФ

Створений у квітні-травні 2014 року з числа нереєстрових донських казаків Міжнародним союзом громадських об'єднань «Всевелике військо Донське». Представники НЗФ брали участь у боях за Лисичанськ, Северодонецьк, Рубіжне, Первомайськ, Дебальцеве, Лутугине. За повідомленнями ЗМІ, на початку червня вони контролювали дев'ять міст Луганської області: Северодонецьк, Лисичанськ, Кадіївку (Стаханов), Брянку, Алчевськ, Хрустальний (Красний Луч), Антрацит, Довжанськ (Свердловськ) та Перевальськ³⁵³. Входить до складу «Народної міліції ЛНР».

БАТАЛЬЙОН «ОПЛОТ»

Батальйон «Оплот». Джерело: http://cripo.com.ua/print.php?sect_id=8&aid=184977.

Чисельність підрозділу: 4300 осіб³⁵⁴

Місце дислокації: м. Донецьк

Склад: учасники бійцівського клубу «Оплот»

Як батальйон почали своє існування у червні 2014 року в Донецьку. Відомо, що Олександр Захарченко, який керує «ДНР», заснував донецький відділок громадської організації «Оплот» у грудні 2013 року, незадовго до початку збройного конфлікту.

Батальйон брав участь у боях у місті Сніжному, Ясинуватій, Оленівці Волноваського району, а також у боях в Іловайську та за донецький аеропорт.

³⁵² 6-й окремий козачий полк «імені отамана Матвія Платова». Джерело: <https://stopterror.in.ua/info/2015/12/6-otdelnyj-kazachij-polk-imeni-atomana-matveya-platova>. – 09.12.2015.

³⁵³ Там само.

³⁵⁴ Хрипун В. Кто с кем воюет на Донбассе в октябре. Источник: <http://www.theinsider.ua/politics/544551695677e/>. – 22.10.2014.

БАТАЛЬЙОН СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ «ЛЕШИЙ»

Батальйон спеціального призначення «Леший». Джерело – скріншот: <https://www.youtube.com/watch?v=r7FPu9NKQCU>.

Чисельність підрозділу: приблизно 500–600 осіб

Місце дислокації: м. Луганськ

Склад: донські казаки, жителі Луганської області

Збройне формування створено на початку квітня 2014 року в Луганську. 6 квітня 2014 року бойовики захопили територію та будівлю Управління СБУ в Луганській області (м. Луганськ, вул. Радянська, 79), де й перебували до листопада 2014 року, а потім передислокувались у приміщення Луганського інституту МВС. Їхнім ватажком був Олексій Анатолійович Платов із позивним «Леший». Основна мета підрозділу – оборона захопленого Луганська.

Підрозділ брав участь у бойових діях у Луганській області: Бахмутка, напрямом Дебальцевого та Донецька, Фрунзе, 31-й блокпост, Старий Айдар, Щастя, Тарасівка, Металіст, Олександрівськ. Починаючи з квітневих подій, підрозділ затримував та катував проукраїнських активістів³⁵⁵, пізніше – військовослужбовців, які потрапляли в полон. За свідченнями постраждалих та свідків, бойовики «Лешого» були особливо жорстокими, застосовували катування на допитах без особливих на те причин. Наприкінці листопада 2014 року батальйон «Леший» увійшов у склад 4-ї окремої мотострілкової бригади «Народної міліції ЛНР»³⁵⁶.

РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА АРМІЯ «ДНР»

Чисельність підрозділу: невідомо (за даними російських журналістів – близько 4000 осіб, за даними свідків – до 500 осіб)

Місце дислокації: станом на червень 2014 року бойовики розміщувались у захопленій будівля СБУ в

³⁵⁵ Батальйон «Леший» так званої ЛНР. Джерело: <https://stopterror.in.ua/info/2015/12/batalon-leshij/>. – 07.12.2015.

³⁵⁶ 4 Отдельная мотострелковая бригада Народной милиции ЛНР. Источник: <https://stopterror.in.ua/info/2015/12/4-otdelnaya-motostrelkovaya-brigada-narodnoj-militsii-lnr/>. – 26.12.2016.

Російська православна армія «ДНР».
Джерело – скріншот: <https://www.youtube.com/watch?v=yazzQ0Fqo9I>.

Донецькій області (м. Донецьк, вул. Щорса, 62), а в липні 2014 року – у в/ч 3023 (м. Донецьк, вул. Софійська).

Склад: громадяни РФ, місцеві жителі

Російська православна армія була створена у травні 2014 року на основі парамілітарних організацій: «Щит», «Православний Донбас», «Руська добровольча армія», «Сармат»³⁵⁷. Керівник підрозділу – Верін Михайло Андрійович (позивний «П'ятий»), росіянин. Участь у бойових діях (літо 2014 року): у районах Амвросіївки, Маріуполя, Карлівки. Із весни 2014 року бойовики Російської православної армії почали викрадати людей, затримувати осіб, які мали проукраїнські погляди. Постраждалих піддавали тортурам, імітували страсти, принижували, погрожували, примушували працювати. У вересні 2014 року Російської православна армія переформатувалась та увійшла до нового підрозділу 5-ї ОМБр «Оплот».

БАТАЛЬЙОН СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ «МИКОЛАЇВСЬКОГО»³⁵⁸

Батальйон спеціального призначення «Миколаївського».
Джерело: <https://stopterror.in.ua/info/2015/11/russkaya-pravoslavnaya-armiyatak-nazyvaemoj-donetskoj-narodnoj-respubliki/>.

³⁵⁷ Русская Православная Армия так называемой Донецкой Народной Республики. Источник: <https://stopterror.in.ua/info/2015/11/russkaya-pravoslavnaya-armiya-tak-nazyvaemoj-donetskoj-narodnoj-respubliki/>. – 15.11.2015.

³⁵⁸ Батальон Специального Назначения «Николаевского». Источник: <https://stopterror.in.ua/info/2015/10/batalon-spetsialnogo-naznacheniya-nikolaevskogo-vympel/>. – 23.10.2015;
Сводный список незаконных вооруженных формирований на оккупированной территории Донецкой области. Источник: <https://stopterror.in.ua/info/2015/11/svodnyj-spisok-nezakonnnyh-vooruzhennyh-formirovaniy-na-okkupirovannoj-territorii-donetskoj-oblasti/>. – 21.11.2015.

Чисельність підрозділу: невідомо

Місце дислокації: м. Донецьк

Склад: жителі Миколаєва та Миколаївської області, Одеси, Херсона

Створений у лютому 2015 року як батальйон спеціального призначення «Вимпел» та входив до складу Російської православної армії. Батальйоном керує Олександр Миколаївський, позивний «Нік». У липні 2015 року підрозділ увійшов до структури т. зв. «міністерства оборони» «ДНР» та змінив назву на БСП «Миколаївського».

19 лютого 2016 року з'явилась інформація про те, що всі учасники батальйону заарештовані Центром спеціальних операцій МДБ «ДНР», у т. ч. командир підрозділу Олександр Миколаївський³⁵⁹. Із того часу нової інформації про діяльність батальйону в інтернеті не з'являлось, сторінки в соцмережах було видалено або їх припинили оновлювати.

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНА БРИГАДА «П'ЯТНАШКА»

Інтернаціональна бригада «П'ятнашка».
Джерело: <https://www.yaplakal.com/forum2/topic1136513.html>.

Чисельність підрозділу: невідомо

Місце дислокації: м. Донецьк

Склад: абхаз, дагестанці, осетини, місцеве населення, французи, словаки³⁶⁰.

³⁵⁹ Никоноров О. Итоги недели в «ДНР»: «невъездной» Грэм Филлипс и обколотые «чебурашки». Источник: <https://dn.depo.ua/rus/donetsk/pidsumki-tizhnyay-dnr-nev-yizniy-grem-fillips-i-obkoloti-21022016200000>. – 21.02.2016.

³⁶⁰ Записки нумизмата. ОПГ «Пятнашка». Абхазские наемники. Источник: <http://ixteac7.livejournal.com/447009.html>. – 18.01.2016;
Маски «русского мира» во Франции. Источник: <https://informnapalm.org/19686-maski-russkogo-mira-vo-frantsii/>. – 02.10.2016.
В «ДНР» появилось чешско-словацкое подразделение «Пятнашка» – СМИ. Источник: <http://www.dsnews.ua/society/v-dnr-poyavilos-cheshsko-slovatskoe-podrazdelenie-pyatnashka-08062015113900>. – 08.06.2015.

Бригаду було створено п'ятнадцятьма «добровольцями» із Росії наприкінці червня 2014 року, через це вона отримала назву «П'ятнашка»

«П'ятнашка» брала участь у захопленні Шахтарська, Іловайська, Вуглегірська, штурмувала Донецький аеропорт.

2015 року підрозділ увійшов до складу «Республіканської гвардії» «ДНР», що підпорядковується «міністерству оборони» «ДНР».

Міжфракційне об'єднання ВРУ «Рівні можливості» 30 вересня 2016 року зробило заяву, у якій звинуватило «Пятнашку» у сексуальному насильстві щодо дітей: *«Факти організації бізнесу, побудованого на сексуальній експлуатації неповнолітніх на окупованих територіях, за участю громадянина Франції Сержа Мюньє і громадянина РФ Іраклія Адлейба свідчать про справжню причину участі іноземних громадян у збройній агресії проти України»*³⁶¹.

«НАРОДНЕ ОПОЛЧЕННЯ ДОНБАСУ», ГРУПА ІГОРЯ БЕЗЛЕРА

«Народне ополчення Донбасу».
Джерело – скріншот: <https://www.youtube.com/watch?v=baMOOTn5oYo>.

Чисельність підрозділу: до 700 осіб

Місце дислокації: м. Горлівка та м. Донецьк, Донецька область

Склад: місцеві жителі, шахтарі

Ігор Безлер до 2002 працював у Головному розвідвальному управлінні РФ, після чого переїхав в Україну. За повідомленнями СБУ, у лютому 2014 із Безлером було відновлено зв'язок із боку співробітників Головного розвідвального управління Генерального штабу Збройних сил РФ. Для виконання їхніх вказівок диверсант Безлер виїхав в АР Крим, де брав участь у силових акціях із захоплення в/ч, органів влади й управління,

³⁶¹ В Раде обратились к ООН и Евросоюзу относительно фактов сексуального насилия на Донбассе. Источник: <http://www.unian.net/politics/1548556-vrade-obratilis-k-onn-i-evrosoyuzu-otnositelno-faktov-seksualnogo-nasiliva-na-donbasse.html>. – 30.09.2016.

що призвело до незаконної анексії частини території України.

Спочатку група Безлера базувалась у м. Горлівка Донецької області, але пізніше передислокувалась до Донецька, де зайняла приміщення будівлі СБУ.

У лютому 2017 року ООН опублікувала доповідь про сексуальне насильство під час війни в Україні, в якій згадується підрозділ Безлера як такий, що брав участь у викраденнях, катуваннях та зґвалтуваннях жінок³⁶².

3-ТЯ ОКРЕМА МОТОСТРІЛЕЦЬКА БРИГАДА «БЕРКУТ» «ДНР», РЕАКТИВНИЙ АРТИЛЕРІЙСЬКИЙ ДІВІЗІОН «КОРСА»

Третя окрема мотострілецька бригада «Беркут» «ДНР».
Джерело: <https://mrdos622.livejournal.com/1515482.html>.

Чисельність підрозділу: 150 осіб

Місце дислокації: м. Горлівка та м. Донецьк, Донецька область

Склад: місцеві жителі

Керівниця підрозділу – Ольга Качура, позивний «Корса», колишня працівниця МВС України, звільнена з посади 2011 року. Робота під керівництвом «Корси» велась у Слов'янську, потім у Дружківці – створений там гарнізон увійшов у «Горлівський гарнізон» як «Дружківська рота». Пізніше було створено «Горлівський реактивний дивізіон», який брав участь у захопленні Горлівки, наступі на Дебальцево і Зорянівку. «Корса» також брала участь у боях у Миколаївці та Краматорську³⁶³.

У листопаді 2014 року дивізіон увійшов до складу 3-ї ОМБр «ДНР».

³⁶² ООН опублікувала доповідь про сексуальне насильство під час війни в Україні. Джерело: <http://fakty.icty.ua/ua/ukraine/20170219-onn-opublikovala-dopovid-pro-seksualne-nasylstvo-pid-chas-vijny-v-ukrayini/>. – 19.02.2017.

³⁶³ Человеческие истории. Реактивная Корса. Источник: <http://novorossia-tv.ru/news/nrus/chelovecheskie-istorii-reaktivnaya-korsa/>. – 08.03.2015.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ГРОМАДСЬКИХ ІНІЦІАТИВ (СЦГІ)

<http://totalaction.org.ua/>

Місія: розвивати та підтримувати здатність українського суспільства відповідати на виклики часу, базуючись на принципах прав людини, демократії та верховенства права через освіту, адвокацію та дослідницьку діяльність.

Цінності: СЦГІ діє на основі таких організаційних цінностей, як повага до людської гідності, віра у здатність та право кожного впроваджувати зміни, послідовність – відповідність діяльності проголошеним цінностям та чесність, прозорість та відкритість, прагнення до змін, орієнтація на результат, взаємопідтримка, співпраця, інноваційні підходи, компетентність та якість.

Основні напрямки проектної діяльності:

- документування грубих порушень прав людини, які сталися під час збройного конфлікту на Донбасі;
- сприяння відновленню миру на сході України.

Цільова аудиторія: особи, постраждали внаслідок грубих порушень прав людини, скоєних під час військового конфлікту на сході України, громадські лідери – представники організацій громадянського суспільства, органів місцевого самоврядування та державної влади, журналісти.

Наші послуги:

- Документування грубих порушень прав людини, які сталися під час збройного конфлікту на Донбасі.
- Безкоштовна правова допомога, у т. ч. представництво інтересів у суді для постраждалих під час збройного конфлікту на сході України.
- Просвітницькі та освітні програми щодо відновлення миру, пропагування «культури пам'яті».
- Тренінгові заняття і навчальні семінари на теми: документування порушень прав людини, представництво та захист інтересів, участь громадськості в ухваленні рішень, залучення фінансування, розвиток місцевих громад і територій тощо.
- Розробка й публікація просвітницьких, навчальних і методичних матеріалів за напрямками роботи організації.
- Інформаційна підтримка, консультаційні та бібліотечні послуги для представників цільової аудиторії організації.

Контакти:

вул. Ризька, 73-г, 25-й поверх, ТМ-17,
м. Київ, 04060,
Україна
Тел.: +38 (044) 578-14-38,
+ 38 063 640 96 40.
E-mail: zahyst@gmail.com

ІНФОРМАЦІЯ ПРО КОАЛІЦІЮ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРАНІЗАЦІЙ ТА ІНІЦІАТИВ «СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЗАРАДИ МИРУ НА ДОНБАСІ»

<https://jfp.org.ua/>

Коаліція правозахисних організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі» створена в грудні 2014 року. Вона є добровільним неформальним об'єднанням 17 неурядових організацій України, головню з Донецької та Луганської областей.

Місія: коаліція прагне побудувати сталий та справедливий мир на Донбасі через забезпечення належного дотримання прав і свобод людини в Україні, зокрема осіб, які постраждали від конфлікту, шляхом консолідації зусиль зацікавлених інститутів громадянського суспільства.

Головні напрямки діяльності:

- документування порушень прав людини на сході України;
- надання правової та інших видів допомоги особам, які постраждали від грубих порушень прав людини на сході України;
- адвокація в Україні та за її межами задля відновлення порушених під час військового конфлікту прав людини;
- подолання безкарності та відновлення справедливості через співпрацю з національними та міжнародними структурами;
- інформаційно-просвітницька діяльність задля широкого інформування громадськості про порушення прав людини на сході України;
- сприяння побудові сталого діалогу та миру на сході України.

Принципи діяльності:

- Добровільність. Участь у Коаліції є добровільною, однак вихід із Коаліції не припиняє зобов'язань, які виникли під час перебування у Коаліції, зокрема щодо поводження із інформацією.
- Рівність. Учасники Коаліції рівні у своїх правах та обов'язках.
- У процесі документування фактів учасники Коаліції зобов'язуються дотримуватися неупередженості і точності при зборі та поширенні даних.
- Законність. У спільній роботі з документування порушень прав людини учасники Коаліції дотримуються норм законодавства України.
- Безоплатність. Роботи членів Коаліції не фінансується жертвами порушень прав людини. Правова та інші види допомоги постраждалим під час збройного конфлікту надаються членами Коаліції безоплатно.

**ВІЙНА БЕЗ ПРАВИЛ: ГЕНДЕРНО-ОБУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО,
ПОВ'ЯЗАНЕ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ НА СХОДІ УКРАЇНИ**

Редакція
Володимир Щербаченко
Ганна Янова

Коректура
Аліна Боднар
Діана Мартин

Дизайн
Максим Мединський

Обкладинка
Дарія Бабченко

Формат 60x84 1/8. Тираж 500 пр. Ум. друк. арк. 8,8. Зам. № 990
Видавець і виготовлювач ТОВ «ЦП «КОМПРИНТ»
03150, Київ, вул. Предславинська, 28
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК №4131 від 04.08.2011 р

